

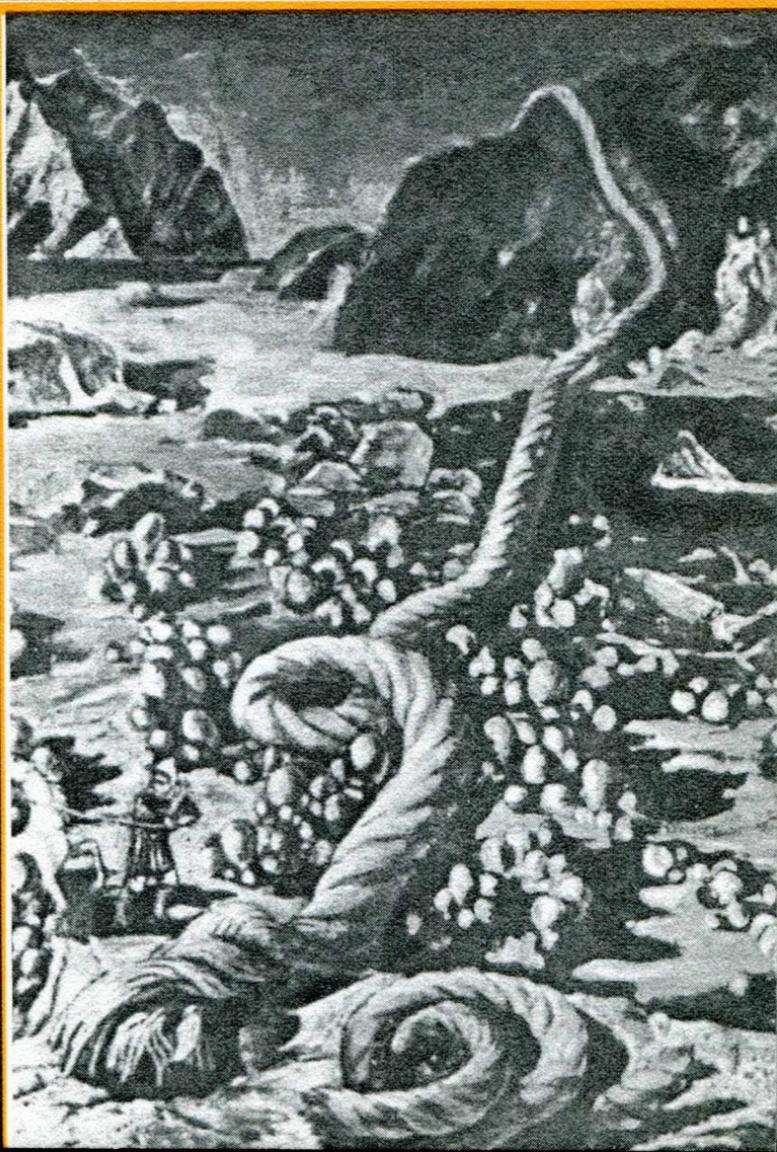
*Адам нууцлалдар маймыл
равзсардысты, сермест цуге –
раздар, иннесте та – фастеддер.*

КИН ХАББАРД, америкаг фыссэг

МАХ ДУГ

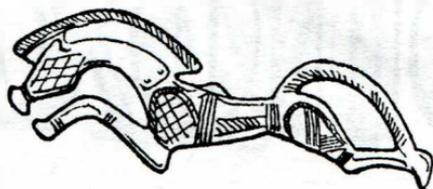
1

2004

*Нæ равдысты фендзыстут
Дзантиаты Юрийы нывтæ.*

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ

Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Фарица ДЗАСОХОВА, Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2004

МАХ ДУГ

1
04

Журнал цэуы 1934 азы майæ фæстæмæ

РЕСПУБЛИКÆ ЦÆГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ЦÆДИСЫ АРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор — ХЪОДЗАТЫ Ахсар

Редакци

Бæрзон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
ДЗАСОХТЫ Фаризæт, КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,
НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2004

НОМЫРЫ ИС:

САНАТЫ УАРИ: 120 АЗЫ

<i>САНАТЫ Уари. Бæтæйы фырттæ. Таурæгъ</i>	6
<i>АЙЛАРТЫ Чермен. Хорз æмæ фыд. Æмдзæвгæтæ</i>	53
<i>ДЗАБАЙТЫ Таисæ. Кæрц. Новеллæ</i>	57
<i>БРЫТЪИАТЫ Аслæнбег. Æнæхинæй цардтæн. Æмдзæвгæтæ</i>	61
<i>ÆЛХЪАЦАТЫ Дебола. Радзырдтæ</i>	64
<i>КОКОЙТЫ Эльзæ. Æмдзæвгæтæ сабитæн</i>	78
<i>ХЪАУЫРАТЫ Дауыр. Хæйрæджыты таурæгътæ</i>	80
<i>ЗАКАТЫ Алыкси. Цæлхдур. Юмористон радзырд</i>	87
<i>ТЛАТТАТЫ Бексолтан. Артистытæ худынц</i>	93

ТÆЛМАЦТÆ

<i>Михаил СИНЕЛЬНИКОВ. У цард ызмæлдæй. Æмдзæвгæтæ</i>	96
--	----

НЕ 'ВЗАГ – НÆ ФАРН

<i>ÆЛДАТТАТЫ Виктор. Кæд дæхи ирон хоныс. Уац</i>	102
---	-----

ПУБЛИЦИСТИКÆ

<i>АВETИСЯН Рубинæ. Æмцегады æгъдау Кавказы адæмтæм. Уац</i>	105
--	-----

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

	108
--	-----

АРВИСТОН

	118
--	-----

ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ

	129
--	-----

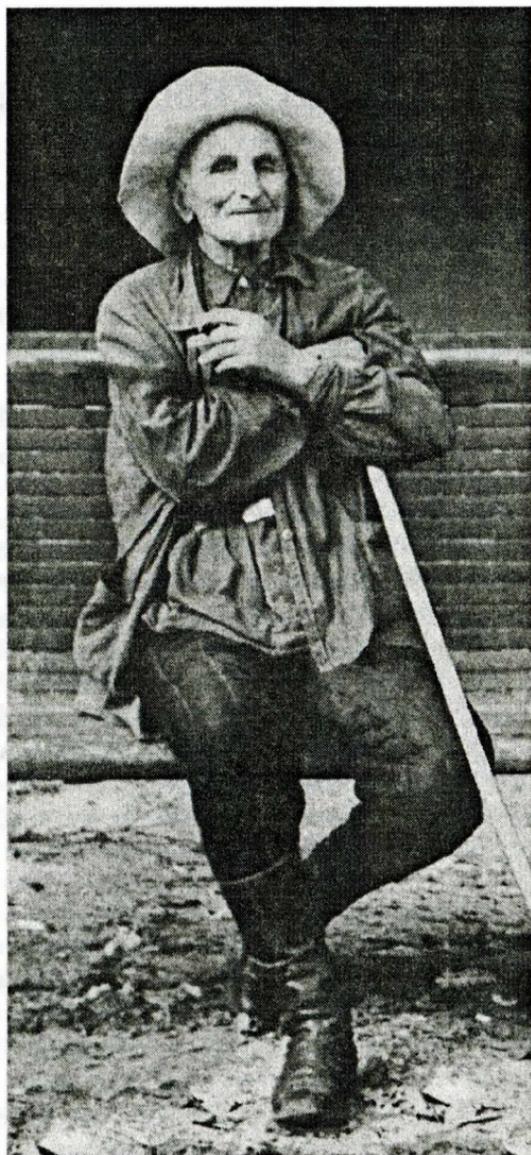
ХЪОДЗАТЫ Æхсар. «Конорус» æви «Канопус»?

144

Дегъуаты Соня

146

САНАТЫ УАРИ: 120 АЗЫ

БÆТÆЙЫ ФЫРТТÆ

Хъобан. Раджы заман...
 Уæд ма Дайраны нарæг Слонаты къу-
 хы уыди суанг Сæнамæ. Бирæ адæм цы-
 дысты ууылты Фæскавказмæ, стæй
 Фæскавказæй ацырдæм. Тæгиатæ алы
 бæлццонæй дæр истой Арвыкомы фæнда-
 гыл цауæггаг. Уыцы цауæггаг хуындис
 илци-хай.

Уæды заманы Иры фылдæр хай цардыс-
 ты Хъобангомæй мидамæ — Санибаго-
 мы, Дæргъæвсгомы. Тæгиатæ-иу мыггагæн
 лæгæй æрцыдысты Хъобанмæ æмæ-иу уым
 тæрхон кæнын байдыдтой фæндаггæттæй
 илци-хай исыны æгъдауыл. Сæппæрстой-
 иу хæлттæ, æмæ-иу кæй хал схаудта, уый-
 иу æхсæз мæйы дæргъы уыдис Арвыкомы
 фæндаджы хицау, — илци-хай исæг.
 Æгъдаумæ гæсгæ-иу уыцы æвзæрст лæг
 адæмы æхсæн бахордта ард, фæндаг-
 гæттæй цы мулк æрæмбырд кæна, уымæй
 суари дæр кæй нæ бааууон кæндзæн, уый
 тыххæй.

Иу æмбырды схаудта Мамсыраты Ду-
 дайы хал. Уый уыдис æнæцæстуарзон,
 фыдцъылыз, дæлæмæдзыд, хин æмæ
 кæлæнтæйдзаг адæймаг. Искæй зæрдæ
 фæриссын кæнын, искæй масты баппарын,
 искæй зиантæм кæсын — уыдон уыдысты
 йе стырдæр æхсызгондзинад зæххон цар-
 ды. Æмæ Дуда сси Арвыкомы фæндагыл
 хицау.

Раст йе 'хсэз мэйы куы ахицæн сты, уæд Дайраны нарагæй рахизæны, Æркъайы фæзы æрæмбырд сты бирæ адæм. Фæндаджы галиуварс джихæй лæууыди цардахъсæр агъуыст, сыджытæй æмбæрзт чысыл ныллæг хæдзар, фæндаджырдаæм ын дыууæ рудзынджы. Агъуысты фале сагъд уыди ставд тулдзæй бæхбæттæн, æмæ йæ уалæ бирæ бæхтæ æфтыд. Уыдонæй Терчырдæмдæр та арф кæрдæджы хызтысты хæрзæлвæст, хæрзхаст æндæр бæхтæ саргъæвардæй, сæ уалæ сахсæнтæ.

Агъуысты цур дыууæрдæм рацу-бацу кодтой гæрзифтонг лæгтæ. Сæ уалæ уыдис цыбырдыс, уæрæх цухъхъатæ, сæ бæрцагъудтæй зындысты бæрзонд бæрцыты сæртæ æмæ хуры тынтæм æрттывдтытæ калдтой. Сæ зæнгтыл — байрагдзармæй аив хуыд зæнгæйттæ, сæ астæутыл — урсфистонджын фæринк кæрдтæ, сæ уæхсчытыл — хъырмаг топпытæ, зыгъарæг агъудты мидæг. Сæ фæрстыл дæлиау æруагътой прангаг¹ дамбацатæ æмæ амадан сæракæй цырыхъхъытæ. Иутæ дзы уыдысты гæзæмæ милрихи лæппулæгтæ, иннæтæн сæ зачъетæ хæццæ кодтой сæ ронбастмæ. Иу зæронд лæгæн йæ къухы уыди хуыйысæр фæндыр, афтæмæй бадти чысыл къодахыл æмæ цагъта сандрахъ.² Адæмæй бирæтæ ныххæцыдысты дæларм-уæларм кæрæдзийы цæнгтыл æмæ, сæ къахы фындзтæй лыстæг хуыртæ иуварс æппаргæйæ, самадтой диссаджы симд.

Иннæ къорд бацыдысты симджыты размæ сæ хъал бæхтыл æмæ сæ цæхæр цæстытæй æдзынæг кастысты, Æркъайы фæзы цы цин абузыди, уымæ. Уыдон æнгом æлхъывтой идæттæ æмæ бæхтæ дæр згъæллаггæмттæ æууилгæ сæ сæртæ бæрзонд дардтой. Барджытæн сæ фæсарцты уыдис рæсугъд абадзехаг нымæттæ баст. Думæдан хæрдгæйæ³ хуыд хъусбæстæ та цæхæртæ калдтой сæ риутæй.

Симды кæронæй рацæуыңц адæм. Барджыты раз зæххыл æрæппарыңц æвзист æхца, æмæ йæ барджытæ тæхгæ-тæхын акъуырыңц топпæй.

Иуныхасæй, ахæм цин никуыма федта Æркъайы фæз уæдæй размæ. Фæндагæттæ-иу ныллæууыдысты æмæ-иу кæсынтæ систой уыцы уæйыг фæсивæдмæ, бирæ-иу фæдис кодтой сæ арæхст змæлдыл, стæй-иу дарддæр кодтой сæ фæндаджы кой...

¹ Прангаг — франкаг, ома францаг.

² Сандрахъ — дыгурон кафты цагъд.

³ Думæдан хæрдгæ — бæхы саргъыл, басылыхътыл æмæ æндæр дзаумæттыл нывæфтыдтæ.

Афон уыдис илци-хай уарын райдайынән, фәлә Алыккаты хистәр Ахбол нәма зынди, әмә уымә әнхәлмә кастысты адәм.

Хур акьул и ныгуыләнырдәм. Райхәлд симд. Банцади бәхтыл хъазт дәр. Адәмай иутә мәсты кәнын райдыдтой. Уәд Дуда афтә зәггы:

— Уәдә кәм уа ныронг Ахбол? Цәмән нә уыйбәрц фәстиат кәны? Хъуыстгонд ын куы уыдис хабар. Әгггәд у әнхәлмә кәсын! Кәд әй фәнды, уәд ныронг ам цауылнә ис?

— Хорз уыдаид, чысыл ма куы багәдзә кодтаиккам, уәд. Ахбол не 'платәй хистәр у, әмә хистәры тыххәй фәриссын әгад нә уыдзән, — заггәтә хәрзконд зәронд ләг Зауырбег.

Уәд Дуда афтә зәггы:

— Мәнә хорз адәм, Алыккатән әнә сәхи дәр сә хай ба-кәндзыстәм. Райдыдтам уарын.

Адәм сразы сты әмә әнгом әрбаләууыдысты Дудайы алыварс. Зауырбег әрбацыд адәмы 'хсәнмә. Дудайы къухәй иста хъуымацы тынтә әмә сә әмбырды астаумә иугай әппәрста, хъәрәй сын дзырдта сә нәттә, афтәмай.

— Мәнә уый хъармандур. Ай та уын глази. Мәнә уый та — мычъыртан. Ай та — хәйрәджды цъар. Ай та — цикъә. Мәнә уын уый та — кәрдән. Уый та уын къупец кәлмәрзән. Мәнә уый та — хыз. Адон та уын — хәтәләй фыст сәрбәттәнтә. Мәнә уын уыдон та — сәрәктә. Кәсут дзәбәх. Мәнә уын иу дәстаг сәрак, мәнә уый та — амадан сәрак, мәнә адон та — гогрә сәрәктә, ноджыдәр ма уын цырыхъхытә, — заггәтә Дуда, цырыхъхытә ехсы бырынкъәй иуварс аппаргайә, стәй та ногәй райдыдта: — Мәнә адон та, әхцайә цы әрәмбырд, уыдон — дәс туманы әмә фондз сомы.

Хъуымацтә, сәрәктә әмә дзаумәттә иуварсырдәм әппәрст куы фесты, уәд Дуда йе 'ргом раздәхта адәмырдәм, хъавгә адаудта йә зачъейы кәрәттә әмә заггәтә:

— Мәнә адәм, Хуыцауы әхсар ма әрәйяфәд, комдзоджы номәй мәм фәдзырдәуәд, кәд дзы әз иу денускайы бәрны дәр бацыдтән.

— Цәмән зәггыс, Дуда, уымәй дыл нәй гуырысхо әппындәр, — схор-хор кодтой адәм. — Хорз уыдаид, Ахбол ма ам куы уыдаид, уәд, — сдзырдта Зауырбег.

— Дыууә боны йәм әнхәлмә кәсәм Ахболмә: уый иу у, мах та бирә стәм, — йәхи нал баурәдта Дуда.

— Бар уахи. Ёз дэр уа ныхмæ æрлæууинаг нæ дæн, — загъта Зауырбег, стæй бафарста: — Кæмæ куыд кæсы, куыд сæ хуамæ байуарæм?

— Адихтæ сæ кæнут хæдзаргай æмæ сыл хæлттæ сæппарут. Афтæ æнæзæрдæхутдæр уыдзæн, — райхъуысти кæйдæр хъæлæс.

Æвзæрст лæгтæ уайтагъд фæхицæнтæ кодтой дзаумæттæ æмæ райдыдтой хæлттæ 'ппарын. Йæ хал кæмæн куыд хаудта, афтæ цыди адæмы 'хсæнмæ æмæ йæ хай иста æнæ хъуыр-хъуырай æмæ-иу ралæууыдис иуварс.

Илци-хай уæрст куы фæци, уæд адæм рараст кæнынмæ хъавыдысты Æркъайы фæзæй. Фæсивæд сæ хистæртæн тагъд скъæфтой сæ бæхтæ æмæ сын лæвæрдтой æгъдау. Раст уыцы рæстæджы æрбахæццæ Ахбол дæр йæ кæстæр Аслæнбегимæ. Адæмæн салам ратгæйæ Ахбол йе 'ргом аздæхта Дудайырæм æмæ сдзырдта:

— Дуда, банхъæлмæ кæсын ма дæ хъуыдис махмæ.

— Дыууæ боны дæр фенхъæлмæ кастыстæм: ды иу дæ, мах та бирæ стæм, — сбустæ кодта Дуда.

— Уæ гормон, æмæ мыл бустæ та цы кæныс, куыд хъæрæй мæм дзурыс, исты дæ сывæллон дæн æмæ мæ дæс мæйы дæ гуыбыны фæхастай? — бауайдзæф кодта Ахбол.

— Æмæ мын ды исты паддзах дæ, цæмæн дæм хъуамæ æнхъæлмæ кæсон? — ерысæй сдзырдта Дуда.

Уыцы ныхæстæм Ахбол йæ бæх базылдта Дудайырæм:

— Паддзах нæ дæн, фæлæ дæ разы кæстæртæ ис, æмæ уыдонны цур хистæрмаæ тызмæг ма дзур, науæд дæуау æнæгъдау ахуыр кæныц! — загъта Ахбол æмæ йæ ехсы бырынкъ бахаста Дудайы цæстмæ.

Дуда сонт риуыгъд æрбакодта йæ бæхы рохтæ æмæ ехсæй æрцафта Ахболы, ды ехс кæй цæстмæ хæссыс, зæгъгæ.

Аслæнбег иуварс лæууыдис æмæ исдуг æнцад касти, цы 'рцаудзæн, уымæ, фæлæ Дуда æгæр-æгæр куы кодта, Ахболы йæ ехсæй дыккаг цæф куы 'ркодта, уæд йæхи нал баурæдта, йæ бæх фæзылдта Дудамæ æмæ йæ бæхы риуæй иуварс ассыдта, ды ехсæй кæй хистæры цæвыс, зæгъгæ.

Дуда фæдзой кодта саргъæй æмæ мæнауы куырисау æрхаудта зæхмæ. Адæм æддæг-мидæг ауадысты. Чи кæмæ лæбурдта, уый бæрæг нал уыдис. Уæд Дуда тугæйдзаг цæсгомимæ дурыл алæууыдис æмæ йæ дзыхы дзаг фæхъæр кодта:

— Мәнә адәм! Уә хорзәхәй, хәаугъа ма кәнут. Алыкка-
тимә кард әмә топпәй хәцгә нәу! Уыдоны мыггаг хох у, әмә
йә цәмәй сәттын хәәуы, уый әз хорз зонын!.. Уә хорзәхәй,
хәаугъа ма кәнут!..

Адәм фәхъус сты. Алчи йә бәхыл сбадти әмә рацыдысты.
Әркәйы фәз ногәй ныссабыр ис. Әрмәст ма хуыисти Терчы
бын дурты гыбар-гыбур әмә бәләстыл мәргъты цыбар-цы-
бур.

* * *

Бонтә цыдысты, рәстәг ивгъуыдта. Әркәйы фәзы цы чы-
сыл цау әрцыд, уый цыма ферох ис. Фәлә алкәмәй нә — уыцы
бон Дудайы зәрдәйы ныххаудта дойнаг дурау. Әдзухдәр йәхи-
нымәр хуыыды кодта, Асләнбег әй адәмы әхсән кәй баф-
хәрдта, ууыл, әмә йә маст исты хуызы райсынән агуырда
фадәттә.

Дудайән йе 'фхәрд әргомәй райсын йә къухы цас не 'фтыд,
уыйас йә риуы тынгдәр әнхъызти маст, әмә йә уыцы маст
әфтыдта хин әмә фыдракәндыл. Әхсарәй цас ләмәгъ уыдис,
уыйбәрц тыхджындәр уыд хинәй, әвзагәй фыдбылыз сара-
зынмә.

Иубон йә хәдзары раз нылләг хәәдын бадәныл бадти, йә
къухтә сбыцәу кодта йә роцъомә, әмә йә йә хуыыдытә ахас-
той Әркәйы фәзмә. Цәстытыл ауадысты Цәлоны фырт Ас-
ләнбеджы бәхы риуыгъд, Ахболы ехсы фындз йә цәстыты раз,
йә бәхәй әрхауд, йә уадултыл туджы әрхәттә...

«Мә раны әндәр нал сләууыдаид йә кәхтыл, нал рацыда-
ид адәмы 'хсәнмә, — хуыыды кодта Дуда, — фәлә та әз сләу-
уыдтән, рацыдтән та адәмы 'хсәнмә дәр. Афтә фәзәгъыниң
де знагимә ныхәй-ныхмә әрләууыдтә, — йе йә ды амар, йе та
дә хууамә уый амара! Уый нәм баззад әгъдауән, уәздандзи-
надән, фәлә цәй уәздандзинад у уый? Нә, уый әррадзинад у.
Архай әвзагәй, сусәгәй, худ разәй де знәгтәм дә мидбылты,
фәсте та сын се счылты нуәрттә уадз. Гъе уый у ләгдзинад!
Әмә уымән мәнмә ис хотых: ме 'взаг. Нывонд кәнын мә чыз-
джы дәр, разы кәнын Ахболимә бафидауыныл дәр. Цорә куры
мә чызджы. Раттинаг ын әй нә уыдтән. Ныр ын әй дәттын.
Уый фәрцы мын бантысдзән Алыккатәй мә маст райсын...»

Ахәм хуыыдытә кәрәдзийы фәдыл, иу иннаыи ивгә, цыды-
сты Дудайы сәрымагъзы. «Цы хин, цы кәлән, цы әбуалгъдәр

ми æрхъуыды кæнон Аслæнбегæн?» — уыцы хъуыдытæ йын судзинтæ тъыстой йæ сæрымагъзы.

Иуахæмы та Дуда хъуыдыгæнгæ бадти сæ кæрты. Раст уыцы растæджы йæ дуармæ æрхызти æртæ барæджы. Сæ бæхтæ афтыдтой бæхбæттæныл, адзæбæхтæ кодтой сæ цухъхъаты æнцъылдтæ æмæ, кæмæн куыд æмбæлди, афтæ, кæрæдзийы фæдыл бараст сты Дудайырдаем. Уыдон уыдысты Ахберд, Зауырбег æмæ Агуыбечыр — æрцыдысты Дудамæ курæг Алыккатимæ бафидауыны тыххæй.

Урсзачъе Ахберд Дудайы джихæй бадгæ куы ауыдта, уæд æм худæнбылæй сдзырдта:

— Фарн дæ хъуыдыты, Дуда!

Дуда фестæди йæ бынатæй, йæ цæстгом æнæбары фæрухс кодта æмæ салам радта Ахбердитæн, стæй сæ уазæгдонмæ бахуыдта. Кæрæдзийы хабæрттæй афарстой, стæй рахызтысты хъуыддаджы ныхасмæ.

— Дуда, — дзырдта Ахберд, — лæг куы райгуыры, уæд цæры йе 'фсармы тыххæй, мæлгæ дæр акæны уый тыххæй, хатыр дæр кæны уый тыххæй. Мах æрбацыдыстæм дæумæ хатыр курæг...

— Цæмæн уый зæгъыс, Ахберд? Цæй амондджын уаин æз, сыхмах дзæбæх суазæг кæнын куы бафæразин, уæд!

— Бузныг, Дуда, уый тыххæй. Ды мæ кæстæр дæ. Мæ зæрдæ дыл дарын, нæ цыдæн нын аргъ кæй скæндзынæ, уымæй. Алыккатимæ ныхас кодтам, æмæ уыдон разы сты фидæуыныл. Махæн дæр нæхиуæттæ стут, æмæ не 'хсæн кæрæдзимæ хæрамæй цæрат, уый нæм раст нæ кæсы. Кæд ды дæхи æфхæрдыл банымадтай, уæддæр Алыккатæ дæр къаддæр æфхæрд нæ баййæфтой: сæ хистæр Ахболы сын ехсæй ныццавтай. Ехсы цæф æмæ карды цæф та иу сты...

Дуда исдугмæ ницы дзырдта: йæхи мидæг разы уыдис бафидауыныл, фæлæ ма уæддæр йæхи буц кæнынæн загъта:

— Æз иттæг зæрдиагæй хъусын уæ ныхасмæ, Ахберд, фæлæ мын чысыл маст нæ уыди: цы 'гъдауыл мын бахаста мæ цæстмæ йæ ехсы фындз? Ахболæй уыйбæрц цæмæй фæивар дæн? Сæ хуыцауы хъалæй мæ бафхæрдтой.

— Истытæ дзы куы нæ уайд, уæд, æвæццæгæн, мах дæр ам нæ уаиккам, Дуда. Фæлæ ацы хъуыддаджы уæ иу зылындæр у, иннæ та, æвæццæгæн, растдæр у. Уе 'хсæн ис къардиу æмæ хъуамæ, Дуда, йæ сæрты арæзт æрцæуа хид, уарæх хид. Уыцы хидæн йæ уромæнтæ сты нæ фыдæлты 'гъдæуттæ, йæ фæйнаджытæ та —

æфсарм. Лæгæн ма, йæ дарæг — йæ уромæг искæй къухæй мард куы фæвæййы, уæд ын адæмы 'фсарм суанг йæ туджджыны дæр ныхъхъæбыс кæнын кæны! Уый дæм æнцон кæсы? Нæ, уый æнцон нæу, фæлæ уыдæттæ кæныныл æгъдау æмæ дзыллæйы 'фсарм æфтауынц адæймаджы.

Дуда бадтис æнцад æмæ сыбыртт дæр не скодта фидауынгæнджыты ныхмæ. Æрæджиау афтæ зæгъы:

— Разы дæн, нæ фæразын уæ ныхмæ дзурын. Хорз хылæй æвзæр фидыд хуыздæр у, зæгъгæ, акæнынц, гъемæ фидыдыл ахицæн уæд нæ хъуыддаг.

Фидауынгæнджытæ Дудайы хæдзарæй рацыдысты иттæг хъæлдзæгæй.

Фæлæ Дуда æндæр фæндтæ кодта.

Иу хуыцаубоны сæумæрайсом Дæллаг Хъобаны стыр ныхасы æрæмбырд сты хъæубæсты фæсивæд. Æрæгвæззæг уыди, адæм сæ фæллоу бафснайдтой æмæ сæ рæстæг хъæлдзæгæй æрвыстой. Арæх уыдысты чындзæхсæвтæ, куывдтæ. Фæсивæд цин кодтой кæрæдзийы циныл, усгуртæй алчидæр тырныдта хуыздæр чындзæхсæв саразын æмæ хъæубæсты рæдаудæрæй бахынцынмæ, йæхицæн фылдæр кад скæнынмæ.

Цорæ уыцы бон æнæвдæлон уыд æмæ ныхасмæ дæр нæ ракаст. Иннæ бонты хуызæн хæснагыл йæ хъырмагæй нысанмæ не 'хста, йæ сауфистон фæринк хъамайы комыл не 'вæрдта æрдутæ æмæ сæ фу кæнгæйæ нæ лыг кодта. Фæлæ уæддæр фæсивæды æхсæн цæмæндæр рауад йæ кой.

— Йæ ног усы цурæй йæ йæ къах нал хæссы. Цорæйы, — дзырдтой иутæ.

— Ахæм Дзылаты рæсугъды йын балавар кодта Дуда, — хъазыдысты иннæтæ.

— Цорæ, мæ хур, кадыл мæлæг адæймаг у, кæд хиуарзон у, уæддæр. Федтат, цы чындзæхсæв сарæзта!

— Нæ зонын, фæлæ а фæстаг заманты йæхи куыддæр иппæрд дарын райдыдта, Бæтæйы фырттæм рагæй дæр рæстзæрдæ нæу, фæлæ Дудайы сияхс куы баци, уæдæй фæстæмæ сæ цыма нымайгæ дæр нал кæны, йæхи афтæ дары, — ахæм ныхæстæ кодтой фæсивæд ныхасы. Фæстагмæ чидæр сдзырдта:

— Абон Дуда йæ ног хæстæджытæм хуынды уызæн. Фæкæсын нæ хъæудзæни уызджытæм, фæсивæд.

Æмæ уыцы бон, æцæгдæр, Бæтæйы æфсымæры фырты хæдза-

ры уыди стыр циндзинад. Цорæ кадджын хуынд æркодта Дудайы. Стыр хæрдзтæ скæныныл нæ бацауæрста. Алыккатырдыгæй хуынды уыдысты æмæ уызджытæн æгъдау лæвæрдтой мыггаджы хистæртæ Сырхау, Беслæн, Тæтæрхъан, Сæхуыг æмæ иннæ разыгъды лæгтæ.

Суанг фæсахсæвæртæм гаджидау гаджидауы фæдыл цыдис хистæрæй кæстæртæм. Буц уыди Дуда, Алыккатæ йын ахæм стыр кад кæй кодтой, уымæй. Райхæлди йæ мæлгъæвзаг, æмæ уый дæр йæ рады нæ ауæрста Алыккатæн хуыздæр раарфæ кæныныл.

— Æнæкæрон рæвдыд дæн æз, мæ хæстæджытæ, сымахæй, — сау бæгæныйы стыр кæхцыл йæ дыууæ къухæй хæцгæйæ дзырдта Дуда, — уæ цин, уе 'ууæнк, уæ уæздандзинæдтæ дунейы къардиуты цæугæ дæр нæ бакæндзысты. Сымахимæ хæстæг куы кодтон, уæд æнхъæл цы уыдтæн, уый ныр мæ цæстæй уынын. Уымæ гæсгæ, Сырхау, æз арфæ кæнын дæуæн, стæй дæ кæстæртæн дæр.

— Бузныг, Дуда. Куыд æмбæлы, дæу афтæ бабуц кæнын махæн нæ хъару уæвгæ дæр нæу, фæлæ нæм ис зæрдæ, æууæнк. Æмæ уыдон дæ разы кæддæриддæр æнæцудгæ лæудзысты.

— Арфæ уын кæнын, исын уын мæ худ дæр. Æууæнк æмæ зæрдæ — уыдон æнæкæрон бирæ лæвæрттæ, зынаргъ хæзнатæ сты, æмæ сæ хайджын ут!

— Тыхджынай дын зæгъæм, Дуда, уыцы æууæнк æмæ зæрдæ дæ разы налхъуыт-налмасау сыгъдæг кæй уыдысты, уый.

Дуда лæмбынæг хъуыста Сырхауы алы дзырдмæ дæр æмæ йын арæхстджынай лæвæрдта дзуапп. Ног хæстæджытæ кæрæдзийæн цы зæрдæбын арфæтæ кодтой, уымæй сæм афтæ касти, цыма нырæй размæ ахæм амондджын хъуыддаг никуы ничи бакодта. Уымæ гæсгæ сæ алчи дæр арфæ ракæнынæн агурдта, зæрдæмæ арфдæр чи бахъардтаид, ахæм ныхæстæ.

Дудайæн Алыккаты хистæртæ æмæ фæсивæд цы стыр кад лæвæрдтой, уый йын хуры тынтау тавта йæ зæрдæ, æмæ-иу хаттæй-хатт хин æрттывд фæкодтой йæ къуырфæвæрд чысыл цæстытæ. Фæлæ æрмæст уыцы кад æмæ цытæй нæ уыдис бузныг Дуда. Уый ногæй ахъуыды кодта, кæддæр Æркъайы фæзы цы цау æрцыди, ууыл æмæ йæхинымæр дзырдта: «Ацы хъуыддæгтæ иууылдæр сарæзтон Æркъайы фæзы хъуыддаджы фæдыл». Æмæ Алыккатырдыгæй цы 'фхæрд байæфта, уый цыма бынтондæр ферох кодта, афтæ дардта йæхи. Дудайы фæндыд Алыккаты

уæздан хистæрты зæрдæтæ бынтондæр йæхирдæм разилын æмæ уый тыххæй сфæнд кодта ныхас бынтон æндæрырдæм аздахын. Дуда хорз зыдта, Алыккатæ Бæтæйы фыртты сæхиуыл кæй нæ нымайынц, номылуы цотæй сæм кæй дзурынц, уый. Уымæ гæстæ бафæлвæрдта Бæтæйы фыртты æмæ Алыккаты иннæ фæсивæды ныхæй-ныхмæ æварыныл. Уый йæ зæрдæ дардта, Бæтæйы хъæбатыр фырттæ Алыккаты къæхты бын фæззыгон дидинæгау кæй ныцъцъæл уыдзысты æмæ Дудайæн йæ маст бынтондæр кæй ссæудзæн, ууыл. Æмæ бирæ буц ныхæстæ, зæрдиаг арфæты фæстæ Дуда фынджы адæмыл йæ цæст ахаста, стæй хъавгæйæ загъта:

— Фæрн дæм бадзурæд, Сырхау, æз стыр амондджын дæн, сымахимæ хæстæг кæй бакодтон, уымæй. Раст зæгъын хъæуы, искæй хæдзары хъуыддæгтæм бар дарын хорз нæу, фæлæ уæддæр, бирæ аргъ уын кæй кæнын, мæхи сымахыл кæй нымайын, уымæ гæстæ мæ фæнды уæ хорздзинад дæр æмæ уе 'ппæт хабæрттæ дæр зонын.

— Цæмæн уый зæгъыс, нæ зынаргъ хæстæг Дуда! Уæдæ ма нын чи хъуамæ зона нæ хабæрттæ? Кæмæн ма сæ хъуамæ фæкæнæм? Хæстæг ма цæй тыххæй ваййы? — бадис ыл кодта Сырхау, кæд ын йæ хъуыды нæма 'мбæрста, уæддæр.

Дуда йæ чысыл хинæйдзаг цæстытæ ногæй ахаста фынджы адæмыл æмæ загъта:

— Уыйбæрц диссагæй дзы ницы ис, иубон дæр ма нæм рауад Бæтæйы фыртты кой... Куыд цæуы уæ хъуыддаг? Афтæ тызмæг ма у?

— Раст дын куы зæгъæм, уæд ницы хæлардæр хуыз у нæ хъуыддаг. Афтæ уазал стæм нырма кæрæдзимæ, — загъта Сырхау.

— Рухсаг уой нæ фыдæлтæ! Дæсны та куыд нæ уыдысты, дæсны... Афтæ-иу акодтой: «Кæнджытæй кæсджытæ дæсныдæр сты». Бæтæйы фырттæ сæхицæй бузныг сты, былысчылæй уæм кæй кæсынц, æнæсаттон кæй сты, уымæй. Бауырнæд уæ, сымахæй сæм кæсджытæ мастыдæр кæнынц. Куыд дæм кæсы дæумæ та, Тæтæрхъан?

— Дуда, дæ ныхас тынг раст у. Куы ницы дзы уайд, уæд æй кæсджытæ дæр нæ уыникккой, фæлæ дзы исты ис, æвæццæгæн.

— Уæдæ дзы кæд ис, уæвгæ та дзы ис, уæд ма æнхъæлмæ та цæмæн кæсæм, цæуылнæ йын кæнæм исты хос? — сдзырдта Сæхуыг.

— Раст зæгъы Сæхуыг, — фæцырд ис Дуда, — æрцæуинаг чи уа, уымæ æнхъæлмæ кæсын нæ хъæуы, дæхæдæг æм фæтагъддæр у, æмæ дæ фыдбылыз уыздæни къаддæр.

— Дуда, æмæ ма ууыл аныхас кæныны тыххæй цы боны хорзма кæсæм? Мæнæ ам куы стæм иууылдæр. Бауынаффæ кæнæм нæхимидæг. Ды дæр нæ зынаргъ хæстæг дæ. Æз афтæ 'нхъæл дæн, æмæ нын дæ фæнд æмæ дæ зонд нæ бахæлæг кæндзынæ, — загъта Тæтæрхъан.

Дуда дарддæр дон уагъта, æнæуи дæр цыренæй чи зылди, Алыккаты уыцы куыроймæ, æмæ уый фыдты хъыррыстмæ алырдæм цæрдæг зылдта йæ чысыл цъæх цæстытæ. Йæ зæрдæ гуыпп-гуыпп кодта йæ риуы æмæ йæм афтæ касти, цыма уыцы минут йæ мадæй дзыхъхъынног райгуырди. Уый афтæ ныхас кодта дарддæр:

— Æгъдауæй дæр æмæ æфсармæй дæр сымахыл цы уæз цæуы, уый сымахимæ æмхуызон дих акæныныл æз кæддæриддæр разы дæн.

Уыцы ныхасмæ зæронд Тæтæрхъан комкоммæ бакаст Дудайы цъæх цæстытæм æмæ фæрсæгау бакодта:

— Мах тынг фæнды, Дуда, дæумæ байхъусын. Цы цæстæй кæсыс ды ацы хъуыддагмæ?

Дуда загъта:

— Мæнæн сымах зынаргъ æфсымæртæ стут, æмæ ма Бæтæйы фыртты сагъæс æхсæвæй-бонæй зынгау судзы. Бæтæйы фырттæн чысыл сæ рохтæ куы нæ фæцыбыр кæнат, уæд уын уыдон фыдбылыз йеддæмæ пайда не 'рхæсдзысты. Гыццыл сын сæ алыварс сæ къабузтæ æрцæгъдын хъæуы.

— Дуда, зæгъ æргомдæр, дæ хорзæхæй, дзæбæх не 'мбарæм дæ хъуыдытæ, — загъта Сырхау.

— Куыд уæм фæкæсдæн, уый нæ зонн, — дзырдта дарддæр Дуда, — фæлæ æз уæ цуры æргом кæнын ма хъуыдытæ. Уæ зæххæн йæ тæккæ ахсджиаг ис Бæтæйы фыртты къухы. Бæтæ амарди, рухсаг уæд, фæлæ, цымæ, куыд уайд, Бæтæйы фырттæн, зæххыл уæ бар нал цæуы, зæгъгæ, куы бамбарын кæниккат, уæд? Кæд исты змæлой, уæд ма дыккаг фæнд та уый у: зындгонд куыд у, афтæмæй Хазби амардта кæсгон кънйазы. Уыцы кънйазы хицæттæ ныр дзæвгар рæстæг зылынц нæ фæдыл: сæ туг райсынæн агурынц къухбакæнæнтæ. Æвзæр нæ уайд, Бæтæйы фыртты кæсæджы амæддаг куы скæниккам, уæд. Цы нæ сæфы, Цæлоны фыртты йеддæмæ? Кæннод сын идæдз Хамбечыры

Тъарасан куы ахэссын кэниккат, уæд та куыд уайд? Афтæ сын сæ мæсыджы дуртæ иугай-дыгай куы раппариккат, уæд уыйфæстæ мæсыг йæхæдæг бындзарæй афæлдæхид. Гъе, уыдон уын фæндтæ Бæтæйы фыртты тыххæй. Сымахмæ куыд кæсы, уымæн та уæхæдæг фæут тæрхонгæнæг.

Исдугмæ Алыккаты уæздан хистæртæ ницы дзырдтой. Уыдон аныгъуылдысты арф хъуыдыты, æмæ сæ Дудайы ныхæстæ ахастой кæдæмдæр. Фæстагмæ Сырхау загъта, Дудайы фæндыл разы кæй сты, Бæтæйы фырттæн æцæг сæ рохтыл æрбахæцын кæй хъæуы, уый. Уыдон Дудайæ ракуырдтой, цæмæй ацæуа Бæтæйы фырттæм минавары хуызы æмæ сын сæ хъуыдытæ бæлвырддæр базона.

— Æндæр исчи куы ацыдаид, уæддæр æвзæр нæ уыдаид, фæлæ, сымах кæм бафæндыд, уым бафыдæбон кæндзынæн.

— Нæй гæнæн, Дуда, ацы хъуыддаджы дæуæй фылдæр кæуыл баууæндæм, нæ алыварс ахæм адæймаг нæ уынам. Бафыдæбон кæн, æмæ нæ хорздзинадæй ды дæр æнæхай нæ уыдзынæ, ныртæккæ нæ фыдæбонæй æнæхай куыд нæ дæ, афтæ.

Бæркады нуазæнтæ ма банызтой хæдзары бадджытæ æмæ сыстадысты фынгтæй. Дуда йæхи номæй æмæ йе 'мбæлтты номæй арфæ ракодта фысымтæн æмæ, хæрзæхсæв зæгъгæйæ, рахызти къæсæрæй.

Дуда Ахболимæ бафидыдта, фæлæ Бæтæйы фырттæм никуы уыдис, кæд уыдон дæр Алыккатæй уыдысты æмæ се 'хсан хæстæгдзинад сæвзæрд, уæддæр. Фæлæ ныр, Сырхауиты фæдзæхстмæ гæсгæ, Дудайæн Бæтæйы фыртты хæдзармæ æнæцæугæ гæнæн нал уыдис. Æркъайы лæгъз та ногæй фæвзæрди йæ цæстыты раз æмæ йæхинымæры хъуыды кодта: «Æнхъæлдæн, мæ амонд мæ байдыдта рæвдауын. Мæхицæн æнхъæл цы нæ уыдтæн, уый ныр мæ къухы æфтын райдыдта. Гъæйтт-мардзæ, Дуда, саг дын фæрæтмæ æрцыди, фæлæ, цымæ, цыхуызы равдисдзысты Бæтæйы фырттæ сæхи? Уæвгæ, ууыл рагацау цы мæт кæнон! Фендзыстæм дарддæр».

Ахæм хъуыдытæ кæнгæйæ Дуда дыккаг бон изæрæй балæуыд Бæтæйы фыртты дуармæ. Аслæнбег æмæ Будзи худгæ разгъордтой йæ размæ. Æгъдау куыд амонь, афтæ йыл бацин кодтой æмæ йæ мидæмæ бахуыдтой. Разæй бахызти Аслæнбег, æмæ Дудайы йæ хæдзары лæугæ куы ауыдта, уæд ноджы хъæлдзæгдæрæй загъта:

— Цәй, гъеныр алыбон әгас әрцу, Дуда. Әнәкәрон әхсызгондзинад нын у, дәу нә хәдзары кәй уынәм, уый. Арфә канәм уыцы зәдән, дәу махмә чи сарәзта. Әрбад, дә хорзәхәй, Дуда, барвәсс нә цәхх, нә кәрдыныл.

Дуда бузныг загъта Асләнбегән әмә йәхи бандоныл әр-уагъта. Иучысыл хабәрттәй афарстой кәрәдзийы. Фәстагмә Дуда загъта:

— Дыууә хохи иу нә кәнынц, фәлә дыууә адәймагән та цы диссаг у? Нә сәмбәлд амондыл нымад фәуәд. Сымах абәрәг кәнын мын әмбәлгә дәр кәны, фәлә уәм ныртәккә хъуыдадджы фәдыл әрбауадтән.

— Хайыр хъуыдаг әй не сфәлдисәг фәкәнәд, — загътой Будзи әмә Асләнбег әмдзыхәй әмә Дудамә әнәууәнк каст бакодтой.

Уыцы минут та Дудайы хинәйдзаг цәстытә разил-базил кодтой Бәтәйы фыртты цәсгәмттыл әмә хъуыды кодтой, сә быны сын арт куыд тынгдәр бандәрстәуа, ууыл. Уый загъта:

— Әз уәм дән минәвар Алыккатәй. Цәмәйдәриддәр, тынг хорз хъуыдадджы фәдыл нә, фәлә сымахән әхсызгон чи нә уыдзән, ахәм хъуыдадджы фәдыл. Фәлә мәнән мә хәс әнә сәххәст кәнгә гәнән куыд нә уыд, уымә гәсгә сразы дән уе 'рвадәлты фәндоныл, мән сымахмә әрбарвитыны фәдыл.

Бәтәйы фырттә цымыдис каст кодтой Дудайы фәлывад цәстытәм. Исдугмә ницы дзырдтой. Хъуыды кодтой, цы 'гъдауыл сәрвыстаиккой Дудайы Алыккаты хистәртә минәвар Бәтәйы фырттәм? Әппынфәстаг, Асләнбег комкоммә бафарста Дудайы:

— Минәвар не 'фсымәртәй махмә?.. Цымә, цавәр стыр хъуыдаг уыдзән уый?

Уәд Дуда загъта:

— Минәвар дән әз уыцы хуызы: уә фыды әрвадәлтә уын әмбарын кәнынц, уә фыд Бәтәйы амарды фәстә, ныртәккә цы зәххытыл цәрут әмә уә къухы цы мулк ис, уыдоныл уә бар кәй нал цәуы әмә сә мыггаджы әхсәнмә цәмәй раттат, уый.

Уыцы ныхәстәм Асләнбег джихәй баззадис. Дардыл әй ахастой йә хъуыдытә. Бирә хәттыты адәмәй цы уайдзәфтә әрыхъуыста, цы фидистә баурәдта, номылусы цот, зәгъгә, уыцы әбуалгъ хъуыдадгә та ногәй ауадысты йә цәстытыл. Йә маст рафыхти йә риуы, фәлә Асләнбег кәддәриддәр хиуылхәцаг, хәрзәгъдау адәймаг уыд, әмә уыцы маст йә зәрдәйы куыд

пихылæйттæ хаста, уый цæмæй Дуда нæ бамбара, ууыл архайгæйæ бафарста:

— Дуда, арвы ныццавдæй уæлдай дæ ныхас не 'мбарын.

Аслæнбеджы уыцы фарстмæ Дуда йе схъæл зачъейы кæрон йæ уырзтæй адаудта, комкоммæ бакасти Аслæнбеджы цæсгоммæ æмæ загъта:

— Куыд уæ фæнды, афтæ йæ 'мбарут. Кæд æй не 'мбарут, уæд уын æй æз æргомдæр зæгъдзынæн, стæй дзы цы ис не 'мбаринагæй? Цæвиттон, уæ фыды 'рвадæлтæ уын исынц уæ зæххытæ, сæхицæй уæ нæ хонынц.

Уыцы ныхæстæм Будзи йæхи нал баурæдта æмæ сабыргай загъта:

— Уæдæ сæ мах та нæхицæй куы хонæм. Куыд æмбарын, афтæмæй уыдон мах Бæтæйы фырттыл дæр нæ нымайынц. Нæ фыды 'рвадæлтæй стыр бузныг уаиккам, чи стæм, кæмæй стæм æмæ кæцæй равзæрдыстæм, уый нын куы бамбарын кæниккой, уæд, стæй ма нын куы зæгъиккой, нæ фыд Бæтæ кæмæй уыд, уый дæр, уæд.

Будзи йæ ныхас нæма фæци, афтæ ныхас айста Аслæнбег. Уый загъта:

— Диссаг уый у, Дуда, кæд Бæтæ се 'фсымæр уыд, уæд сын, цымæ, мах та чи стæм, кæуыл нæ нымайынц? Кæд Бæтæйæн зæххытæй æмбæлди æмæ сыл цæргæ дæр кодта, уæд уыцы бар махмæ цы дымæгмæ нал хауы, уый не 'мбарæм.

— Бæллæх æмæ замана дæр гъеуыцы ран ис, — дзырдта Дуда. — Æз ма уын куы загътон, сæхиуыл уæ нæ нымайынц, хонынц уæ Цæлоны фырттæ.

Аслæнбег рафыхти фырмастæй. Йæ цæсгом сырх-сырхид афæлдæхт. Сæрттывтой йæ цæстытæ æмæ афтæ зæгъы:

— Дуда, кæд нæм не 'фсымæртæ æндæр ницы фау хæссынц, уæд мах тынг разы стæм ууыл. Мах бузныг стæм, адæм нæм Цæлоны фырттæй кæй дзурынц, уымæй. Уæздан мыггаг æмæ уæздан тугæй равзæргæ адæм дзыллæты бæрзæйыл цы уæззау æфсондз æвæрынц, уыцы æфсондз нæ бæрзæйыл ахæссыныл та мах разы никуы уыдзыстæм. Мах нæхи нæ нымайæм уæздан адæмыл. Фæлæ не уæнгты ис æгъдау, æфсарм, хъару æмæ уыдонны фæрцы кæддæриддæр цæудзыстæм, «уæздан» адæмыл нымæд чи у, уыцы дзыллæты æмрæнхъ. Æмæ уымæй уыдзыстæм амондджын. Дæуæн та Дуда, мах стыр арфæ кæнæм, не 'фсымæрты зæрдæйы уаг нын кæй базонын кодтай, уый тыххæй. Фæлæ

мах фæнды, ноджыдæр ма иу хатт куы сфыдæбон кæнис æмæ не 'фсымæртæн куы бауайдзæф кæнис, дæу, æгас мыггаджы хистæры, стыр тæрхоны цауæгау, не 'хсæн фыдæбонæ кæй бацауын кодтой, уый тыххæй.

— Раст куы зæгъæм, Аслæнбег, — дзырдта Дуда, — уæд мæхи дæр фæндыд ацы хъуыддаджы бацауын. Мæн фæнды, хъуыддаг æнæхъаугъайæ, æнæмастæй куы ахицæн уайд, уый. Адам иухуызон не сты. Æвзаг дур халы. Æмæ æндæр исчи уе 'хсæн куы бацыдаид, уæд сыхах цы дзырдтаиккат æмæ уе 'рвадæлтæ цы дзырдтаиккой, уыдон уын кæрæдзийæн не 'мбарын кодтаид растыл æмæ уæ афтæмæй кæрæдзийы тугагур скодтаид. Мæнмæ та ахæм хъуыддагæй ницы ис. Мæнæ ныртæккæ сыхахæн уæ фыдыфсымæрты ныхæстæ куыд хъусын кæнын, афтæ сын зæгъдзынæн, ныртæккæ мын сыхах цы бафæдзæхстат, уый дæр. Æмæ, уæ рын бахæрон, уе 'хсæн хахуыр хъуыддагæй ницы уыдзæн, кæрæдзийы сыгъдæгдæрæй бамбардзыстæм.

— Раст зæгъыс, Дуда, — дзырдта Аслæнбег, — стыр амондæй дæр саразæн ис стыр фыдбылыз, фыдбылызæй та саразæн ис амонд. Гъеныр нын не 'фсымæртæн радзур нæ дзуапп ахæм хуызы: зæххытæ, зæгъ, лидзæг ничердæм сты. Зæххытæ дæр æмæ нæ удтæ дæр, зæгъ, фæуæнт уæ фæхъхъау. Цæмæн хъæуы ам æртхъирантæ æмæ æхсары сæр? Ам ис æфсымæрдзинад, æмæ уыцы æфсымæрдзинады бындурыл алцæмæн дæр бакæнæн ис æнцонæй. Курæм дæ, æмæ сын-иу бауайдзæф кæн се 'нæрхъуыдыдзинады, сæ цыбырхъуыры тыххæй. Зæгъ сын: æхсарæн æмæ тыхкæнындыдзинадæн не 'хсæн нæй бынат. Зæххытæ зæгъынц, æмæ сæ фæхъхъау фæуæнт нæ зæххытæ. Фидис кæнынц, Цæлоны фырттæ, зæгъгæ, æмæ уымæй дæр сты раст. Мах æцæг стæм Цæлоны фырттæ...

Дуда лæмбынæг хъуыста Аслæнбеджы ныхæстæм. Æмæ кæд уыцы ныхæсты мидæг æртхъиран дæр æмæ æхсар бавзарыны кой дæр нæ уыди, уæддæр Дуда йæхинымæр хъуыды кодта, Алыккатæн бынтон æндæр ныхæстæ ракæныны тыххæй цы хуыздæр æрымысыдæуа, ууыл. Уымæ Дудайы фæндыд Бæтæйы фыртты се 'рвадæлты ныхмæ бацардауын æмæ ма фæстагмæ загъта:

— Бузныг, Будзи æмæ Аслæнбег, уæ дзуапп, уе 'гъдауæй æмæ уе 'фсармæй. Сыхах æз арын иттæг растæй æмæ æназымæй. Фæлæ уыл уе 'рвадæлтæ æвзарынц се 'хсар. Кæд æз уыдонæй æрвыст дæн, уæддæр рæстдзинадыл кусын, æмæ мæм сæ фæнд

хорз нæ кæсы. Мæхæдæг дæр сæм мæхимидæг мæсты кæнын, иу æнæаипп, æнæтæригъæд сылгоймаджы кой кæй кæнынц æмæ йæ фидисæн кæй хæссынц, уый тыххæй. Ахæм æбуалгъ хъуыддагмæ æнæ мæсты кæнгæ дæр хос нæй. Стæй, æниу уанцон нæу, Бæтæ фæстæмæ куы раздæха, уæд та? Йæ ингæн уал ын æруазал кæнын уæддæр бауадзæнт. Уыдон æфсымæртæ не сты, фæлæ сын фыдызнæгтимæ абарæн ис. Цæй, бахатыр мын кæнут, фехъусын кæндзынæн æз уæ дзуапп уе 'рвадæлтæн. Хуыздæр зонд сæм æрцæуæд.

Уыцы ныхæстæ кæнгæйæ Дуда сыстади бандонæй, Аслæнбег æмæ дзы Будзи хатыр ракуыртой йæ фыдæбоны тыххæй æмæ йын фæндараст загътой.

Дудайы ацыды фæстæ Аслæнбег æмæ Будзи дзæвгар фæбадтысты иумæ æмæ хъуыды кодтой, сæ алыварс цы сау мигътæ æмбырд кæнын райдыдта, уыдоныл. Кæд сæм уымæй размæ Алыккатæ уыйбæрц уазал цæстæнгас нæ дардтой, уæддæр Дудайы сæмбæлды фæстæ сагъæсы бацыдысты Бæтæйы фырттæ.

— Будзи, — дзырдта Аслæнбег, — æппындæр не 'мбарын æз Дудайы æрцыд.

— Нæ зонын, не 'рвадæлтæ нæм уыйас цæуыл сфыдæх сты, уымæн ницы æмбарын.

Будзийы ныхæстыл Аслæнбег ногæй ныхъхъуыды кодта. Йæ къухтæ сбыцæу кодта йæ роцъомæ æмæ иудзæвгар зæхмæ джихæй кæстæ баззад. Афтæ бадтис Будзи дæр æмæ йæ уарзон æфсымæры цæсгоммæ цымыдис каст кодта. Хæдзар афтæ сабыр уыди, æмæ уыцы сахат Аслæнбег æмæ Будзийы сæрты бындз куы атахтаид, уæд йæ базырты сыр-сыр хъуыстаид. Фæстагмæ Аслæнбег йæ сæрыл уæлæмæ схæцыд æмæ сагъæсгæнгæ загъта:

— Стыр диссаг у, хуыцауыстæн, не 'фсымæртæ нын нæ мулкмæ хæлæг кæной? Æмæ нæм ахæмæй дæр куы ницы ис. Чи зоны, раджы кæддæр Ахболы сæрыл бæхæй Дудайы кæй скъуырдон, кæд мыййаг Дуда уый йæ зæрдыл бадардта æмæ кæд не 'хсæн хахуыр ныхас кæны, йæ маст нæ кæд исы.

— Тобæ зæгъ, Аслæнбег, — бакодта Будзи, — уый та куыд? Дуда йæ номхæссæн чызджы Ахболы фырт Цорæйæн куы радта, иу хæдон сын уæрæх куы у. Нæ, Дудайы кой тæригъæд у. Цы сты, уый не 'фсымæртæ сæхæдæг. Цы йыл дзурæм: рæстæг йæхæдæг комдзог цæудзæн.

— Уæвгæ, уый дæр раст у, Будзи, — йæ мидбылты бахудгæйæ загъта Аслæнбег, — ныуадзæм æй рæстæджы бар.

Аслæнбег уыцы ныхæстæгæнгæ сыстади йæ бандонæй, рацыдис æддæмæ æмæ ехс бийгæйæ æрбадти сисы кæрон дурыл. Уыцы рæстæджы æрхæй фæцыдис гæрах. Нæмыг ахаста Аслæнбегæн йæ бæрцытæ. Фесхъиудта йæ мидбынаты Аслæнбег. Топпы дзыхæй фæздæг нæма фæхицæн, афтæ Аслæнбег цæф фыранкау гæрахгæнæджы уæлхъус февзæрдис æмæ фæхъæр кодта:

— Цорæ, о мæнгард Цорæ! Худинаг! Æфсымæры ард дæ фæдыл æфтыд уæд! Æниу ды цæй æфсымæр дæ? Фыдызнаг!

Хъуыддаг афтæ тагъд æрцыдис, æмæ цалынмæ Цорæ фæстæмæ топп ифтыгъта, уæдмæ йын æй Аслæнбег йæ къухтæй акъахта. Цы 'рцыди, уый Цорæ йæхæдæг дæр нæ бамбæрста. Уыцы сахат, Цорæйы амондæн, Алыккаты уайсадаг чындытæ, Беслæн æмæ Афæхъойы устытæ Насихан æмæ Гуытаз, æрбацæйцыдысты, æмæ, хабар куы бамбæрстой, уæд Аслæнбеджы раз сæ кæлмæрзæнтæ æрæппæрстой.

— Мах хатыр. Мах — де уазæг, Аслæнбег, — сдзырдтой устытæ.

Аслæнбег цавддурау баззад йæ мидбынаты лæугæйæ, йæ сæр æруагъта йæ риуыл, æрæнцой кодта топпы бырынкъыл æмæ, арф ныуулафгæйæ, радзырдта Цорæйы фæдыл:

— Цорæ, абон арвыл де стъалыйы хай аныгуылдаид, фæлæ дæ уымæй бахызтой нæ уайсадаг чындыты æфсарм æмæ æгъдау.

Уыйфæстæ Аслæнбег йæ мидбынаты разылди чындытырдæм æмæ æфсæрмхуызæй загъта:

— Ныббарут мын, кæд истæмæй уæ цуры фæрæдыдтæн, уæд.

Цорæ фæстæмæ дæр нал фæкаст, афтæмæй расыг лæгау цудтытæгæнгæ ацыд сæхимæ. Будзи фæдисы рауади, фæлæ хабар куы ныссабыр ис, уæд та баздæхт сæхимæ. Аслæнбег ма кæйдæртимæ афæстиат, стæй уый дæр бахызт сæ хæдзармæ æмæ Будзийæн радзырдта хабар.

— Не 'фсымæртимæ нæхи æхсарæй куы нæ сарæхсæм, уæд фидиссаг фæуыдзыстæм æнустæм. Баныхас кодтон нæ кæнгæ æфсымæр Сау Хуысинæимæ дæр. Æмгъуыд нын ис райсоммæ, æмæ дæхи цæттæ дар, Будзи.

— Цы цæттæгæнинаг мын ис, Аслæнбег. Уд у — æмæ кæддæриддæр мæмæ ваййы.

— Нæ зоньн, кæд дæ гæрзтæ кæнæ æндæр истæмæ азилын хъæуы... Диссаг та куыд нæ у, — дзырдта Аслæнбег чысыл фæхъусы фæстæ, — цæй дымæгмæ систаид Цорæ хæцæнгарз мах ныхмæ? Цы дарæг стæм уыйбæрц Ахболы фыртæй? — Уыцы

фарстæн Аслæнбег дæр æмæ Будзи дæр дзуапп раттын нæ фæрæзтой.

Цæвиттонæй, хъуыддаг афтæ уыди: Дуда Аслæнбегтæй Алыккаты хистæртæм фæстæмæ куы раздæхт, уæд сын ракодта ахæм хахуыр ныхас:

— Алыккатæ, — дзырдта Дуда, — амондджындæр минæварыл уæ Хуыцау сæмбæлын кæнæд, фæлæ, мæнмæ гæсгæ, æз æдых дæн. Минæвар цы хъуыддаджы бацæуы, уый дзæбæхæй куы ахицæн ваййы, уæд йæхицæн дæр амонд æмæ кад у. Фæлæ ацы хъуыддаджы æз фыдбылыз йеддæмæ ницы уынын. Цы рахъаст кæнон сымахæй, бафидаут, зæгъгæ, зæгъын дæр ме 'фсарм нæ хъæцы, цæсгом ын хъæуы. Бæтæйы фырттæн сæ ныхас хæрæг уаргъæн нæ ахæсдзæн. Цы уын æй æмбæхсон, ракодтой уын æртæ лæвары: кардæн йæ ком, топпæн йæ фындз, сæхицæн та сæ риу. Æз дис кæнын, кæд æй уе 'хсар урадта, уæддæр æй уе 'фсарм куыд баурæдта, ууыл. Арв нæрын кæмæй нæ уандыд, уыцы Хъасболаты чызг, уæларвæй стъалытæ чи тыдта æмæ зындонæй цæхæртæ чи хаста, уыцы Гогойы саккаг кæнут Цæлоны фырт Аслæнбегæн усæн... Æмæ йæ Хъасболаты стыр хæзнатимæ Цæлоны фырт Аслæнбеджы хъæбысы цæвæрут. Цæлоны фырт цæуæд æвзист сауæфтыд хъуыргъанимæ. Сырхау æмæ Ахболы цотæн та саст хъуыргъæн дæр ма уæд... Æмæ не 'мбæрстат уæхæдæг, Цæлоны фырттæм ахæм зондахаст кæй ис, уый? Куыд сразы стут ууыл? Бафидауын хорз у, кæд æй уæхæдæг уромын фæразут, уæд, фæлæ уый зæгъын нæ фæразын æз, ме 'фсарм æгæр æдых у уæ разы.

Дудайы уыцы ныхæстæ Алыккаты быны арт бафтыдтой. Алыккаты хистæртæ кæрæдзийæн дзырды бар нал лæвардтой, кæрæдзимæ уайдзæф ныхæстæ æппæрстой, ныронг Бæтæйы фыртты рохтыл кæй не 'рбахæцыдысты æмæ сæ сæ къæхты бын кæй нæ ныцъъист кодтой æмæ, уымæ гæсгæ, ныр уыдон мыггаджы сыгъдæгдзинады сæрмæ схизынмæ кæй хъавынц, уый тыххæй. Цорæ уыдис тæвдтуг æмæ рæузонд. Уый йæ бынатæй фæгæпп кодта æмæ, кæд хистæрты ныууадзын, æгъдаумæ гæсгæ, не 'мбæлд, уæддæр топп раскæфта æмæ араст йæ лæгдзинад бавзарынмæ.

Афтæ уыдис, Аслæнбег æмæ Будзи бирæ цæуыл хъуыды кодтой æмæ дзуапп ссарын кæмæн нæ фæрæзтой, уыцы хабар. Æмæ раст уыцы рæстæг æвивпайды сæ уæлхъус февзæрди Хуысинæ.

— Уæ изæр хорз æмæ анæфыдбылыз ут! Цы кæнут, Бæтæйы

фырттæ, уе 'фсымæртæ уæ нысантаæ цæмæн аразынц? — загъта Хуысинæ.

Аслæнбег æмæ Будзи фестадысты сæ бынæттæй. Салам радтой Хуысинæйæн. Æрæджиу Аслæнбег афтæ зæгъы:

— Бауырнæд дæ, Хуысинæ, адзал мæ зæрдиагæй ныхъхъæбыс кæнынмæ хъавыд, фæлæ та йæ зæрдæ нал бакуымдта.

— Иуныхасæй, дæ риу Церечы згъæр разындис, æмæ дзы нæмгуытæ фæстæмæ схъиуынц, и?

— Мæ амонд мæ, æвæццæгæн, мæрдтæм бынтон фидиссагæй барвитынмæ нæ хъавы.

— Хуысинæ, уый йæм бæрæг уыдаид, нæмыг ма чысыл галиуырæм куы бауадаид, уæд, — йæ ныхас баппæрста Будзи.

— Цæй, не 'фсымæрты æхсарæй ныл чи 'рцæуа, уый тынг диссаг нæу, — дзырдта Аслæнбег, — фæлæ диссаг уый у, Битартæ æнæмæтæй сæхицæн чындзæхсæвтæ кæй кæнынц. Не 'фсымæр Дотчейы нын амардтой, æмæ нын уый ахъуыдыйаг у, Будзи æмæ Хуысинæ, — загъта Аслæнбег.

— Аслæнбег, абон кæнæм нæ фыццаг къахдзæф: хъуамæ нæ амонд бавзарæм Битартимæ, — загъта Будзи.

— Амондджын къахдзæф уын æй Хуыцау фæкæнæд, Дотчейы раз æфсармыйаг цæмæй мауал уæм, ахæм амондджын къахдзæф, — дзырдта Хуысинæ. — Фæлæ ма уын ноджыдæр иу хабар фехъусын кæнон. Дотчейы идæдз Хамбечерæн исты уаг скæнын хъæуы. Тъæрæс æй скъæфынмæ хъавы, зæгъгæ, цъиутуа уасынц адæм, æмæ тæрсын хъæуы уыцы хабарæй.

Будзи исдугмæ æнцæд хъуыста ныхæстæм, стæй æппынæрæджиу сдзырдта:

— Цыма уæ ныхæстæ мæнырдæм сты, афтæ мæм кæсы. Сымах афтæ хъуыды кæнут, цыма æз бынтон æдылы дæн æмæ уæ не 'мбарын. Сымах фæнды, цæмæй æз, ме 'фсымæр Дотче нæ дунейы рухсæй цы цардæмбалæй ахицæн, ома Хамбечерæй, æмæ æз мæхицæн чындзыл нæ, фæлæ хойыл кæй нымадтон, уый мæхицæн саккаг кæнон, цæмæй æз Дотчейы тугæйдзаг ингæны сарты ахизон. Æмæ уый адæймаджы æгъдау у? Абон — дæ хо, райсом та — дæ ус? Лу, æмæ ма уæд цæмæн цæуон Дотчейы туг исынмæ та? Цы цæстогæй æрлæудзынæн йæ цуры?

Будзийы уыцы ныхæстæм Аслæнбег ныккасти зæхмæ. Йæ цæстытæй æркалди ставд цæссыгтæ. Арф ныуулафыд æмæ сдзырдта Хуысинæмæ:

— Хуысинæ, мах ницыуал зæгъæм, Хамбечерæн дæр йæ сахат

фәсмонгонд ма фәуәд. Рәстәг нын цы амонд әрхәсса, уымәй нә алидздыстәм. Нә фәндаг нә дарын хәуы, рәстәг цыбыр у, махмә нә кәсы. Сәмбәлын хәуы нә нысан ранмә.

Асләнбег, Будзи, Хуысинә араст сты әмә, кәм снысан кодтой, уырдәм әрцыдысты. Уым сыл сәмбәлди сә хәрзгәнәг әмә сын арфә ракодта:

— Уә бонтә хорз, Бәтәйы фырттә. Уә сахат амондджын уәд.

— Әгас нәм цу, нә зынаргъ әмбал, — әмхуызонәй сзырдтой Асләнбегитә.

— Бахатыр кәнут, чысыл бафәстиат дән, фәлә хъуыддаг йәхәдәг афтә амыдта, — дзырдта хәрзгәнәг. — Уе знаг — Битарта, дыууә әфсымарәй, Дотчейы чи амардта, уый әмә йә кәстәр әфсымар, уыдысты Хәрисджыны усгур әмә ныртәккә ауылты цәудзысты.

Бәтәйы фырттә куыддәр фәджих сты. Әхсызгон сын уыди, сә хәрзгәнәг сын цы хабар әрхаста, уый, әмә йын куыд рарфә кодтаиккой, уымән ницы зыдтой. Фәстагмә йын Асләнбег йә къух райста әмә йын афтә зәгъы:

— Арфә дын кәнәм. Ләг йә ныхасән хъуамә хицау уа. Ләгән хъуамә уа кад әмә әгъдау дәр. Әппәтәй хәхәхъәни-нагдәр әмә зындәр дарән у әууәнк, әмә уыцы хәзнатә сты дәумә. Макуы дә ацух уәнт уыдон.

Хәрзгәнәг комкоммә каст Асләнбеджы цәстытәм, худти йә мидбылты, стәй та фәстәмә загъта:

— Уый дәр ма уын зәгъын, Бәтәйы фырттә: иттәг рәвдз сты гәрзтәй дәр әмә әхсарәй дәр Битарта. Мәнә гәрзарм ләппутә әмә цәхәртәвд фәсивәд кәй фәхонынц, раст ахәмтә сты.

Хәрзгәнәджы уыцы ныхәстәм Асләнбег бахудти әмә та йын ногәй йә къух райста:

— Дыккаг хатт дын дә къух исын, афтә ләмбынәгәй нын сә кәй амоныс, уый тыххәй. Мә фыдгулән та ма әдылы әмә тәшпуд знаг уа.

— Уәдә мә ләуд амәй дарддәр уәлдай у. Уә сахат хәстәг у. Уәлахиз уәд уә амонд, — загъта фәстагмә хәрзгәнәг әмә, Бәтәйы фырттән арфә ракәнгәйә, араст и йә фәндагыл.

Асләнбег, Будзи әмә Хуысинә аздадысты әртәйә. Асләнбег загъта:

— Мах ныр кәм стәм, уый зонут? Мах стәм, цард әмә мәләт риуәй-риумә кәрәдзийән дзуапп кәм дәттынц, әппындәр

хатыр кæм нæй, ахæм ран. Цард нæм фæхуддзæн æви нæ адзал йæ уазал цæнгтæй йæ хъæбысы ахæсдзæн, уый бæрæг нæу. Фæлæ, Хуысинæ, дзурын дæумæ: махимæ ды уый тыххæй нæ дæ, æмæ нын не 'хсарæн ком авæрай. Махимæ ды уый тыххæй дæ, адзал æмæ цард хъæбысæй куыд хæцдзысты æмæ уыцы хæст куыд ахицæн уыздæн, уымæн цæмæй æвдисæн уай.

Аслæнбеджы фæстаг ныхæстæ цыдæр масты уылæн бакалдой Хуысинæйы зæрдæйы. Ризæгау скодтой йе уæнгтæ. Фæсырх йæ цæсгом. Ферттывтой йæ цæстытæ æмæ афтæ зæгъы:

— Аслæнбег, æз зонын, кæм дæн, уый, стæй кæимæ дæн, уый дæр. Стæй цæмæн дæн ам, уый дæр мын дæ амонианæ нæу. Мæнмæ афтæ кæсы: кæд махæн нæмттæ æртæ ис, уæддæр удтæй иу стæм, нæ фыдбылыз дæр, нæ цин дæр, не 'хсар дæр иу сты.

Аслæнбегæн йæ цæсгом фæрухс æмæ загъта:

— Рацу-ма, æз дæ ма хъæбысы ныккæнон. Кæд махыл нæмттæ æртæ ис, уæддæр удтæй иу стæм! Цæй æмæ адджынай кæрæдзийы ныхъхъæбыс кæнæм.

Будзи æмæ Хуысинæ хæстæг æрбалæууыдысты Аслæнбегмæ. Æртæйæ дæр кæрæдзийæн ныхъхъæбыс кодтой. Уыцы рæстæг дардæй æрбазынд дыууæ барæджы. Будзи сæм фæкомкоммæ.

— Æнхæлдæн, дæлæ нæ «лымæнтæ» 'рбацæуынц.

— Раст афтæ, уыдон сты: Битартæ, — загъта Хуысинæ.

— Лæппутæ, нæ маст чъылдымырдыгæй исæм æви риуæй? — цæхгæр бафарста Аслæнбег.

— Кæд ма Хуыцау нæ фæливы, Аслæнбег, — загъта Хуысинæ, — уæд цыма мæнæ адон рихитæ сты, афтæ мæм кæсы, — æмæ сæвнæлдта йæ рихитæм. — Мæнæ уый та кæлмæрзæн нæу, фæлæ худ у. Нæхи лæгтæ куы хонæм, — йæ худмæ ацамонгæйæ ма йæ ныхасыл бафтыдта Хуысинæ.

— Риуæй, Аслæнбег, риуæй, — хъæбæрæй загъта Будзи.

Цалынмæ уыцы ныхæстæ кодтой, уæдмæ æрбахæстæг сты Битартæ. Аслæнбегæн йæ маст фыхти тынгдæр. Йæ цæстытæ кодтой масты æрттывд.

— Уæдæ риуæй, риуæй, — фидарæй загъта Аслæнбег æмæ комкоммæ Битартырдæм даргъ санчъехтæй араст.

Битартæ сæ хъал бæхтыл бадтысты цæргæстау. Цы фыдбылыз сæм каст, уый нæ зыдтой, æмæ худтысты дзыхыдзагæй, фæлæ уалынмæ Аслæнбеджы хъæр ныййазæлыд сæ хъусты:

— Гъæтт, Битартæ, нал фæлидздыстут. Мах стæм Бætæйы фырттæ — Дотчейы æфсымæртæ.

Битарта дзыхъурæд фæкодтой сæ бæхта æмæ æмхуызонæй сдзырдтой:

— Мæ фыдыстæн, Битарта лидзæг никæд уыдысты. Мæнæ стæм мах дæр!

Уыцы минут Битары-фырттæй иуы къухы ферттивта хъырмаг æмæ арвы ферттивдау фæцыди гæрах. Нæмыг Аслæнбегæн ахаста йæ худ. Фæлæ Аслæнбег йæ мидбынаты змæлгæ дæр нæ фæкодта, бахудти йæ мидбылты æмæ сдзырдта:

— Гъæтт, Битары-фырт, уый куыд у, уый? Æви цуаны дæр никæд уыдтæ, хæтæнты никæд ахæтыдтæ: æхсынмæ куыд нæ арахсы?

Уыцы ныхæстæ кæнгæйæ иу топпы дзыхæй рацæуæгау Аслæнбег æмæ Хуысинæйы нæмгуытæ бумбулиау фæхицæн кодтой бæхæй Битары-фырты. Иннæ барагæн иуæй йæ топп не схæцыди, иннæмæй та йæ бæхимæ стыхсти, афтæмæй йæ æрбайæфта Будзийы гæрах. Нæмыг сæмбæлди бæхы хъусыл æмæ атыдта барæджы риу.

Мард фесты Битарта дыууæйæ дæр.

Аслæнбегитæ хæстæг бацыдысты мæрдтæм. Ныккастысты сæм æдзынаг. Будзи загъта:

— Аслæнбег, цæй æмæ сын ныр сæ хъустæ ракæнæм æмæ сæ Дотчейы цыртыл сæварæм.

— Гъе, уæууæй, Будзи: лæг дæ куы хуыдтон, æмæ лæг куы нæ дæ: хъус ракæнын диссаг уæд уыди, уыдон æгас куы уыдысты, æмæ сæ гæрзтæ сæ къухты цахæр куы калдтой. Ныр сæ хъустæ дæр æмæ сæ сæртæ дæр нæ къухты куы сты. Сисут сын сæ гæрзтæ, æрытаут съл сæ нымæттæ æмæ сæ уыдоныл æрæварут. Æвгъау фæсивæд уыдысты амæлынæн. Иттæг æхсарджын æмæ гæрзарм лæппутæ уыдысты. Рухсаг ут! Мæрдты-иу уæхæдæг бафидаут Дотчеимæ.

Иучысыл ма афæстиат сты Бæтæйы фырттæ æмæ Хуысинæ. Тагъд-тагъд арæвдз кодтой сæхи æмæ рараст сты Хъобанмæ. Иучысыл куы рауадысты, уæд съл сæмбæлдысты джизиаг цæуджытæ. Аслæнбег сæ баурæдта æмæ сын афтæ загъы:

— Бахатыр кæнут, фæлæ-иу Битартæн загъут, уæ фæсивæд Бæтæйы фырт Дотчейæн чындзхæссæг ацыдысты, загъгæ. Уæхæдæг дæр сæ фендзыстут. Битарты мах райафын куы фæнда, уæд нæ райафдзысты, — цæудзыстæм сындæггай. Загъут сын-иу, æз дæн Бæтæйæн йæ хистæр фырт Аслæнбег, мæнæ уый та мæ кæстæр æфсымæр Будзи.

Аслæнбег барæй нæ бацамыдта Хуысинæйы, нæ йын сдзырдта йæ ном дæр. Фæлæ уый Хуысинæйæн фæхъыг ис, нал баурæдта йæхи æмæ цауджытæн загъта:

— Æз дæн Бæтæйы фырттæн се 'ртыккаг æфсымæр — се 'рдохорд Хъаныхъуаты Сау Хуысинæ. Дæ разы бæрцы бын чи бацыд æмæ фæсонтæй чи ахызт, уый уыдис мæ гæрах. Бамбарын-иу кæнут уыцы хабар дæр Битартæн.

Æмæ фæйнæрдæм сæ фæндагыл ацыдысты.

* * *

Рæстæг цыди: бон ивта боны, æхсæв ивта æхсæвы. Дуда сæ нымайгæ дæр нæ кодта, афтæмæй архайдта Бæтæйы фырттыл фыдбылызы хæхтæ амайыныл. Фыццаджыдæр, уый кæстгон кънйазы сразы кодта, Хазби цы кънйазы амардта, уый туг Бæтæйы фырттæй райсыныл; дыккаджы та уый, æмæ кæд Тъæрæс цыфæнды ракæ-бакæ кодта, кæд разы нæ уыди Хамбечеры хæссыныл, уæддæр æй фæстагмæ баууæндын кодта уыцы хъуыддаджы хорздзинадыл. Афтæ йын уайдзæф кодта:

— Цы кæныс, Тъæрæс? Сидзæр сывæллæттæ дын ис: фыдыус фыдрын у. Иу фыдсыл æрхæсдзынæ æмæ дын сæ бахæрдзæн. Хамбечер та зæды хуызæн у, худгæхур, сывæллæттæн — фæлмæн мад, дæхицæн та номдзых æмбал. Цæуыл хъуыдытæ кæныс? Кæмæй дæ æфсæрмыйаг? Цæлоны фырттæй? Уыдонæн сæ бонтæ цыбыр сты: æз сæ а дыууæ боны зындоны амæддаг фæкæндзынæн.

Æмæ Тъæрæс сразы ис.

Иуахæмы Бæтæйы фырттæ æхсæвыгон уыдысты сæ гæнахы.

Будзи фынаёуарзаг уыди æмæ хуыссæджы къухты бахауди. Аслæнбег йæ мидфынаёйæ фестъæлф-фестъæлф кодта. Иухатт афтæ тынг фестъæлфыд, æмæ йæ хуыссæны дзуццæджы абадти. Æфсæрмхуызæй æнцæд йæ цæстытæй уæрæх акаст йæ алыварстæм, стæй азылди Будзийырдаæм æмæ йæм дзуры:

— Æвзæр фын фетон, Будзи.

— Хайыр уæд, хайыр, дæ фын, хъусын дæм, — загъта Будзи.

— Цыма нæ гæнахы алыварс æртыхстис иу залиаг калм, æмæ йын дыууæ сæры уыди: йæ иу дзыхæй туг калдта, йæ иннæмæй та — зынг. Æрбасырдта нæ æмæ нæ ацахста нæ дымджытæй, фæлæ дзы аирвæзтыстæм... Цымæ, цы уа уый?

— Хурхæтæны та лæг фынтæй фылдæр цы уыны, — бахудти Будзи. — Бафынаёй у, æмæ дæ туг æрсабыр уа.

Фæлæ Аслæнбег не 'рсабыр ис. Йе уæхсчытыл йæ кæрц æрба-

кодта әмә йәхи хъуыдыйы әддәмә рацыди. Гәнахы дуар нәма бакодта, афтәмәй цыдәр уынәр йә хъустыл ауади, йәхиуыл фәхәцыд әмә зәрдиагдәрәй айхъуыста. Асләнбег базыдта, сә гәнахы алыварс бирә адәмы змәлд кәй уыдис, уый. Сын-дәггай баздәхти фәстәмә, дзуры Будзимә:

— Цыма, Будзи, нә гәнахы алыварс бирә адәмы уынәр цауы, афтә мә хъустыл ауад.

Уәд әм Будзи афтә сдзуры:

— Асләнбег, дә фынты фәстә нә гәнахы дуртә залиаг кәлмытә куыд нә фестдзысты!

Цалынмә Будзи әмә Асләнбег уыцы ныхәстә кодтой, уәдмә әхсәвы мәйдарыл бонь рухс комдзог цауын райдыдта. Асләнбег талынджы хъусгә кәй фәкодта, уый боньрухсыл Будзи йә цәстытәй ауыдта. Баздәхти фәстәмә әмә дзуры Асләнбегмә:

— Әгәс цауәд дә фын! Къамәй ма нын куы фәрсис, уәд нын дәсныад кәнис.

— Нәхи мәт мә нәй, исты фәрәзтә кәндзыстәм, фәлә цы уыдзысты Гого йә сывәлләттимә, науәд Огъуыллә? — сагъәстәгәнгә загъта Асләнбег. Әмә йын Будзи ахәм дзуапп радта:

— Асләнбег, калм фәндагыл цыфәнды кәәдзтә-мәдзтәй ләсәд, уәддәр ын йә хуынкъмә быргәйә йәхи әнә ныр-растгәнгә нәй. Мах дәр цыфәнды әмбәхст куы кәнәм, уәддәр әй бонь рухсәй сәхуыдтәг әмбардзысты. Загъ сын әй, маралз, әмә сын истәмәйты зәрдәтә авәр.

Райсом хур йә был куы сдардта, уәд Гогойы рудзынгмә худ-гәхуызәй йә тынтә рудзынджы авгыл ахъазыдысты. Уаты аст-әу авдәны, йә къухтә уәгъд, сырх хъуымац йә уәлә әмбәрзт, афтәмәй хуыссыд Сәлимәт. Хуры тын налхъуыт-налмасау йә риуыл хъазы. Сывәллон әй йә къухәй хъавы ахсынмә, әмә йын куы нә бакомы, уәд та фәлмән худт баканы.

Уыцы рәстәджы дуар байгом, әмә мидәмә бацыд Асләнбег. — Дә райсом хорз, Гого. Нә гәнахы алыварс цыдәр адәм ис, мыййаг хъаугъа әндәр куы кәной, — мацәмәй-иу тәрсут. Сымахыл исты әрцауыны бәсты әз мәхи дәр әмә ме 'фсымарты дәр снывонд кәндзынән. Фадат мын нәй бирә дзурынән, нә ран рәсугъд нәу, фәлә уын фәдзәхсын: тәрстә ма кәнут.

Асләнбег фәзылд әмә рауади, Гого та йә фәдыл тарстхуы-зәй кәсгәйә баззади.

Бæтæйы гæнахыл кæсгон кънйæзтæ æмæ Алыккатæ æртыхстысты.

Кънйæзтæ фæнд кодтой Бæтæйы хæдзарвæндаг — Аслæнбег æмæ Будзийы уацары ахæссын, Алыккаты æлдæртты та фæндыди Бæтæйы фырттæй фервæзын. Дыууæты уырнынгæнаг та уыди Дуда. Уый фæндыди, Аслæнбеджы уд тагъддæр куы аскъуыдаид, æмæ дзы йæ маст куы ссыдаид. Фæлæ хъуыддаг Дудайы фæндиаг тагъд нæ цыдис, æмæ тынг тыхсын байдыдта. Тарсти, Бæтæйы фырттæ гæнахæй куы аирвæзой æмæ йæ хинтæ, йæ кæлæнтæ куы сæргом уой, æмæ йæ уыдоны тыххæй куы бахъæуа дзуапп дæттын.

Аслæнбег æмæ Будзи тыхст уавæры кæй бахаудтой, уый тагъд ахъæр ис Хъобангомыл, æмæ фæдисæттæ æмбырд кæнын райдыдтой Аспиаты къуыбырма. Æмбырды астæу Бæтæйы фыртты хорз хæлар Аспиаты Хамырзæ загъта:

— Мæнæ адæм, абон Хъобаны астæу ис стыр фæдис, стыр æгæнон хъуыддаг. Кæсгон кънйæзтæ Алыккатимæ æртыхстысты Бæтæйы гæнахыл, ласынвæнд нын кæнынц не 'хсæнæй уацайрæгтæн Бæтæйы фыртты. Сымахмæ дзурын, Моргуаты Саулох æмæ Хамырзæ, Быгъаты Уари! Бæтæйы фырттæ сты нæ рахиз къабаз. Ныр уыдон мах бынаты куы уаиккой, уæд сæ цард мах сæрыл зынаргъ никуы скæниккой.

Адеты Дзалайы фырт Дзæрæхмæт, Хъаныхъуаты Сау Хуысинæ, Куындыхаты Габа æмæ чидæртæ сдзурынц æмхуызонæй:

— Уыцы тыхгæнджытæ нын Бæтæйы фыртты нывонд стуртау не 'хсæнæй аласой, уыйбæсты нæ Хуыцау гагадзагъд фæкæнæд.

Уæд размæ ралæууыдысты Бæтæйы мадырвæдæлтæ — дыууæ фаззон æфсымæры — Адылджери æмæ Азæмæтджери æмæ афтæ зæгъынц:

— Мæнæ хорз адæм, иу-дыууæ ныхасы бар. Рухсаг уæнт нæ фыдæлтæ, афтæ-иу загътой: æвзæр тагъдæй хорз сындæг хуыздæр у. Куыд уæм фæкæсид афтæ та: мах стæм Бæтæйы мадыфсымæртæ. Кънйæзæй куы ракуриккам, цыма сын хæрзбон зæгъæм Бæтæйы фырттæн æмæ сыл нæ дзаумæттæ куы скæниккам, кæд æппын æмæ афтæмæй раирвæзиккой.

Бирæ фæхъуыды кодтой адæм, стæй æмхуызонæй ууыл сразы сты Адылджери æмæ Азæмæтджери ацыдысты Бæтæйы гæнахмæ, иннæтæ та лæууыдысты хæстифтонгæй. Хистæр кънйæзы размæ куы бахæцца сты, уæд дзы ракуырдытой, Бæтæйы фыртты нын фæстаг хатт фенын бауадз, зæгъгæ. Æмæ сын бар лæвæрд æрцыд.

Асләнбегитә мәсыгәй базыдтой Азәмәтджери әмә Адылджерийы. Дуар сын бакодтой әмә сә мәсыджы фәмидәг кодтой. Иудзәвгар аныхәсты фәстә Адылджери загъта:

— Мах уәм әрбацыдыстәм иу хъуыддаджы тыххәй: сымах хъуамә скәнат мах дзаумәттә әмә уын мах хуызы бантыса аирвәзын.

Будзи бадис кодта:

— Әмә сымах та уәд цы фәуат?

— Мах баззайдзыстәм ам.

— Сымах ам, мах та нә удтә бахъахъхәнәм? Ау, әмә ма уәд цы цәсгәттимә бацәудзыстәм Бәтәйы цурмә? Сымах знәгты къәхты бын ныууадзәм, нәхәдәг та нә сәртә әфснайәг суәм? Науәд ма уәд ахәм тәппуд әфсымәртәй цы кәнут? — тызмәгәй загъта Будзи. Хъыг уыдысты ныхәстә Асләнбегән дәр. Афтә бакодта:

— Адылджери, мах нә сәр әфснайыныл куы суәм, сымах цъынды куы ныууадзәм знәгты къәхты бын, иуныхасәй, нывонд уә куы 'рхәссәм нәхи сәрыл, уәд мах ахәм цард ницәмән хъәуы. Нә ном фәчъизи уыдзәни, әмә нын уый цәмән уә зәрдә аккаг кәны?

— Асләнбег әмә Будзи, байхъусут мәнмә дәр, — загъта та Адылджери. — Әз уемә дзурын Хъобаны хистәрти номәй: цәсгом, әфсарм әмә тәрхон уыдоны къухы сты. Уыдонән сә бон у ләджы скәнын кадджын дәр әмә фидиссаг дәр. Ном дәр уыдон къухы ис, әгад дәр уыдон кәнынц. Фәлә уә ныр әгад ницәмәй кәнынц. Хъуамә сын сә фәнд сәххәст кәнат. Уыдоны тәрхон у ацы хъуыддаг, уыдон уә курынц. Мах стәм сә минавар сымахмә. Уыдон уә кәд арты, доны әппарынц, уәддәр хъуамә сымах сә коммә бакәсат, сымах тыххәй дзуапп сәхуыдтәг дәтдысты. Уә амонд, уә хъысмәт сәхимә райстой. Рох уә ма уәд: дзылләйы къухы ис уә тәрхон. Ма ахизут дзылләйы тәрхоны сәрты.

Асләнбег цәхгәр «нә», зәгъгә, загъта, фәлә уәд Адылджери фәмәсты ис әмә фәхъәр кодта:

— Гъәтт, әнәгъдау, әнәдзуапп әфсымәртә! Мән әгас Ирыстоны кәдәм нә фәхонынц тәрхоны тыххәй, ахәм куы нә ис, уәд мә сымах Хъобаны фәдисәтты астәумә куыд әрвитут әнә дзуаппәй? Куыд не скодтат аргъ махән дәр, Хъобаны хистәртән дәр, уе 'мгәрттән дәр? Мәнән мә цәсгом нә бахъәцдзән уыдоны размә әнә дзуаппәй бацәуын: әз мәхи

уæ цуры маргæ кæнын. — Æмæ йæ дамбацамаæ февнæлдта. Уыцы февнæлд Бæтæйы фыртты куыддæр фæджихау кодта, æмæ Азæмæтджерит тарстхуызæй сдзырдта:

— Уæ, гормæттæ, цæуыл ын йæхи марын кæнут? Цæуылнæ кæсут йæ коммæ? Раласут уæ цухъхъатæ æмæ скæнут мæнæ мах дзаумæттæ.

Бæтæйы фырттæн цыма сæ зонд фæлыгъд, æмæ расыг уыдысты, уыйау февнæлдтой сæ гæртæ ласынмæ, æмæ сын цыдæриддæр дзырдтой, уый кодтой. Æмæ уайтагъд арæвдз сты.

Бæтæйы фырттæ рахызтысты мæсыджы дуарæй. Фæцæуынц ныр кæсгон кънийæзты астауты. Уыдонæн дæр æмæ Алыккатæн дæр сæ фæсонæрхæджы дæр нæ уыди, ахæм хин арæзт æрцæудзæн, уый. Будзи уыцы æнæгуырысхойæ цыди. Уæвгæ сæм се знæгтæ дæр ницы зæрдиаг каст кодтой. Сбадтысты сæ бæхтыл æмæ иу дзæвгар куы ауадысты, уæд араст сты Æхсæнгæртзы хъæдырдæм. Раст хъæдрабын Аслæнбег иу каст фæкодта фæстæмæ, æмæ йæ Цорæ базыдта.

— Уый Аслæнбеджы змæлд у! Аирвæзтысты Бæтæйы фырттæ! Дардæй ма сæ фехстой топпæй, фæлаæ уыдон тар хъæды аныгъуылдысты.

Кæсгон кънийæзты хистæр цæф арсау ныббогътæ кодта, стæй загъта:

— Ракæнут дзылæрттæй, уæртæ сæ бæсты чи ис, уыдоны, æмæ уыдонæй райсæм нæ маст.

Уæд Хамырзæ фæхъæр кодта:

— Гъæтт, кънийаз, дæ дзылæрттæ лыстæг сты, аскъуыйдзысты дын уыдон ласгæйæ.

Кънийаз загъта:

— Æз уæ хъомты тард акæндзынæн!

Уæд æм Быгъаты Уари дзуры:

— Чысыл сты дæ хъомгæстæ, нæ дын бакомдзысты.

— Зонут, ме 'фсымæры туг мын кæй ныккалдтат уый: Хазби йæ мæрдтæм барвыста.

— Омæ, кънийаз, цæй диссаг скодтай дæ саджы роды?

Кънийаз загъта:

— Кæд уый саджы род уыди, уæддæр уын æстдæссион саджы сой слæудзæни!

Уæд æм иннæрдыгæй бадзуры Кадиты Бæда:

— Мæнг фын дын у уый, кънийаз: Хъобаны хъæд ын иууылдæр йæ быны куы бандзарай, уæддæр дын дзы иу сойы æртах дæр нал æртæдзæни.

Кънийаз бынтон смæсты ис.

— Уæд мæ туг ам ныккæлæд, йæ туджы алы 'ртах дæр уын къæрттайы дзаг туг куы не слæууа!

Æмæ йын Дзагъойты Дзизу дзуапп радта:

— Тугæй нæ цы тæрсын кæныс, кънийаз? Туг дзы афтæ ракæлæд, æмæ дзы долапи куырой куыд разила.

Кънийæзтæ ма бавзыстытæ кодтой, фæлæ сын хъобайнагтæ тæндзæгат куы нæ разындысты, уæд сæ маст акалдтой Дуда æмæ Алыккатыл.

Дуда æррайы хуызæн сси æмæ йæхинымæр дзырдта: «Аирвæзтысты, аирвæзтысты Бæтæйы фырттæ. Мæ зæрдæ судзы, мæ къухтæ ризынц, мæ сæр зилы, хуыдуг кæнын... сæфдзынæн: æргом кæндзысты мæ хъуыддæгтæ. Мæ зæрондæй мæ дывзагон кæлæнгæнæг схондзысты. Мæ цæстытæ тартæ кæнынц, зæхх мыл зилы, мæ риу арт уадзы, мæ зонд дзæгъæл кæны...»

Йæхи дурты цæндыл æруагъта æмæ фæйнæрдæм йæ алфамбылай акасти.

Адæм æм кастысты тызмæг, мæсты цæстæй.

«Мæнæ мæм зæронд Хъобаны фыдæлтæ цы уайдзæфхуызæй кæсынц!» — загъта ма йæхинымæр, стæй йыл бæстæ аталынг и, фæцудыдта æмæ афæлдæхти. Æрæвæрдтой ма йæ нæууыл. Æруагъта йæхи... амарди.

Кънийæзтæ сæргуыбырæй цæуыныл куы фесты, Алыккатæ та Дудайы мард æфснайыныл, уæд Адылджери æмæ Азæмæтджерри дæр раирвæзтысты æнæ фыдбылызæй.

Хъобаны тынг базмæлын кодта, Бæтæйы фырттæ абырæг кæй алыгъдысты, уый. Чи сæ тæрсгæ кодта, чи та сын æххуыс кодта.

Цорæ зилын байдыдта Бæтæйы фыртты фæдыл. Бабадт та иу ран сæ размæ. Се 'хсæн æрцыди гæрæхтæ. Рог цæф фæци Аслæнбег, фæлæ уыцы ран Цорæйæн йæ амонд йæ зæрдæхудты бацыди: мард фæци Аслæнбеджы къухæй.

— Нæ дæ агуырдтон, Цорæ, — загъта Аслæнбег, — размæ дæм уый тыххæй нæ цыдтæн, æмæ мæнгардæй тарстæн. Лидзгæ дæ акодтаин, æмæ уæд та æгадæй тарстæн. Дæ тæригъæдтæ ныр дæхи уæнт. — Гæны фæскъæуттæ систа æмæ сæ цæххы ныттылдта. Йæ цæф бабаста æмæ Будзиимæ тар хъæды фæаууон сты.

Аслæнбег æмæ Будзи Хъобанæй ацыдысты æмæ æрæнцадысты Уæлладжыры комы, сæ мадырвадæлтæ — Цæлойтæм нæ, фæлæ Зæнджиаты Ахмæтмæ. Аслæнбегæн йæ цæф байгас ис. Ног

хъаубасты 'хсән тынг тагъд ссардтой сәхицән әмгәрттә дәр, әууәнк дәр. Уәлладжыры комы цыма тынг рагәй цардысты, уыйау сә уыди кад дәр, уыйау сә кодтой уарзгә дәр. Фәлә сә зардә әппынадзух Хъобанимә дзырдта. Уым баззади сә кәстәр әфсымәр Огъуыллә әмә йә Алыккатә әххуырсты радтой Хъаныхъуаты Тъәрәсмә.

Иубон Будзи афтә дзуры йе 'фсымәрмә:

— Асләнбег, мах ардәм Гачыны хохмә хизынмә әмә нәхи нард кәнынмә не 'рбацыдыстәм: бабәрәг нә кәнын хъауы, уыцы мәгуыр Огъуыллә цы фәци, уый. Тъәрәс әнцад, әнамәтәй йәхицән зары. Уәд та йын йә дуары сәрмә гәрәхтә фәкәнам.

Уәлдай ницуал загъта Асләнбег дәр, сфәнд кодта Хъобанмә фәцауын.

Сәхицән әмбәлттән равзәрстой Бутаты Мәхәмәты, Зәнджиаты Ахмәты әмә Дзалаты Дзәрәхмәты.

Фәхабар сәм кодта Асләнбег, әмә әртыккаг әхсәв Хъобанмә араст сты. Сә балц, сә фәндаг уыди тар хъады астәу-ты, къәдзәхтыл, ләбырд хәхтыл. Къодахджыныл схәрд кодтой әмә фидар мәцкьоры астәуты сындәггай схәццә сты Бәтәйы рәгътәм.

Бон уыди сыгъдәг, арвыл иу къәм нә зынди. Бәтәйы рагъыл сә фәллад уадзгәйә афынәй сты. Хуры тынтә тарфәй кастысты Асләнбег фехәл, рабадтис әмә ракасти йә фыд Бәтәйы рәгътәй. Чысыл дәрддзәф хызтысты Тъәрәсы хъом-рәгъау, Огъуыллә сә хызта. Асләнбег әдзынәг касти әмә сагъәс кодта Огъуылләйы фыдәбәттыл. Раст уыцы рәстәджы Огъуылләйы хъәр дардәй әрбайхъуысти ниуәгау. Уый әлгыста рәгъауы, дарәг-уромәг уә мауал уәд, зәгъгә. Будзи әмә Асләнбегыл дәр мә тәригъәдәй мәрды дуар әхгәд әрцауәд, уәләуыл та сә дзыхы дзаг дон мауал ссарәнт, мән Тъәрәсән рәгъаугәсәй чи ныууагъта, зәгъгә.

Нал фәгәдзә кодта Асләнбег әмә йе 'мбәлтты дәр нә райхәл кодта, афтәмәй баләгәрста әмә аууәтты бахъуызыди Огъуылләмә. Огъуылләйыл уыди скъуыдтә цухъхә әмә куырәт, фәсмын зәнгәйттә, зәронд әрчытә, йә фарсыл та — стыргомау кард хъадын кәрддзәмы, йә астәуыл архъан тыхт, дзәкьулы та йә кәрдзыны къәбәр. Асләнбег зәххы бынәй фәвзәрәгау аләууыди йә уәлхъус. Огъуыллә куыддәр тәрсагау фәкодта, джихәй аздади. Фәлә йә Асләнбег уай-тагъд йә хъәбысы әрбакодта әмә йәм дзуры:

— Мауал тәрс, нә мәгуыр әфсымәр. Дә зынтән әрхәццә сә кәрон: мах дә Тьәрәсы мыстрагь бәхыл ахизын кәндзыстәм Уәлладжыры коммә. Азәр хур куыд дәләмә цәуа, афтә-иу рәгъау хьәдрәбынырдәм здах. Мах Тьәрәсы рәгъау таппы-сайраг бакәндзыстәм.

Асләнбег ныууагъта Огъуылләйы әмә сыздахти йе 'мбәлттәм. Райхъал кодта йе 'мбәлтты, әмә иумә әрцыдысты сә нысан ранмә. Афтә сәм дзуры Асләнбег:

— Рәгъауыл ахьәр кәнәм әмә йә атәрәм, уый сәрмә хәсгә нәу, уый хуыснагдзинад у. Хьуамә нәхуыдтәг нәхиуыл скәнәм фәдис. Топпы цәхәры бын хьуамә атәрәм рәгъау: кәд тых у, уәд сә атәрәм тыхәй. Тьәрәсимә хьуамә бавзарәм нә ләгдзинад кард әмә топпы дзыхәй. Дзәрәхмәт, ды хьуамә ныхъхьәр кәнәй Тьәрәсмә, дә рәгъау дын фәтәрынц Бәтәйы фырттә, зәгъгә, әмә йә бынатәй куы фезмәла, уәд әй мә бар уәдз.

Асләнбеджы фенд Огъуылләйы бынтондәр ногәй райгуырын кодта. Раст ын Асләнбег куыд загъта, афтә рәгъау хьәдрәбынырдәм сыздахти. Иу кәфойаумә әрбамбырд кодтой рәгъау әмә ахсын байдыдтой Тьәрәсы мыстрагь бәхы, фәлә сын исдуг ахсын нә куымдта. Уәд Зәнджиаты Ахмәт Огъуылләйы астәуәй райхәлдта хьысын архъан, бахъуызыди бәхты аууәтты әмә йә фехста рәгъауы астәумә. Архъан залиаг калмау әртыхсти Тьәрәсы бәхыл. Бәх йә фәстәгтыл нылләууыди әмә ныхуыррытт кодта йә фындзыхуынчьытәй. Фәлә Ахмәты кьухтә фәлтәрд уыдысты әмә йә змәлын дәр нал суагътой.

— Сымах әз әмә Дзәрәхмәтмә ма кәсут, фәлә уә разәй атәрут рәгъау, — загъта Асләнбег. Әмә Будзи, Мәхәмәт, Огъуыллә әмә Ахмәт фосы рәгъауыл ахьәр кодтой, Асләнбег әмә Дзәрәхмәт та фәдис хьәр кәнәымә араст сты. Дзәрәхмәт әрләууыд уәлдәр, фәлә Асләнбег хәрхәстәг әрхъуызыди Тьәрәсы гәнәхмә.

— Фәдис, Тьәрәс, дә рәгъау дын Бәтәйы фырттә фәтәрынц! Дә мыстрагь бәхыл дын Огъуылләйы фәхәссынц! — ныхъхьәр кодта Дзәрәхмәт.

Уыцы рәстәджы Тьәрәс уазәгдоны дуармә бадти әмә фехиудта йә мидбынаты.

— Цы хабар у? Уый чи хынджыләг кәнәй! — фәхьәр кодта Тьәрәс әмә фестынмә куыд хъавыд, афтә йә Асләнбег әргәрах ласта топпәй. Тьәрәс йә мидбынаты цылау ныззылди әмә афәлдәхти.

Аслæнбегитæ сæхи рæгъауырдаем систой. Хъобан фæфæдис сты, фæлæ цалынмæ уыдон Тъарæсыл рака-бака кодтой, уæдмæ иуæй талынг баци, иннæмæй та рæгъау тар хъæды мидæг аныгъ-уылд.

Хъобаны царджытæй уыцы рæгъауы атæрын камæн æхсызгон уыди, чи та мæсты кодта. Стыр зын раны уыди Хъаныхъуаты Хуысинæ: уый уыди Тъарæсан йæ фыдыфсымары лæппу, Аслæнбег æмæ Будзи та уыдысты йе 'рдхорд æфсымæртæ.

— Кæй фарс æрлæууон уыцы дыууæйæ? — дзырдта йæхинымар Хуысинæ. — Цы фæнды фæуæд, уадз æмæ мыл скæной зарæг, уадз æмæ æз уон фидиссаг. Æз дæн Бæтæйы фыртты фарс. Нæй тугæй æфсымæр, зардæйæ æмæ æууæнкæй йеддæмæ. Æмæ уыдон камæ уой, æфсымæр дæр уый у, — йæхинымары загъта Хуысинæ.

Аслæнбегитæ Куырттаты комæй дзæбæх кæй ахызтысты, уый тыххæй равзæрстой рæгъауæй иу нард хъулон гал æмæ йæ скусарт кодтой. Куывд стыхджын ис. Комы цæуджыты дæр хорз уыдтой сæ куывды. Адæм се 'ппæт дæр хъæлдзæг уыдысты, фæлæ цæуджытæй иу лæг тынг æнкъард уыдис, хæргæ дæр нæ кодта, тынг хъыгхуызæй касти. Фæкомкоммæ йæм ис Аслæнбег æмæ йæм дзуры:

— Нæ уазæг, Уастырджийы кусарт куы у, цæуылнæ дзы саходыс?

— Куыд дзы саходон, Аслæнбег, — бафарста фæндагон, — мæ нывонд галы мын куы аргæвстай, уæд?

— Ау, æмæ дæ гал Хъобаны цы агуырдат?

— Мæ гал Хъаныхъуаты Тъарæсмæ бærны уыдис.

— Æмæ йыл цы тыхсыс! Дæ иу галмæ дын мæнæ Тъарæсы галтæй дыууæ къоборы. Уæддæр, дæ хорзæхæй, бахъæлдзæг кæн дæхи. Нывонд кæй уыд, уый нæ зыдтам, æмæ нын æй Хуыцау бахатыр кæнæд.

Лæг ницы сдзырдта, афтæмæй йæ фæндагыл мæстыхуызæй арасти.

Хорз куы фæминас кодтой, уæд Аслæнбегитæ Тъарæсы рæгъау балæууын кодтой Уæлладжыры комы.

Уыцы рæстæджы Аслæнбегæн йе 'рдхорд, асыйаг æлдар Айдаболты Саулох, уыди Зæнджиаты Ахмæтмæ. Аслæнбег æмæ Саулох кæрæдзийы куы фæдтой, уæд се 'хсæн ахæм ныхас рауади:

— Асләнбег, — загъта Саулох, — ацы рæгъау мæн куы уайд, уый мæ иттæг бафæндыд.

— Фосы фæдыл æрцæуы бирæ зардæхудтытæ, — дзуапп радта Асләнбег, — фос хайрæджы нымæт у. Фæлæ-ма загъ, цыхуызы сæм хæссыс дæ ныфс?

— Уæ бæхмæ уын — бæх, уæ галмæ уын — гал. Куы мæм фæзынат нæхимæ — раскъæрдзыстут уæ фосы сæрма æндæр фос. Зæнджиаты Ахмæт нæ фысым у, уымæй фæстæмæ ноджы не 'рдхорд дæр, уый нын æвдисæн уæд.

Разыйы дзуапп радта Асләнбег, æмæ Тъæрасы рæгъау баци Саулохы амæддаг. Саулох сæ балæууын кодта йæ царәнбæсты: Аруаны былтыл, Хъасхъатауы губакджыны, Асыйы комы.

* * *

Уæ фос скъæрынмæ-иу уæд æмæ уæд æрцæут, загъгæ, Саулох йæхæдæг цы 'мгъуыд радта, уыцы 'мгъуыдыл, æрæгвæзæджы, Асләнбег æмæ Будзи æрæмбырд кодтой се 'мбæлтты: Хъаныхъуаты Хуысинæ, Куындыхаты Габа, Дзалаты Мæхæмæты æмæ араст сты Уæлладжыры комæй Хъасхъатаумæ. Сæ хæрзхаст бæхтæ æхсæв цæуын ахуыр уыдысты æмæ иттæг æнæзивæгæй размæ цыдысты. Цас фæцыдаиккой фæндагыл, чи йæ зоны, фæлæ уалынмæ æрхæццæ сты Хъасхъатаумæ бонасæдæнтыл æмæ сæмбæлдысты стыр рæгъауыл. Хуысинæ афтæ дзуры Асләнбегмæ:

— Асләнбег, цы ма цæуæм дарддæр, мæнæ ацы рæгъау фæкъæртт кæнæм.

Мæхæмæт бахудти æмæ бафтыдта Хуысинæйы ныхæстыл:

— Мæлаты хорз бæхтæ дзы ис, молло дæр сæм нæ фæлаудзæн.

— Нæ, уый сæрма хæсгæ нæу, — дзуапп радта Асләнбег. — Нæ сын уынут сæ дамгъæ? Уый Айдаболты дамгъæ у: ай ме 'рдхорд Саулохы рæгъау у.

— Æмæ Саулохы рæгъау нæфæтчиаг у? — бадис кодта Дзæрæхмæт.

— Тынг зын у лæгæн йæхи бауромын адонмæ, — загъта Габа.

Нæй, нæ сын сразы ис Аләнбег. Ссардтой рæгъаударæн уæтæр æмæ уым сæхи æрфистæг кодтой. Рæгъаугæсæн бамбарын кодтой: фехъусын кæн Саулохæн, дæ ирон æрдхæрдтæ дæ агурынц загъгæ. Рæгъаугæс ацыди, æмæ Саулохæн куы бамбарын кодта, уæд Саулох уыцы æнæнхъæлæджы хабармæ джихæй аздади.

Иукъорд рæстæджы дзургæ дæр не скодта, стæй афтæ зæгъы:
— Ацу æмæ сын зæгъ: ам нæй, балцы ис.

Рæгъаугæс сын ахæм дзуапп куы æрбахаста, уæд Ахмæтитæ кæрæдзимæ бакастысты.

— Аслæнбег, — загъта Габа, де 'рдхорд йæхи ма бамбæхсæд?

— Нæ, ахæм лæг нæу, йæ ныхасæн хицау у, дзуапп радта Аслæнбег æмæ дыккаг хатт арвыста рæгъаугæсы Саулохмæ. Сбæрæг кæныны тыххæй Аслæнбег йæ фæдыл ахъуызыди. Æхсæв уыди талынг, æмæ рæгъаугæс нæ базыдта, Аслæнбег йæ фæдыл цæуы, уый. Рæгъаугæс хæдзармæ куы бацыд, уæд Аслæнбег сындæггай рудзынджы бын æрлæууыд æмæ сæм хъусы.

— Кæм ма уыдтæ? — фæхъæр кодта Саулох рæгъаугæсыл.

— Рарвыстой та ма де 'рдхæрдтæ: фæзын, дам, нæм.

— Ацу æмæ сын зæгъ: дард балцы ацыди, дзæгъæл æнхъæлмæ йæм ма кæсут. Ничи кæсы уыцы хæйрæджытæм! Цæй фос агурынц мæнæй? Ацæудзынæн сæм æмæ сæ Асыый хæхтыл рæгъаугæс уацайрæгтæн бауромдзынæн. Уый сын фос! Къæбылатæ! Æнхъæлдæн, сæ дзырддаг кæимæ у, уый не 'мбарынц!.. Мауал сæм ацу дæхæдæг дæр, уадз æмæ уым дауой.

Аслæнбег уыцы ныхæстæ куы фехъуыста, уæд мæстæй афтæ ссыгъд, æмæ ратонинмæ хъавыди рудзынгæхгæнæн. Хъавыди йæм бабырсынмæ йæ уатмæ, фæлæ йæхи фæурæдта, æвиппайды фæзылд рудзынджы бынæй æмæ рараст фæстæмæ йе 'мбæлттæм.

Мæхæмæт æм дзуры:

— Æнхъæлдæн, Аслæнбег, де 'рдхорд нын хорз фысым нæ разынди: мæлæты мæстыхуыз дæ.

Аслæнбег цы 'рцыди, уый æххæст нæ бамбарын кодта, фæлæ йæ загъта цыбырæй:

— Сайы нæ не 'рдхорд, æмбæхсы йæхи, æмæ уæ куыд фæнды? Сайгæ чи кæны æмæ йæхи чи 'мбæхсы, уый зæрдæхудтæй тæрсын нæ хъæуы.

Ахмæт загъта:

— Куыд уайд, Аслæнбег, мæнæ йын йæхи рæгъауыл куы ахъæр кæниккам, уæд? Аруаны былæй Ирыстонмæ афтидæй куы фæцæуæм, уæд цы уыдзыстæм мах? Хъæриу ныл куы скæудзæн.

— Хæрзаг Саулох йæ мидбылты ныххудид: сæ рæгъау сын дзæбæх куы бахордтон, зæгъгæ, — загъта Мæхæмæт. Уыцы ныхæстæ Аслæнбеджы ногæй сцырын кодтой, æмæ фæхъæр кодта:

— Рæвдз ут, тæрæм рæгъау нæ фосы сæрма.

Æмæ рамбырд кодтой Саулохы рæгъау, рахъæр ыл кодтой сæ разæй. Иу аномонд уырс рæгъауы алыварс зылди бирæгъау æмæ йæ нæ уагъта скъæрын.

Аслæнбег фæхъæр кодта:

— Гъæтт, Дзалайы-фырт Дзæрæхмæт, нæ бахъуаджы бон абон у, — не скаст дæумæ у.

Дзæрæхмæт йæ бæхæй агæпп ласта, йæ бæх æд саргъ бауагъта рæгъауы астæумæ, йæхæдæг бæхты аууæтты бахъуызыд æнæдомд уырсмæ, йæ барцмæ йын фæлæбурдта æмæ, цъиусурау, йе рагъыл абадт. Æнæдомд уырс ныммыр-мыр кодта æмæ йæ цъыхырыты ахаста иуварс.

Рæгъау куы феуæгъд и уырсай, уæд цæуын байдыдта йе скъæрджыты разæй.

Дзæрæхмæт æнæдомд уырсимæ ставд хъамылы æмæ губæджынты бирæ фæтухи кодта. Уырс цас нæ архайдта Дзæрæхмæты аппарыныл, фæлæ йын ницы бантысти, — йæхæдæг йæхи бафаллайын кодта æмæ æрсабыр ис. Дзæрæхмæт дæр йæ роддзармæй дзылар сласта æмæ йыл æй бакодта. Ссардта рæгъауы фæд æмæ сурын байдыдта йе 'мбæлтты.

Схæццæ сты Тилыны быдырмæ, Хъарадзауты æдде, Æхсарысæрмæ. Уым бонасадæн бакодтой.

Габа сдзырдта:

— Уæлæ-ма уыцы бæрзонд бæласы сæрæй исчи акæсæд, кæд искуыцæй исты зыны, фæдис, мыййаг.

Хуысинæ акасти бæласы сæрæй, загъта:

— Никуыцæй ницы зыны, æрмæст иу барæг, йæ бæхы комытæф йæ сæрмæ мигъы къуымбилау бады, йæ бæхы сæфтджыты бынæй зæхх халæттау тæхы, афтæмæй æрбахæстæг каны махмæ.

Аслæнбег дзуры:

— Куыд æй амонс, афтæмæй уый Саулох уыдзæни. Сымак скъæрут рæгъау, æз йæ размæ ныууайон.

Аслæнбег иудзæвгар йæ размæ æрцыд æмæ фæндаджы фæзилæны иу ран фæрсырдыгæй æрлæууыди. Уый æцæг разынди Саулох. Куы 'рхæццæ, уæд ын Аслæнбег салам радта, дзуры йæм:

— Цæй тыхстхуызæй тæхыс, Саулох? — æмæ йын фæхæцыд йæ бæхы рохыл. Саулохы бæх афтæ æваст фæлæууыди, æмæ йæ цæфхæдтæ цæхæр акалдтой хуыртыл:

Цæхгæр фæзылд Аслæнбеджырдаем Саулох, мастыйæ сдзуры:

— Мәнгард — дә салам дәр, мәнгард — дәхәдәг дәр.
 — Сабыр, сабыр, бамбарәм кәрәдзийы, — зәггы Асләнбег.
 — Цы ма мын әмбарын кәныс, мәнгард, уәгасәй мә куы баныгәдтай, уәд?

— Мәнгард уый у, — загъта Асләнбег, — әмә, хәдзары бадгәйә, уазәгмә чи нә ракасы, сайгә, фәливлә чи фәкәны!
 Саулох бамбәрста Асләнбеджы фәсномыг ныхас, әмә йын гәнән куы нал уыд, уәд йәхи фәкарз кодта әваст:

— Дуне нын къуындәг у: йе дзы ды хъуамә ма уай, йе әз, — әмә йә гәрзтәм бавнәлдта.

— Уәдә фыццаг гәрах дәу у, — загъта Асләнбег. — Фәдисон дә, фәдисон мәсты вәййы. Цәв!

Уыцы ныхәстәм Саулох әргәрах кодта Асләнбеджы. Нәмыг сәмбәлд йә агъды ставды. Асләнбег цылау ныззылд әмә фәххәр кодта:

— Ард де 'рдыгәй, Саулох! Фәкәс ныр дәхимә дәр!

Фәцыдис гәрах, әмә Саулох асхьиудта йә бәхы сарты. Әдзәм мард фәцис. Гәрәхтәм уайтагъд әрызгьордтой Асләнбеджы әмбәлттә. Будзи Асләнбеджы цәфәй куы ауыдта, уәд ныббогъ кодта әмә ныххххәр кодта:

— Йе уәуу-уәй, Асләнбег, дзәггәләй мә куы ныууагътай!

— Фидар ләуу, Будзи, әнусмә әнәадзал ницы ис.

Әрәнкьард сты се 'ппәт дәр. Асләнбегән йә цәф афтә рысти, әмә, кәд йәхиуыл фидар хәцыдис, уәддәр йә хуыз фәцыд әмә гәзәмә зыр-зыр кодта. Уәд Хуысинә зәрдә авәрынән афтә зәггы:

— Гьәтт, фидар ләуу, Асләнбег! Дә фыдәлтә-иу стәгсастәй хьәрзгә нә кодтой, сау фыды цәф та-иу ххәр нә кодтой.

Срәвдз кодтой Асләнбегән уәрдон, йә цәф ын бабастой әмә рацыдысты Уәлладжырма, ратардтой сә рәгъау. Асләнбег бады уәрдоны, хәссынц әм азымтә.

— Саулохән әгәр бирә бартә радтай, Асләнбег.

Әрбахәццә сты Уәлладжыры комы Бызы бынмә. Уыцы рәстәджды Бутаты Госга, Бәтәйы фырттән сә кәнгә мад, рацәйхаста сабәттаг хист кәнынмә. Асләнбег әй базыдта дардмә. Куы схәстәг ис Госгамә, уәд уәрдонәй агәпп ласта әмә йәм әнкьардхуызәй дзуры:

— Цинты цу, мә зынаргъ мад!

— Цинтә дыл цәуәд, мә зәрдәйы уидаг, ме 'нххәлцау ләппу,
 — загъта Госга.

— Нана, кусарттагай, нозтай аһафсарм да?

Уыцы ныхаста кенга Асланбег туман систа йа дзыппай ама йа радта Госгаме, истаман да бахъаудзан, зегъга.

— О, нана да фэхъхау фауа, да заронд нанайы дахи къухтай куы баныгани! — Уыцы ныхасты фаста йын загъта фандараст, ама йахи уардоньрдэм байста Асланбег. Иугыц-цыл куы фаиртастысты, уад аэваст фалаууыд йа мидбынаты ама фастама фазылд Госгайьрдэм, дзуры йам:

— Уа, ма мады заронд, цауын дын дард балцы. Зынт загъйнай ком на судзы, къахдзафай-къахдзафма дэр ис фыдбылыз ссаран. Мыййаг мыл исты фыдбылыз куы 'рцауа: курын да, ама мын да фаллой схалар кен.

Госга ставд цаэссыгай ныккуыдта ама дзуры:

— Уа ме 'хсар, уа ме стыр ныфс, да заронд мады уал баныган! Цыта мын дзурыс, цы да зардыл арафтыд, аһаныгадай ма куыд уадзыс!

Уыцы ныхасты фаста йа ныхъхъабыс кодта каугайа:

— Халар дын уад, халар, ме 'назардахудт лэппу, ма фаллой, да мады 'хсыры хуызан.

Араст сты са фандагтыл. Схацца сты Уалладжырма. Аербатдой рагъау дэр. Асланбег дзуры Ахматма:

— Ахмат, ма зарда махиуыл хорз нал дарын ама ма фысым ивын: ма мадыфсымар Цалойты Татархъанма куы 'рфысым кенин, уый ма фанды.

Ахмат ам дзуры:

— Абоны онг дын, аһхалдан, баэзыдтан фысыман. Ныр да ацаг фысым куы хъауы, уад дын нал баэзын?

— Ма йа райс, Ахмат, афхардма. Рынчын йе 'гдауай сламагъ вайы. Да хадзары та уайсадаг чындзыта ама хьозон дарын, уад махицан зындар уызан, Цалойтам та — ма мадыфсымар, махи хота, уым мын чысыл парахатдэр уызан. Цыма мыл ничердам фагуырысхо уызина, афта мам касы.

Ницуал загъта Ахмат дэр, сразу ис. Асланбеджы аравардта Цалойты Татархъаны хадзары. Асланбегма алырдыгай рынчынфарсаг цыдысты, алы ран ын агуыртой дасныта. Цалойты Татархъаны хадзары стыр змалд сси.

Уалладжыры ком Айдаболы-фырты рагъауыл кодтой стыр дис. Уалдай диссагдэр та сам касти йе 'надома уырс, Дза-

лайы-фырт Дзæрæхмæт кæй æрцахста, уый. Зæронд лæгтæ-иу загътой Аслæнбеджы цур бадгæйæ:

— Айдаболы-фырты уырс у сыгъдæг алып, йæ кондæй бæрæг у бирæгъварс, сæгъарм, цыбырастæу, къуыпных, зылдсæфтæг, хуыдзаст.

Аслæнбегæн йæ хъысмæты стъалы кæны мынæг: кæд ыл алырдыгæй архайынц дæснытæ, уæддæр цæф йæ кæнон кæны. Уæд Дзæрæхмæт фæцыди кураг Сохиты Асæхмæтмæ, æппаты хъуыстгонддæр хъæдгомдзæбæхгæнæгмæ.

— Асæхмæт, дæ сæр нæ бахъуыди: дæ къух, дам, æвдæдзы хос у. Дæ фаллойæн тæрхонгæнæг дæхæдæг. Нæ къухы цы уа, — ницы дын бакæндзыстæм хæлæг. Фæцæф Бæтæйы фырт Аслæнбег, æмæ дæ курын, хуыцауæй курагау, Асæхмæт, ма нын бахæлæг кæн де 'ххуыс.

— Цæмæн зæгъыс, Дзæрæхмæт, — загъта Асæхмæт, — махæн дæр не уазæг куы у, мæ бон цы уа, уый йын мæ зæрдæ бакомдзæн. Тæккæ райсом сæмбæлдзынæн æз. Изæр у ныр, фысым дын стæм дæхицæн дæр.

— Хъæздыг фысым у, мæнæн цæугæ у, æнхъæлмæ дæм кæсдзынæн райсом, — арфæ ракодта Дзæрæхмæт æмæ раздæхти.

Асæхмæт йæ хæдзармæ куы бацыд, уæд райгæхуызæй йæхинымæр дзуры: «Сызгъæрин фестай уыцы нæмыг, Аслæнбеджы агъд чи ниммур кодта! Кæд Хуыцауы бафæнда, уæд уæлæмæ нал сыстдзæни. Мæ мæстытæ дзы ссæудзысты ныр. Кæддæр ме 'фсин йæ фæдыл сæрра ис. Адæм цыдæртæ хъус-хъус кодтой».

Куыд ыл сбон и фырцинæй, уый æмбаргæ дæр нæ бакодта Асæхмæт. Æрмæст ма йæ тæрсын кодта иу хъуыддаг: мæлæтдзаг цæф куы нæ разына.

Аслæнбеджы алыварс бадтысты йе 'мбæлтæ, даргъ æхсæв цыбыр кодтой æмбисæндтæй, таурæгътæй, кадджытæй.

Аслæнбеджы тынгæй-тынгдæр тыхсын кæнын байдыдта йæ цæф, йæхинымæр тох кодта йемæ. Кæд йæ цæсгомы хуыз ивы, уæддæр йæ зонд æмæ йæ ныхас фидар уыдысты.

Ливгъуыдта æхсæв, хур къæдзæхтыл анывæста йæ тынтæ, банывæста сæ Аслæнбеджы уатмæ дæр рудзынгæй, фæлæ сæ нæ барухс ис йæ зæрдæ.

Раст уыцы рæстæджы æрбахæццæ ис Асæхмæт дæр. Йæ фæзынд рынчынгæсты бахъæлдзæг кодта, цыма Аслæнбеджы Фервæзт йæ къухы æрбахаста, уыйау.

— Æгæссад уай, Аслæнбег, — сдзуры Асæхмæт, — фесæфæнт дæ фыдбылызтæ!

— Дæ хорзæх нæ уæд, — дзуапп радта Мæхæмæт, — дæ къухæй сæфт æрцæуант нæ фыдбылызтæ, дзуарæн кувæгау дын куыд кувæм, афтæ.

— Мæхæмæт, куы фениккам цæф, уæд куыд уайд? — дзуры Асæхмæт.

— Дæ хорзæхæй, дæ хорзæхæй, нæ задыхай, — æмæ халын райдыдта цæф.

Асæхмæт кæсы цæфмæ, цæстæнкъардæй дзуры:

— Агъды стæг саст у, магъз сау кæны, уидæгтæ сты лыг, фыд æмбийы. Стыр амонды сæр æй хъæуы, фæлæ ма йын ис хос: йæхи басæй куы бацымид, уæд ын уый уайд æвдадзы хосау, æндæр ын ницы хос ис.

Аслæнбег уый куы фехъуыста, уæд сдзырдта:

— Дæ салам бирæ уæд, Асæхмæт, фæлæ ма мæ мæрдтæм та къуыхтæй цæмæн æрвитыс?

— Аслæнбег, — зæгъы Будзи, — кæд æмæ дæ уды фервазынæн дæхи бас æвдадзы хос у, уæд æй дæ цæст дæхицæн бауарзæд.

— Нæ, Будзи, мауал мæ дом уымæй, ницы дзы рауайдзæн Мæхи фыдæй мын бас куыд цымын кæныс?

— Асæхмæт дæсны у, æмæ, цы зæгъы, уый кæнинаг у.

Аслæнбег цасдæр асагъæс кодта, стæй загъта:

— Кæд уæ афтæ фæнды, Будзи æмæ ме 'мгæрттæ, уæд уын уæ зæрдæхудт нæ исын. Æри-ма уæлæ мæ хъамайы бынæй мæ кард.

Радтой йæм кард, кардæй йæ зæнджы хæцъæф, кæсаджы хуызæн, æрлыг кодта.

— Гъа, ме 'мгæрттæ! Мыййаг, афтæ куы зæгъат искуы, нæ дзырдæн нын не саргъ кодта. Хос дзы кæнут, хист дзы кæнут — уæ бар уæхи, — æмæ сæм ралæвардта йæ зæнджы фыд.

Асæхмæт касти лæмбынæг, йæ хинайдзаг чысыл цæстыта æрттывтой цин æмæ райæнхуызæй. Афтæ дзуры йæ зæрдæ: «Кæд искуы тагъд-тагъд цыдтæ уыцы къахыл ме 'фсинимæ фембæлы ны тыххæй — нал ыл слæудзынæ ныр...»

Æфсымæртæн кæд цыфæнды зын уыди, уæддæр хæцъæф аæрдтой дурын къусы, афыхтой æмæ йæ бахастой Аслæнбегмæ.

Асæхмæт йæ чысыл уырыдзæстытæ ныццафта басмæ æмæ дзуры:

— Æриут-ма йæ ардæм, тæвд ма уæд, мæхæдæг æй фенордæр, — æмæ басæй схуыпп кодта, стæй сабыргай райæнхуызæй дзуры Аслæнбеджы хъусы:

— Аслæнбег, хъуыды ма кæныс, Тъарæсы рæгъау куы ратардтат, уæд мын мæ сыгъдæг дзуарæн нывонд гал нафы куывды куы аргæвстат, уый? — Æмæ йæхимидæг схуды. — Ныр дæ йæ азар хорз басыгъта. Хи-хи-хи.

Аслæнбег фесхъиудта йæ бынаты:

— Гъæтт, мæгуыр уа дæ боң, цæй таригъæддаг дæ, лæджы ном дын куыд æвгъау у, уыйбæрц марг ныхæстæ йæ зæрдæйы чи фембырд кодта!

Уыцы ныхæстæ Будзи куы фехъуыста, уæд къулыл Аслæнбеджы кардмæ фæлæбурдта, Асæхмæты хъавы уымæй дыууæ фæкæнынмæ, фæлæ йыл Аслæнбег хуыссæнæй йæхи баппæрста, цыма дзы æппындæр ницы рысти, уыйау.

— Мæн дзы амар, Будзи, фæлтау. Карды фарн стыр у, кард ахæмты тыххæй нæу. Уый куыдз у, куыдзæн та лæдзæг у йæ аккаг.

Æмæ йын Дзæрæхмæт йе 'хсæрфарс нырриуыгъта тымбыл къухæй, иннæтæ Будзийыл ныххæцыдысты.

— Тагъд æй ахъуытты кæнут ардыгæй, кæннод æй марын!

Ехсæй тугæрхæмттæ скодтой Асæхмæты æмæ йæ фыдæлгъыстытæгæнгæ радде кодтой Тæтæрхъаны хæдзарæй.

Бонтæ цыдысты. Аслæнбеджы низ тарфæй-тарфдæр кодта. Иубон рабадти йæ хуыссæны, дзуры:

— Мæ хæлæрттæ, мæ лымæнтæ, ме 'фсымæртæ! Удхæссæг мæм æрфистæг кодта йæхи. Уымæ гæрзтæй хæцæн нæй, фæлæ-ма, Будзи, æри уæлæ мæ хъисфæндыр.

Будзи йæм æй авæрдта æмæ загъта:

— Гъеуый дын цæуы мæ зæрдæмæ, ды та мын дæхи мæрдтæм цæуæг скодтай.

Аслæнбег йæ хъисфæндырыл фæлмæн æруагъта йе 'рдын. Фæндыры тæнтæ ныррызтысты, æмæ дзы цыма æппындæр ницы риссы, уыйау æнæнизхуызæй фæндырæн бахъырныдта æмæ барзыд:

— Аруаны дон мын Церечы хъæбысы.

Гъæйтт, гъæйтт, Будзи, Хамбечыр нын куы баззæди хъуынджынхъус Тъарæсы хъæбысы.

Бирæ нæ фæзарыд Аслæнбег. Фæстагмæ йæ хъæлæс сабырдæр кодта, йæ фæндыры цагъд — сындæгдæр, уæззаудæр. Фæстаг хатт ма хъисфæндыры тæнтæ хъарæггæнæгау ныррызтысты, стæй фæндыр йæ къухæй æрхаудта, æмæ йæ уаты йæхи ауагъта. Ахицæн ис.

Бирæ цæссыг ыл фæкалдтой адæм. Се 'ппæтæй фылдæр та йæ кæнгæ мад Госга. Уый хъарæгæй хæхтæ сæ бындзарæй рызтысты. Будзийы та æппын нал фæрæзтой уромын. Адæм афтæ бирæ уыдысты, æмæ уæларвæй æхсидав куы 'рхаудаид, уæд зæхмæ не 'рхæццæ уыдаид. Уыдоны æрдиагмæ арв дæр ныннæрыди, æмæ райдыдта ставд æртæхтæй уарын.

* * *

Бæтæйы фырт Аслæнбегæн йæ амарды фæстæ адæм скодтой стыр кад. Йе 'мгæрттæ йын цырт ныссагътой. Цырты уæлхъус ныккодтой Аслæнбеджы кады зарæг. Зарæг айхъуыст æппæт Ирыстоныл дæр æмæ арф бахызт æфхæрд, ссæст адæмы зæрдæмæ.

Рæстæг цыдис æмæ Бæтæйы галуаны бындзарæй ныууыгъта, йæ фидар тарвазтæ йын стыр дымгæйау иу иннæйыл афæлдæхта. Бæтæйы галуаны уæз æрәнцади фæстаг цæджындзыл. Уыцы цæджындз уыди Будзи.

Цы у цард? Цæмæн у рæсугъд? Цы дзы агура, цæмæ хъуамæ тырна адæймаг? Цæмæн у цагъар, фидиссаг? Ахæм хъуыдытæ æвзæрдысты Будзийы сæры, стыр уад денджызы æхсидгæ уылæнтæ куыд хæсса, афтæ, æмæ, бæлвырд цæуыл æрәнцайдзысты, уый йæхæдæг дæр нæ зыдта. Уæззау сагъæстæ судзгæ æхсидæвтæй калдысты йæ риумæ æмæ дзы ссыгътой пиллон арт. Фæндыди йæ, куы сæ фæхицæн уыдаид, уый, фæлæ йын цыма уыдон дæр фыддæрадæн кодтой, уыйау-иу æнгомдæрæй æртыхстысты йæ алыварс.

Æрдз та, æгомыг æрдз, кодта йæхионтæ. Хур рæвдаугæ каст. Арвыл нæ уыд иу мигъы къæм дæр. Мæргътæ зарыдысты алыхуызон цъæхснаг хъæлæстæй. Дон стыр хъуына дурты 'хсæнты æвзист фынк калгæ размæ уади. Боныцъæхтыл Будзи бабæрæг кодта Аслæнбеджы цырт. Удæгас адæймагимæ ныхас кæнæгау райдыдта дзурын цырты уæлхъус:

— Уæ, дæ райсом хорз уа, мæ лæугæ хох, мæ цæугæ мæсыг! Цæй æнкъардæй кæсыс? Куы мæ ныууагътай иунæгæй æмæ дæхи сæр куы бафснайдтай! Сывæллæттимæ дæ зæрдæ дзуры? Рæвдыд æмæ æнæнизæй рæзынц! Дæ зæрдæ 'хсайы нæ мæнгард знæгтæм? Суилдзынæн уыдонимæ дæр мæ амонд. Афтæ-иу мын куы загътай — сæрибар цард ном æмæ кадимæ, кæннод, цъагъары бæсты — мæлæт карз тохы! Адæймаджы бартыл хъуамæ алы лæг дæр

тох кәна әмә сә иса хъәбысәйхәсты, кәд ахәм тох, денджызы бынай змис исәгау, зын у, уәддәр. Мә зынаргъ әфсымәр Асләнбег...

Аджих ис. Ныхъхъәбыс кодта цыртән, ставд цәссыгтә ныккалдта әмә дзуры:

— Хәрын дын ард дә ингәны сьджытәй, кәй сәххәст кәндзынән дә фәдзәхст!

Уәлмәрдәй раздәхти сәхимә Будзи. Кәрти хъазыдысты Асләнбеджы дыууә чызджы: Сәлимәт әмә Дзыллә. Будзийы әрцәйцәугә куы ауыдтой, уәд дыууә сывәллоны, кәрәдзийән бар нә дәтгәйә, згъордтой йә размә. Сәлимәт бахәццә раздәр әмә йәхи баппәрста Будзийы хъәбысмә әмә, цыма стыр уәлахиздинад равдыста, ахәм хуызәй ракасти Дзылләмә. Уый дәр йә къухтә тилгә әрбахәццә әмә аныгъуылд Сәлимәты фарсмә йә фыдыфсымәры уәрәх хъәбысы. Будзи Дзылләйы пух уадултән абатә кодта.

— Уә, мә зәрдәйы уидәгтә, уә, мә зәрватыччытә, әз уын Калакәй хъыргә фәндыртә, ахалцихаг камаритә¹ әмә цъәх басмахъытә әрбахәсдзынән.

Дзылләйы йә хъәбысы хаста, Сәлимәтән та йә къухыл хәцыд, афтәмәй цәуы. Фырцинәй йә цәссыгтә әркалдысты. Цыма сә рагәй нә федта, ахәм зыд цин сьл бакодта. Сә тәригъәд, сә сидзәрдзинадәй афтә раивылдис йә зәрдә, әмә йын дунейы къардиутә нал сфаг уыдаиккой. Сидзәрти, мәгуырты маст ын йә зәрдәйы маст тыхджынай-тыхджындәр кодта. Фәндыдис әй, куы фестәдаид әхсидав әмә куы басыгътаид, зәххыл мәнгарддинад әмә әбуалгъдзинадәй цыдәриддәр ис, уыдон.

* * *

Фәсәмбисәхсәв. Әрдз бафынәй фәллад адәймагау. Әрмәст әнәвдәлон уыдысты дон, хәлынбыттыртә әмә уыгтә. Ранәй-ран ма-иу фехъуыст сәгуыты уасын, сьчъыты ськъайы хәцын әмә-иу сә сәфтджытәй хуыртә ракалдтой коммә. Стъа-лытә цәстныкъулгә кастысты бәрзондәй. Әнусон хәхтә бахудәнбыл сты. Хъәды бәләсты сьфтәртә сусу-бусу кәнынц. Диссаг, цымә ацы әнафоны бәлцзон кәдәм тагъд кәны? Йә зәрдә йын маст хәры әви стыр циндзинадмә тындзы?

¹ Камари — сьзгәрин доньтылд әвзист рон.

— Оуу, уалæ Авд хойы кæдæм сфардæг сты! — сагъæсхуызæй фæкомкоммæ ис лæг маймæ, йæ къух ныууигъы æмæ ноджыдæр фæтагъддæр кæны йæ цыд. — Нæй мын æрлæууан, хъуамæ Дæргъæвсгомы Бурусыл æрхизон..

Æхсæв йæ тар нымæт систа. Хуры тынтæ куы сæмбæлдысты айнаг хæхты цъуппытыл, афтæ æнафоны цæуæг дæр æрхызтис Бурусыл. Лæууы Къæхтысæры бæрзондыл. Йæ ныхы æнцъылдытыл, йе 'рфгуыты æлхынцъыл бæрæг уыдис, бирæ сагъæс æмæ маст кæй ис йæ зæрдæйы.

— Цæуин Дæргъæвсмæ, æмæ ныр бон у. Цæуин Хъобанмæ, æмæ уый дæр ахъуыдыйаг у. Ахизин доны сарты, æмæ уый дæр тæссаг хъуыддаг у. — Доны æрра уылæнтæ мастыйæ æууардынц стыр къæйдурты, се 'нуд хъуырдухæн адæймаджы зæрдæйы уадзы тасдзинад. Йæ масты цъæх пиллон йæ сæрма фæздæгау бады. — Цæй, æнæ цæугæ нæй!

Дон нарагдæр кæм цыд æмæ тызмæгдæрæй кæуылты уад, уым егъау дуры сæрæй сæгуытау багæпп кодта иннæ фарсмæ. Фаллаг фарс æнцæд алæууыд æмæ йæхинымæр загъта: «Алыбон æгас цæуæд æхсар! Æхсар у лæггæнæг, мæ фыд Бæтæйыстæн! Æвæдза, ам мæ къæх чысыл куы фæбырыдаид, уæд ме сæфт диссаг нæу, фæлæ худинаджы сæфт кодтон. Ме стæгдар мын халон дæр нал ссардтаид. Ныр мæ схизын хъæуы Хъобанмæ».

Рахизфарсырдыгæй — карст хох, галиуырдыгæй — лæбырд чыс-къæдзæх. Стыр зын схизæнтæ сты дыууæ дæр. Аджих ис Будзи, стæй, йæхицæн зæрдæтæ æвæргæйæ, хохы къæхыртыл æмæ лæбырдтытыл ссыди Хъобанмæ. Уæрæх цæстæнгасæй афæлгæсы бæрзонд рагъы сæрæй йæ райгуырæн бæстæйыл. Йæ хъуыдытæ ног быд чыргæды бындзытау гуыв-гуыв кодтой йæ сæры. Рауырдыг кодта къæхырыл дæлæмæ. Æрзындис æм Хъобаны æнкъард цæсгом. Æруагъта йæхи стыр тулдз бæласы бын æмæ æнцæд кæсы йæ райгуырæн хъæумæ. Йæ цæстытыл ауадысты йæ саби-бонты царды нывтæ.

«Дæлæ уый у Фæтæнтæ. Арæх-иу хъазыдыстæм уым къорийæ. Дæлæ Джефæйы суадон — арæх-иу дзы суагътон фæскуыст мæ дойны. Уартæ уый та Бестолы æрдуз. Бирæ фæцыдтæн уым дæр уалыгасæй... Ехх, райгуырæн хъæубæстæ, цæй адджын дæ, цæ! Цæй фидар хуыд дæ ды зæрдæйыл!..»

Афтæ хъуыды кæнгæйæ Будзи фæкомкоммæ сæхи галуанмæ. Йæ рæсугъд фæлмæн хъуыдытæ хъызт зымæджы донау асалдысты йæ зæрдæйы æмæ æнкъард цæстæнгасæй æдзынаг касти сæ

галуанмæ. Кæд дзургæ ницы кодта, уæддæр йæ цæсгоммы хуыз йæ хъуыдытау фæтар ис, уæззау ныуулафыл:

— Нæ галуан, цæй сидзæр, цæй æнкъардхуызæй кæсыс?.. Цыма нæ хъæздыгдзинæдтыл дæ зæрдæйы рывт æмбарын кæныс, ахæм сурæт куы равдыстай..

Йæ цæстытыл ауадысты, куыд сыл æртыхстысты кæсæджы æлдæрттæ, Адылджери æмæ сын Азæмæтджери сæ дарæс куыд аивтой. Дуры цæндмæ фæкомкоммæ — уæвгæйæ цæмæндæр гæсгæ йæ зæрдыл æрбалæууыдысты Дудайы ныхæстæ йæ мæлæты размæ: «Цæхæр фæкалдтон мæ хъалæсæй æмæ йæ 'нхъæвзын ныр тугæй. Цы байтыдтон, уый æркарстон, фесæфæд мемæ хиндзинад, фесæфæнт, адæймагæн фыдбылыз чидæриддæр хæссы, уыдон». Сæ галуанмæ акæсгæйæ йæм цы хъуыдытæ фæвзæрд, уыдон æй ахастой стыр сагъæсты гуылфæнмæ. Фæндыдис æй царды цæсгоммæ комкоммæ ныккæсын, фæндыд æй, куы йын бауайдзæфтæ кодтаид, йе 'нæраст хъуыддæгтæ йын комкоммæ куы загътаид, фæлæ кæмæн дзура ам, бæрзонд тулдз бæласы бын, уыцы хъуыдытæ?

— Дуда æмæ Ахбол кæрæдзийы бафхæрдтой ехсæй, сæ кæрæдзийы цæф сын рисгæ дæр нæ кæны, фæлæ хъуамæ фесафой мах. Æмæ уæд цæмæн? Цæй тыххæй ныл æртыхсын кодтой кæсгон æлдæртты? Цы гæнæг сын стæм? Цæмæй зылын стæм? Æрмæст адæймаджы зынаргъ бартæ кæй æмбарæм æмæ сыл тох кæй кæнæм, уый сæм кæсы хъыг? Уымæн стæм мах фидиссаг, кæвдæсард! Тъæрæс, Дудар, Ахбол, Цорæ, Сæхуыг — уыдон уæздæттæ сты. Сæхи уæларвæй æруадзгæ хонынц, афтæ сæм кæсы: уыдонæн алцыдæр хъуамæ уа, мæгуыр рывт адæм хъуамæ кусой уыдонæн, мæгуыр хъуамæ йæ бонтæ 'рвита цума æмæ фæсдзæуин цагъарæй, хъуамæ уый ма 'мбара сæрибар, рухсдзинад æмæ царды ад, хъуамæ уый ма 'мбара, адæймаг кæй у, уый.

Йæ царды ивгъуыд нывтæ йæ цæстытыл цас фылдæр уадысты Будзийæн, уыйас царды хъæнтæм æмæ цаутæм цыдис æргомдæр. Фæкомкоммæ ис йæ хæцæнгарзмæ æмæ загъта:

— Гъæтт, ме 'гомьг æмбал, ды мæн куы фæсайай, уæд фыдсæстытæй æвзæр куырды къухмæ бахау! Æз дæуæн куы нæ сбæззон, уæд знаджы судзгæ нæмыг ацæуæд мæ риуы! Мæлæт, мæлæт, æлдар æмæ цагъары æфсондзæн!

Тызмæгæй акæсы Будзи Тъæрæсы галуанмæ, йæ масты артыл ын цыма фæтæген бакалдæуыд, уыйау та ногæй тыхджындæрæй стыр фæйлауæнтæй ссыгъдис. Йæ цæстытæ масты цæхæртæ скалдтой, йе 'рфгуытæ ныттар сты.

— Тъарæс! Æнæфсис, фыдгæнæг Тъарæс, нæ цард ссæндæг, ахсæв у не 'хсæв! О, рæстдзинад, кæм дæ, фæу мæ фарс!..

Уыцы сагъæстимæ Будзийыл баизæр.

Саубазыр æхсæв сындæггай Хъобаны йæ тар хъæбысы банорста. Стъалытæ арвыл фылдæрæй-фылдæр кæнын райдыдтой. Фæлмæн уддзæф улæфыд хæхтырдыгæй. Дардæй хъуысы æнафоны цауæджы уæрдонь цæлхыты хъæр. Будзи Куыргомь донь сæрты бахызт Нæкуысаты цурты æмæ бацыд Тъарæсы галуаны дуармæ. Дуар уыдис æхгæд. Галуаны алыварс разылд, фæлæ йæм мидæмæ бахизæн нæй. Бахоста кæрты дуар. Тъарæс хуысы рæбинаг уаты иунæгæй. Кæд дуары хойын хъуыста, уæддæр, æнафоны цауæгмæ ракасынмæ зивæг кæнгæйæ, йæ дзабыртæ агурæг йæхи скодта. Зилы къуымты, сынтæджы бынмæ бакæсы æмæ — нæй. Тъарæсы ус, Хамбечер, бамбæрста, йæ лæгмæ зын кæй кæсы æддæмæ ракасын, уый.

— Фæлæуу, æнæфæразгæ куы дæ, æз æм акæсдзынæн, — загъта Хамбечер æмæ рауад дуары хостмæ. — Чи дæ уый?

Будзи йæ хъæлæсы уаг аивта æмæ йæм дзуры:

— Бахатыр кæн, æнафоны уазæг дæн, мæ фысым Тъарæс у, бадзур мын æм.

Хамбечер уæддæр базыдта Будзийы.

— Бахатыр кæн, кæй агурис, уый ам нæй, Дæргъæвсы ис. Сывæллæттæ æмæ дзы сылгоймаг йеддæмæ ничи ис, æмæ дын фысымæн нæ бæззæм, — дзуап радта Хамбечер æмæ баздæхт фæстæмæ хæдзармæ. Тъарæс йæхи бустæхуыз скодта.

— Æхсæв мын мæ дзабыртæ кæм сæварыс, уый бæрæг нал вæййы. Чи уыди уый? Æнæгъдау хост мын мæ дуар чи ныккодта?

— Мауал тыхсын кæн дæхи, ацыди, суанг Нæкуысаты дæле фæци. Куййтæ йыл рæйынц.

— Æз æй куы аййæфтаин, уæд ын йæ Нæкуысатæ йæхи фæкодтаин! — æмæ хуыссæны йæхи æруагъта. Кæд дзургæ не скодта Тъарæс, уæддæр бамбæрста, æнахуыр бæлццон Будзи кæй уыди, уый. Йæ хуыссæны, цыма йыл тæфсгæ æркодта, уыйау ризын байдыдта. Хамбечер æм дардæй кæсы æмæ йæхинымæр хъуыдытæ кæны: «Æнхъæлдæн, нæхион, абон дыл мæнгæй тæфсти, фæлæ дыл ныр æцæгæй æртæфст. Лæгæй лæджы 'хсæн цас дихдзинæдтæ ис, йе уæнгты та йын цас тасдзинад бауагъта Будзи. Уæ, макуы фесæфай, лæгдзинад кæмæ ис, уый!»

Будзи гæнахы дурты тигъыл схызти уæлхæдзармæ, фæлæ

уырдыгæй дæр æрхизæн нæ уыд хæдзары дуармæ. Хъуыдыты бацыдис: «Ныр бонмæ фæбадин, æмæ æрæгмæ куы рацауа йæ кæртмæ, æмæ мын куы ницы бантыса».

Ердойы сæрмæ йæ къух бадардта, æмæ дзы арт тыхджынай цауы.

— Сæуæхсид фæзынд, бон кæндзæни. Тъæрæс, д' амонд дæ хъахъхъанæг у! Аслæнбеджы судзгæ нæмыг дæ нæ барвыста мæрдтæм, фæлæ-ма фæкæс дæхимæ!

«Тъæрæс хуыссы иунагæй, пец кæм ис, уыцы уаты. Æгайтма ус æмæ сывæллæттæ æндæр ран сты! — хинымæр бацин кодта Будзи, йæ сæры цыдæр ног хъуыды февзæргæйæ. — Нал мын аирвæздына уæддæр: уыцы тæппудыл фыртарстæй уæддæр исты цаудзæн!» — загъта йæхинымæр æмæ уыцы хъæлдзæгхуызæй йæ фарсы хызынай сласта дынджыр топныхосы дзæкъул æмæ йæ ердойы нысхуыста, цæмай арты ныггуыпп ластайд, уый тыххæй. Иу ран фæхæцыдис дзæкъул, æмæ йæм къухæй куы нæ ныххæссыд, уæд топп агъудæй сласта æмæ йæ уый бырынкъæй схойы дæлæмæ, цæхæрырдæм, къонамæ. Йæхæдæг хъæлдзæгæй лæууы ердойы уæлхъус, галуаны ныррызмæ æнхъалмæ кæсы. Мæсты кæнын райдыдта, æрæгмæ кæй хæлы топныхос, ууыл, фæлæ нæй, ницы. Ердойы сæрмæ та йæ къух бадары, æмæ йын арты тæвд йæ къух судзы.

«Уæуу, мæнæ диссаг, Тъæрæсы амондæн тæвд цæхæрыл топныхос змис фестад! Змис мын ма разынад, фæлæуу-ма фенон æй, куы ма дæм дзы ис, — дис кодта хинымæр Будзи. Топныхосæй иучысыл рауагъта къæйыл, зных ыл авæрдта, æмæ ныттæпп кодта. — Диссаг! — Тъæрæсы йæ амонд иргъæвы нæмыгæй, топныхос та фестад змис! Арвы кæрæттæ рухс кæнынц, нæу дæ сахат, æвæццæгæн. Фæлæ бон та, бон! Уый дæр та царды амонды зарæгæн хъырндзæн? Мæ карды ком хыссæ фестдзæн æмæ дыл уый дæр фæбырдзæн?..»

Будзи рахызт галуаны сæрæй æмæ араст хъæдрæбынырдæм. Дурдзæгаты хус сыфтæртыл æруагъта йæхи. Бæзджын мигътæ æрæмбæрзтой хохы хъæбыстæ. Æрбатар ис бæстæ. Будзи тох кодта æртæ æрдзон тыхимæ — хуыссæг, маст æмæ фæлладимæ. Мæнгардæй æмæ уæлионæй йыл тыхджын хуыссæг фæуæлахиз. Афтæ рæвдыд æмæ æууæнкхуызæй архайдта йемæ, æмæ йын йæ зæрдæйы масты зынджытæ ахуыссын кодта. Хуыссæг æй йæ хъæбысы уыгъта æнæмæтæй. Æрвгæрæттæ æрбарухс сты.

Раст уыцы рæстæджы Цæруаты фыййау йæ фос раздæхта,

Будзи цы хъæдрæбын хуыссыд, уыцы къуылдымтыл. Будзийы куы ауыдта, уæд фæфæдис кодта хъæумæ. Уым та уыд Кæхцæнæны куыд. Будзийы æнамондæн йæ фыдгултæ уыдысты æмбырдæй. Цы ма хъуыдис уыцы нозтхæлдзæг бирæгъты! Цыма сырд марынкæ тагъд кодтой, уыйау, кæрæдзийæн бар нæ дæтгæйæ, тындзынц Будзимæ. Цæмæн? Уымæн дзуапп дæр нæ агуырдатой. Уайтагъд æртыхстысты фынай лæджы алыварс. Будзи хуыссыд нымæтыл йæ галиу фарсыл йæ уæз ауадзгæйæ. Йæ цæсгом уыд æнæмæтхуыз: мæлæт æм кæй æрбахъуызы, уый цæмæй зыдта. Фыццаг мæлæтхæссæг топпы гæрах айзæлыд кæмтты. Будзи сæгуытау фесхъиудта йæ бынаты, фæцис роцæф. Цæф нæ хъуыдыгæнгæйæ фæлæбуры топмæ. Ауыдта Сæхуыгы урс уæлдзарм худ. Фæцыд гæрах. Сæхуыг ныббогъ кодта æмæ асхъиудта. Уый Афæхъо куы ауыдта, уæд комкоммæ, лæгæй-лæгмæ, Будзимæ фæкодтой æмгæрах. Дыккаг цæф фæцис Будзи. Афæхъо та — дзыхъмард.

— Гъæтт, цæммартæ, аууæтты ног чындзыты æмбæхст куы кæнут! — ныхъхъæр кодта Будзи æмæ февнæлдта йæ кардмæ. Кардæлвæстæй æрсуры йæ разæй йе знæгты. Бахтæ дуры аууонæй ныхъхъавыд Будзимæ. Фæцыд гæрах, фæлæ Бахтæйы къух ризгæ кæны — нæмыг иуварсты атахт. Будзийы кард ферттывта Бахтæйы сæрмæ, æмæ æнаккаг ссардта йæ мæлæт. Фæцыд та цалдæр гæрахы, æмæ Будзи фæвæййы уæззау, мæлæтдзаг цæфтæ. Нал ис нæмгуытæ. Будзи бæрзонд систа йæ хæцæнгарз.

— Ацы хæзна хъырмаг сыхах хуызæн кæлмытæн баззайы-нæн тæригъæд у, — фæхъæр кодта Будзи æмæ йæ дуры тигъыл ныццæлхъ кодта. Топп лыстæг муртæй атахти фæйнæрдæм. Йæ иу къухæй йæ кардыл æнцой кæнгæйæ, гæрæхтæ арæхдæр кæцæй цыдысты, уырдаæм æрхаста йæ риу.

— Уæ, тæппуд сылвазтæ, цардæй уын куы нæ ис æфсис, уæд мæлæтæй цæй тарст кæнут! Кæм ис уæ лæгдзинад?

Фæстаг хатт ма адзалæй царды 'хсæн слæууыд Будзи, цыма йæхи барæй нысанæн æвæры, уыйау сæм дары йæ риу æмæ дзуры.

— Уæ, лæджыфыдхор тугцъиртæ, рох уæ ма уæд, мæ алтуджы æртах дæр кæй ссудздзæни сæрибары æхсидæвтæй! Æ кæй мæлын, уый диссаг нæу, фæлæ цинаг у уый, сæрибары фæдисы хъæр кæй хъуысы!.. Уæ, ме 'фсымæр Аслæнбег, мæ сæдæ фæдзæхстæн æрхастон нывондæн æмæ сæрыстыр дæн уымæй цагъары бæсты мæлæт мæ кардимæ кæй ссардтон!..

Фехста йæ кард иуварс.

— Ды фæу æппæт æфхæрд адæммæ фæдисон æмæ-иу радзур уыдонæн Бæтæйы фыртты тухи æмæ рæстдзинад!

Иæхи æруагъта зæххыл, цы дурыл æнцой кодта, уый цур æмæ ахицæн.

Арв асыгъдæг ис. Мигътæ, цыма Будзийы тæригъæдмæ кæсын на фæрæзтой, уыйау сæхи айстой фæсцæгæттæм. Хуры тынтæ фæдисонхуызæй сæмбæлдысты Будзийы тугхъулон риуыл æмæ йын йæ уæззау цæфтæ фæлмæн зæлдагæй бастой, рæвдаугæ æртыхстысты йæ буарыл.

* * *

Будзи ердойы топныхосы дзæкъл куы ныппæрста, уæд Тъæрæсы амондæн уæларт фыхти стыр цæджджинаджы къуымайлаг, æмæ топныхос уый амæддаг ссис. Тъæрæс тарст хъалæсы уагæй дзырота:

— Нæ ердойы дур æрхаудта! — Йе уæнгты стыр тас бацыд æмæ нал зыдта, бон у æви æхсæв, уый, кæд хур арвыл дзæвгар суад, уæддæр. Хамбечер къуымайлагмæ райгæхуызæй æрæвнæлдта стуанæй, æмæ дзы дзæкъл куы базмæлыд, уæд уымæн дæр йæ зæрдæ тасдзинадæй айдзаг. Систа дзæкъл æмæ йæ Тъæрæсмæ равдыста. Исдугмæ сагъдауæй аздадысты, стæй топныхос у, уый куы базыдтой, уæд Хамбечер нырдиаг кодта:

— Мæ бындур куыд ныззылди, мæнæ царæфтыд кодтам, æлгыстаджы сæфт!

Тъæрæсы хуыз фæлыгъд, йæ зæрдæ нал змæлыд, туг асалд, йæ бон дзурын нал уыд, ныдздзой-дзой кодта æмæ тæрхæгыл æрхаудта. Цæстытыл мæрдон хæрв æрбадт. Хамбечер, уый ауынгæйæ, ноджы хъæрдæрæй нырдиаг кæны:

— Мæ хæдзар фехæлд, цæмæй тарстæн, уый мыл куы 'рцыд. Хъæргæнгæ рауад дуармæ. Æрбамбырд сты сыхæгтæ, фæлæ се 'рбацыдмæ Тъæрæс йæ уд систа. Будзи ницыуал базыдта Тъæрæсы хъуыддагæн, Тъæрæс дæр ницыуал фехъуыста Будзийы хабæрттæй.

Будзийы мæлæты хабар арвы нæрдау айхъуыстис кæмттыл. Адæм фæдисы цыдысты иу иннæйы фæдыл Хъобанмæ. Мæгуыр раст адæмы фæндонæй Будзи ныгæд æрцыд, йæ хъазуат, йе 'хсар кæм сæрттывтæ, уыцы рухс бæрзонды. Йæ ингæны уæлхъус бирæ цæссыг æмæ судзаггаг ныхæстæ æрцыд. Мæнæ Хъаныхъуаты Хуысинæ йæ къух æруагъта Будзийы цыртыл æмæ, ставд цæстысыгтæ калгæйæ, райдыдта дзурын:

— О ма зынаргъ æфсымæртæ, ме 'мбæлтæ, уынут, акалдис та нæ сызгъæрин тала, лæууæм та мæнæ йе 'гомыг цырты уæлхъус, Бæтæйы фырт Будзи дæр та нæ фыдгулы къухæй бацыд мæрдтæм. Цæуыл æрцыд Бæтæйы фырттæн, Бестолы фырт Чермены фæдонтæн, се сæфт? Уыдон нæ уагътой сæ уæлæ цъагъары æфсондз æварын. Мæгуыр адæмы рыст æмбæрстой æмæ сæрибарæн сæхи æрхастой нывондæн. Бæтæйы фырттæ уыдысты Чермены тохы арты зынджы стъæлфæнтæ, æмæ дзы иу судзы æхсидавæй Уæлладжыры, иннæйы уынут мæнæ. Чермен, Аслæнбег, Будзи, уæ тохы арт нæ бамынæг, судзы æмæ сиды цагъартæм сæрибары сæраппонд тохмæ. Ард уын хæрæм, хуыссын кæнын æй кæй нæ бауадздзыстæм, уæ тох уын кæронмæ кæй ахæццæ кæндзыстæм, цæмæй сау сыгъд бакæной цагъардзинады æфсондз æмæ æлдардзинады уидæгтæ.

2004: МАЙМУЛИЙЫ АЗ

- Маймули йæ къæхтыл слæууыди, ды та дæ зонгуытыл кæдмæ лæудзынæ, адæймаг?
- Адæймаг йæ фыдæлтæй сæрыстыр у, маймули та — йæ байзæддæгтæй.
- Фыццаг адæймагмæ маймулитæ кастысты диссидентмæ кæсæгау.
- Адæймагмæ цы ис, уый йын Хуыцауæй лæвард у, йæхæдæг цы исы (цы давы, цы сси-вы), уый та — маймулийæ.
- Адæймаджы бон алцыдæр у — суанг ногæй маймули суæвын дæр.

Борис Крутиер

ХОРЗ АЕМÆ ФЫД

РÆДИЙДЖЫТÆ АЕМÆ РÆДЫДБАРДЖЫТÆ

Цы лæг рæдийа, ма йыл худ кæл-кæлæй,
Цы лæг фæцуда, ма йæм дзур æвзæр, —
Дæхиуыл дын куы бахуда хъæрдæрæй,
Дæхицæн дын куы зæгъа уый фыддæр..

Нæ хорз фыдæлтæй чи нымадта кадыл
Рæдыд барын, уый раджы дæр, ныр дæр
Сæрæй фыст у нæ лæгдæрты нымæды,
Йæ кад ын сисæм урс хæхтæй уæлдæр.

Уæлæнгай мастæй фидар лæг нæ тасы
Аемæ ныббары сонт лæджы рæдыд.
Æвæры уымæй рухс амондмæ асин
Аемæ зæххыл уæндондæр у йæ цыд.

Куы скæнид уæдæ не сфæлдисæг æрдз
Рæдийджыты рæдыдбарджыты бæрц.

ФЫД-ЗÆРДÆ

Дзæбæх ныхас æнгуырстуанæй фæбары,
Йæ хахуыртæ та ракалы кæфойæ.
Йæ цыргъ æвзагыл закон сындз фæдары,
Цæмæй дзы мах дыдынбындзау рæхойа.

Уæвгæ, дыдын та иунæг хатт фæцæвы
Аемæ æмбойны амæлы йæхæдæг,
Фыдлæг та расты цас фылдæр фæсæрфы,
Кæны гъе уыйас цардхъом æмæ хъæлдзæг.

Лæджы кадыл цъыф чи калы бæрзондæй,
 Нæ зын цардæй кæй цард кæны æнцондæр,
 Гъе уымæ ма, цæй, февналæм, йæ зонд ын
 Æрзилæм, марадз, иннæрдæм бынтондæр, —

Йæ хахуыртæ æнгуырстуанæй куыд бара,
 Хъæрмуд ныхасæн стыр кæфой куыд дара!

ДУДГÆ СОНЕТ

«Царды хорз хъуыддæгтæ абоны фæлтæрæн
 Аразын фæзын и», — алчи дæр зæгъид. —
 Се 'рхъуыды кæнын та фондз хатты зындæр у,
 Æмæ йыл дæс хатты акæлы нæ хид.

Хорз фæндон — цæстысындз, алкæм ын цæлхдуртæ,
 Стыр хицау — æнæмæт, агуры гæртам.
 Фестадысты знæгтæ сау сæртæ 'мæ буртæ,
 Даргъ æвзаг сын се 'хсæн байтыдта хæрам.

Царды хосæн махæй чи равæрста рувæн,
 Чи райста йæ къухтæм кусынмæ фæрæт,
 Уый дæр ныр йæ зæдæн афтидармæй кувы,
 Иудадзыг «йæ сихор, йе 'хсæвæр — йæ мæт».

Афтæмæй йын, диссаг, йе 'гас сой дæр цадæг
 Рыгцъирæнау цъиры къæлæтджыныл бадæг.

МÆЛÆТДЗАГ ЦÆФ

Фынгыл мын кодтай цадæггай сыф-сыф,
 Æмгары уарзт, дам, не 'хсæн у æнусон.
 Фæсаууонмæ мыл лæг куы калдта цъыф,
 Уæд та йæ цуры гобийау ныхъхъус дæ.

Рæстадыл тохы разындтæ тæппуд,
 Кæйдæр хахуыртæ банымадтай растыл,
 Кæй сын не скъуыдтай афоныл сæ уд,
 Гъе уый фыдæй нæ уарзты æндах аскъуыд.

Мæ зæрдæйæ ныр атондзынæн дæу,
 Нынтъухдзынæн дæ куыдзæппарæн рагъæй.
 Хæлардзинад рæсугъд ныхæстæй нæу,
 Йæ бæрзонд мæсыг аразгæ — хъуыддагæй!

Ды та нæ уарзтыл рацыдтæ мæнгардæй,
 Ныккодтай йын мæлæтдзаг цæф дæ кардæй.

ГУЫРЫСХО

Гуырысхо-мигъ мыл атыхсы фылдæр хатт, —
 Кæд ма кæмдæр зæдты стъалыйыл цардтæн
 Аемæ гъе уым тæригъæдджынæй мард дæн,
 Зæххон зындон дæр уымæн у мæ бынат.

ЧЫЗДЖЫТЫ СОНЕТ

Лæппуты раз сæлæф митау кæй тайæм,
 Уый иу чызгæн дæр абон нæу фæзминаг.
 Кæмæдæр дзы куы бакувæм, уæд ма йæм
 Гъе уый фæстæ фæагурæм лæгдзинад.

Фæлæ йын арæх не ссарæм йæ фæд дæр
 Аемæ ма уæд нæ кортотæ ныххойæм.
 Нæ курджытæн кæй рахонæм сæ лæгдæр,
 Уый базонæм сæ цауддæрæй æмбойны.

Нæ удты хурмæ Ничийы мæнг удæй
 Мæнгарды билцъ йæ сæр ысдары арвмæ.
 Цы уарзты галуан амадтам рæсугъдæй,
 Уый аныгъуылы сайгæ уарзты тары.

Дæ тыхджын уарзт куы нал зона цæлхдур,
 Уæд хондзынæ цæлхыдзаг мæй дæр хур.

СУСÆГ ЗАРÆГ

(Хъызгæмхасæнты)

Мæ фæндыр ма мын рахæссут,
 Мæ сусæг зарæг азарон.
 О уæртæ уыцы сау рæсугъд,
 Мæ уарзты арт дыл бандзарон.

Цæй охыл-иу дæ хъахъхъæдтон
 Фыдуаг лæшпуты азарæй?
 Цæй хæлæгмæ дын балхæдтон
 Цыллæ сæрбæттæн базары?

Мæ бабайы дыргъдонæй дын
 Цæмæн давтон сырхфарс дыргътæ?
 Æрмæстдæр-иу дæ коймæ дæр
 Рæгъæд фæткъуыйау асырх дæн.

Дæ рынчыны бон хосагур
 Цæмæн фезгъордтон алырдæм?
 Фæлтау дæ гъе уæд, о мæ хур,
 Куы ахастайд Аларды!

Уæд сабыр цæрин абон дæр,
 Кæй уарзтæй ма æрра кæнин?
 Ныр мæ хъæуы нæ амондæн
 Дæу ракурын, дæу ракурын!

ДЗАБАЙТЫ Таисә

КÆРЦ

Новеллæ

1954

азы каст фæдæн 10 къласы. Мæ мад Заретæ æнхъæл уыди, зæгъгæ, мæ фыд хæсты размæ куыд хъазуатонæй куыста Цыколайы МТС-ы, уый фæдыл гæххæтт куы райсæм, уæд уый фæрцы мæ дарддæры цард цæудзæн лæгъз фæндæгтыл.

Мæ мад уыдис уæззау рынчын...

МТС-ы картмæ куы бакъахдзæф кодтам, уæд мамæ зæхмæ æдзынæг каст, раст цыма йæ судзин агуырда, уыйау... Тыхулафтгæнгæ даргъ къахдзæфтæй цæуы... Исдуг æм сдзурынмæ хъавыдтæн, æнæфæразгæйæ даргъ æмпъезтæ — къахдзæфтæ цæмæн кæныс, зæгъгæ, фæлæ йын йæ амондджын æмæ райдзаст цæсгом куы ауыдтон, уæд бамбæрстон — уый зæххыл Уæртейы фæдтæ уыны æмæ сыл «фæд-фæд» кæй цæуы... Мæ зæрдæ æрбауынæг, мæ цæстытæ доны аленк кодтой...

Цыколайы хъæугæрон æнхъæлмæ кæсæм исты машинæмæ. Мад тынг тыхсти йæ низæй, бастад фæндагыл, каурæбын сбадти.

Æппынфæстаг фæзынд иу машинæ, адæмы æххуысæй мамæ схызти гуыффæмæ, æз æрбадтæн йæ рахиз фарс, æххуысмæ цæттæввонгæй. Бадти ма дзы авд-аст адæймаджы. Кабинæйы хæдрæбын бадт нæлгоймаг дæрдджын уæладарæсы.

Йæ иунаг даргъ къахы æмрæнхъ æвæрд уыдысты дыууæ æнцойгæнæн лæздæджы... Куыд нæ фæдтон æнакъах, æнакъух хæстонтæ, фæлæ ацы нæлгоймаджы уындæй цæмæндæр мæ зæрдæ ныррызти. Уалынмæ уый, мæнмæ амонгæйæ, мæ мады бафарста:

— Бахатыр кæн, фæлæ ацы чызг Тамбийæн ницы бавæййы Къесаонты? Хъарман-Сындзыхъæуæй?..

Мад фестъæлфыд, йæ цæстыты ферттывта уддзæф зынг. Ног чындзау æфсæрмыгæнгæ сдзырдта:

— Йæ чызг у...

Æнакъах зæрдæхсайгæ, хъавгæ бафарста:

— Кæм ис... Тамби?

— Нал ис...

Иукъахыг йæ сæр ахъаззаг ныттылдта, йæ къухты æххуысæй фестæгау кодта йæ бынатæй, æмæ зæрдæуынгæгæй ратæфарфæс кодта. Стæй нын рахабар кодта:

— Тамбийæн ды цы кæрц æрæрвыстай Ног 1943 азы фронтмæ, уый хъызт зымæджы уазалæй аирвæзын кодта æнæхъæн аст хæстоны къæхтæ — уым сæ-иу стыхтам. Хорз кæрц уыдис. Æрвхуыз хъуымацæй, хъуымацæн йæхицæй конд лыстæг цæппузыртæ, фæрдгуыты халау, кæрæдзимæ хæстæг хуыд, æгънæджытæ дæр хъуымацæн йæхицæй. Урс фысдзарм ныттар хæстон фæндæгтыл.

Тамби хорз адæймаг уыди. Тынг хорз. Хæцыди стыр ныфсхастæй. Куы фæцæф дæн, уæд мын рынчындонмæ хаста йæ къæбæры хай. Нæ йæ уагътон, фæлæ уæддæр хаста. Иу уалдзыгон бон... Дзæбæх æй нал хъуыды кæнын, кæд 1943 азы сæрды райдиан уыд, уæддæр. О, Тамби мæм æрбацыд палатæмæ, йæ галиу цонгыл йæ кæрц.

Загъта мын:

— Дæуæн, дæуæн... Мах æндæр фронтмæ 'ппарынц...

Тынг карзæй йын загътон:

— Ахæсс æй! Ахæсс дæ кæрц фæстæмæ! Нырма разæй цау хæстон зымæджы ис, чи зоны уый!

Тамби кæрц æрæвæрдта мæ дæлфæдтæм æмæ загъта: «Ацы сæрд тæвд сæрд уыдзæни», — фæзылд æмæ ацыд. Æнхъæлма йæм кастыстæм, кæд ма фæзынид, фæлæ...

Сæхимæ нæ хуыдта Æрыдонмæ, раст ацы тæккæ фæндагыл.

Мамæ рафыхт, рамæсты ахъаззаг. Фыццаджыдæр йæ мас мæныл акалдта:

— Дæ фыд, хæсты размæ куыд æдылы уыди, афтæмæй базад! Иуæй-иу хæстонтæн æнтыст сæхимæ истытæ сæрвитын, уый та йæ кæрц радта кæмæндæр!.. Цыппар сывæллоны куы ныуагъта, уыдонæй иу — лæппу. Уæд æй уымæн сæрвит дæ кæрц! Фæлæ, нæгъа, цард царддоны фидæуы, — ныккуыдта. Йæ сидзæргæсы сау бонтæ фестæдысты ставд цæссыгтæ æмæ йæ низæфхæрд фыдхуыз рустыл, кæрæдзийы къуыргæ, згъордтой...

Æз æй сабыр кодтон, фæлæ ноджы тынгдæр куыдта. Цъусдуг фæсабыр, йæ армытæппанæй уыцы æмвæтанæй йæ цæсгомæ цæссыгтæ æрсæрфта: «Куыд нæма худа мæ зæрдæ?! Æрыдоны куы æрыхснырса лæг, уæд йæ азæлдмæ Сындызыхъæуы нæл гогыз æнæхъæн сых йæ хъæлæсы куы ахæсдзæн. Иуæндæс азы ды дæ сæрма не 'рхастай, госпитальмæ дын йæ хæстон комы комдзаг чи хаста, карз хæсты хыцъыдæттæ кæимæ нуæзтай, уый сывæллæтты бабæрæг кæнын. Уæрте æмæ ме 'ртæ бæрзонд тиуы хæцыдысты... Уæрæсейы тохы быдырты хуртуантæй баззадысты. Уый æгъгъæд нæ уыди, фæлæ ма нæ кæрц дæр хæцыди!..»

Лæг, мæгуыр, хорзау нал уыди. Томар кодта цыдæр зæгъынмæ, фæлæ мамæйы маст цæджджинагау фыхти. Немæ машинæйы цæуæг адæм тæригъæддæг цæстæнгасæй кастысты уæд мæ мадмæ, уæд æнæкъахмæ. Иутæ та сæ цæссыгтæ сæрфтой.

Бæрæг нæ уыд — кæмæн тынгдæр тæригъæд кодтой — мæ мадæн, æви æнæкъахæн, æмæ ма мæ уымæй иу чысыл ныфс уыди, мамæйы æмбарынц, зæгъгæ. Мæхæдæг дæр тынг тæригъæд кодтон мæ фыды хæстон æмбалæн. Мамæйæн лæгъстæйæ загътон:

— Бамбар æй, тохы быдыры ныуагъта йæ къах...

Фæлæ мæм уый нæ хъуыста. Мæ фæлмæнзæрдæ, фыдуæздан мад, афтæ карзæй дзурдзæн нæлгоймагмæ, уый æнхъæл нæ уыдтæн.

Æппынфæстаг æрсабыр. Ныллæг хъæлæсы уагæй афтæ куы зæгъид:

— Цыппарæй иу... куы æрыздæхтаид иу къах цухæй... Нæгъа! Йæ дыууæ къахы дæр куы ныуагътаид, æмæ йæ къодах куы сæмбæлдаид хæдзарыл... — Иу уысм асах и, стæй, йæ роцъо зыр-зыргæнгæ, мæнмæ 'рбакаст. — Дæ фыд куы сыздæхтаид, уæд уый иуæндæс азы нæ — ныр дæр нæ Хуыцау фембæлын кодта, — фæлæ уайтагъд æрзылдаид, хæрæгуæрдонæ дæр, йæ хæстон æмбæлттыл — сæ бинонтыл... Скодтаид æртæ кæрдзыны, æрхуыдтаид сæ куывдмæ... — Фæсабыр, йæ сæр уæззау ба- тылдта, скуыдта. Стæй цасдæры фæстæ загъта:

— Уартейан йахиуыл куы лæууæм, уæд ын йæ кæрцыл нæ фæлæудзыстæм. — Йæ сæр батылдта. — Ныхас кæрцыл нæ цауы, фæлæ Мæрдты Бæстæй хабар хæссæгау у. — Мæнмæ бадодой кодта: — Макуы сфæнд кæнай Æрыдонмæ ацауын! Мæ удæгасæй нæ, фæлæ мæ цæстытæ куы бацъын уой, уæддæр!

Карст-барстæй дыууæ азы фæстæ амарди мæ мад. Йæ мæлæты размæ та мæ райста дзырд — Æрыдонмæ куыд никуы ацауон, уый тыххæй..

Радтон мæ цардæфхæрд мадæн дзырд. Фæлæ мæ царды бонты та æдзух мæ зæрдæ мæ фыды хæстон æмбалимæ дзырдта.

Мæ сомы фехæлдтон цыппар æмæ дыууиссæдз азы фæстæ... Мæхæдæг сæнабон дæн, тыххæй мæ къæхтæ истон, афтæмай райдыдтон папæйы хæстон æмбалы агурын. Æрыдоны, йæ иу къах хæсты кæмæн баззад, ахæм лæджы нæ зыдтой. Фембæлдтæн Дзугаты Никъалаимæ, йæ дыууæ къахы дæр протезтыл. Нæ йæ 'рхъуыды кодта уый дæр.

Иунаг кадджын Хуыцау мæ фæраст кодта Æрыдоны универмаджы фæстæ постмæ. Ас адæм рады лæууыдысты сæ пенсийы капеччытæм... Бафарстон сæ сæ хъæуккаг æнæкъах адаймагæй..

Радтой мын бандон. Кæрæдзийы фарстой æмæ, дæ хъуыддаг раст, базыдтой, кæй агурын, уыцы хæстон æнæкъах лæджы — Чертыхъоты Лески... Фæлæ уæдмæ аивгъуыдта йæ зынгхуыст хæстон æмбæлттæм..

Бацамыдтой мын, йæ хæдзармæ куыд цаугæ у, уый... Ракаст мæм æрыгон дзæбæх чындз. Лескийы фырт быдыры уыди, тракторыл куыста.

Чындзимæ баныхас кодтам — фендзыстæм ма. Фæлæ мæ боннал баци.

Мæн фæнды йæ фыртимæ базонгæ уæвын, йæ чындзимæ... Уæлмæрдты Лескийæ хатыр ракурын, мæ фæлмаст, æфхæрд мадыл кæд йæ зæрдæ фæхудт. Йæ ингæныл мæ къух авæрын... Æмæ йæ ныр лæмбынæг бафарсын — йæ хæстон æмбал — ма фыд Тамбийæ...

ÆНÆХИНÆЙ ЦАРДТÆН

ХЪАЛГÆНÆГ

Уасæг райсомæй йæ хъæрæй
 Райхъал кодта мæн:
 — Арвы сау милтæ цæхæрæй
 Аивтон дæуæн.

Сæуæхсидæй талынг лидзы,
 Батад мæйы фиу.
 Арвы стъалытæ рухс уидзы,
 Аззад ма дзы иу:

Бонвæрнон — рæсугъддæр стъалы.
 Рацу, диссаг фен, —
 Заз бæлæстæ цады малы
 Слæууыдысты хъен.

Хур ыскаст, тæргæйтты донь
 Найы та йæхи.
 Фест, дæумæ у каст дыргъдонь,
 Балтæн зынг — сæ хид...

Иу уасæг цæры нæ кæрты,
 У мæ хорз лымæн,
 Алы райсом дæр йæ хъæрæй
 Райхъал кæны мæн.

ДОЙНЫ

Ёз арѣх ѣвзонгау
 Ёнарѣхст дѣн царды,
 Ёз рафыцын сонгѣй
 Цѣстмѣхъусы ардѣй.
 Ысхъомыл дѣн — сидзѣр —
 Хъызт рѣстѣджи стонгѣй,
 Уѣддѣр и зынг-цѣхѣр
 Мѣ улы ныронг дѣр.
 Фѣкѣлынц тѣшпудтѣ
 Фѣдисы фѣндагыл.
 Хѣлѣггѣнаг удѣй
 Нѣй царды ѣлгъагдѣр.
 Ёнарѣхст ѣвзонгау
 Ёнѣхинѣй цардтѣн.
 Ёз раттин мѣ зѣрдѣ
 Ёфсымѣрты артѣн.

* * *

Кѣд искѣй мад искѣй ѣлгъиты,
 Уѣд фѣсѣфы фидыды фарн.
 Ёгъдауы хѣс тугист кѣм фиды,
 Уым цинтѣй фѣцух вѣйы цард.

* * *

Фѣхъѣстѣ дѣ мады ѣхсырѣй,
 Ды базыдтай уарзтѣн йѣ ад;
 Сты адѣм, чысылѣй, ыстырѣй,
 Сѣ мадѣлты уарзтѣй ѣрвад.

* * *

Ис царды цѣстмѣ митѣ бирѣ,
 Мѣнгард лѣг дѣр бахордта ард,
 Ёнувыд уыд хуры бын Ирыл,
 Фѣлыгъди фыдрѣстѣджи дард.

* * *

Къайных хуыссы сәумәцъэхәй изәрмә,
Мәйдар — йә бон, йә удхәссәг — сәудар,
Әгад ми кәнын уый хәссы йә сәрмә,
Хәрәмдзинадән уый уд у цагъар.

* * *

Әвәнд ләг йә хъысмәты уәзәй фәтасы,
Йәжицән йә рәдыд, йә азым ныббары,
Әдзухдәр уый тъызы, уый мард у әгасәй,
Уый царды фәндагыл әгады ном ары.

* * *

Рәстдзинад рухсы әмә тары
Йә цәхәр калгәйә зыны,
Магуыр ләг әй уәддәр нә ары,
Хъәздыг дзы удхәссәг уыны.

* * *

Уды хъомыс нәй әхцайы,
Уарзт — зәххыл әнусон фарн,
Уды удхәртгәй нә тайы —
Цардән әрдзәй у ләвар.

* * *

Раст цыма дыууә зәды,
Баиу вәййыңц уарзәттә.
Иу вәййы сә зәрдәты
Уарзт — бәллицәй барджындәр.

РАДЗЫРДТÆ

ФÆЛЛАД ЦУАНОН

1

Аипп кæмæ нæй, ахæм адæймаг зын ссарæн у, йæ хъæндзинæдтыл чи сæтты, уый та — зындæр. Кæд мæнмæ æндæр ницы и, уæддæр мæм иу хорздзинад ис — мæ хъантыл махæдæг сæттын. Цæмæй уæм мæ ныхас мæнг ма фæкаса, уый тыххæй иу хабар ракæндзынæн.

Уый уыд æндæраз. Бон сцыбыр. Кæрдæг бахус. Бæлæстæ сбæгънæг сты. Мæргъта сæхи раджы айстой хъарм бæстæм. Зымæт йæ гакк дунейыл сæвæрдта.

— Куыд дын зæгъын, афтæ бакæн. Бауырдæд дæ, Бексолтан, хуыздæр хос нæй дæ низæн, — цыма мæ тарф фынайæ райхъал кæнынмæ хъавыд, уыйау мын мæ цонг тылдта Албег. — Амонын дын хъæуы? Хæрд æмæ хуыссæджы фæстæ сыгъдæг уæлдæф — низæн йæ хуыздæр хос. Мемæ цуаны цу. Мæ гæртæн сæ тæккæ хуыздæр — дæу, резина цырыхъхытæ мæм — æртæйы фæлыст, сæ хуыстæ раст лæджы ронбастмæ хæцца кæнынц. Цом-ма, гормон, хуыцаубоны хъаздзуан. Кæд ма дæ сæр срисса, уæд дын — хæснаг.

Рынчын искай фæндмæ хъусаг у, сразы дæн мæ сыхагимæ, уæлдай дæр Албег йæхæдæг — дохтыр, æмбисонды цуанон.

— Разы дæн цуаны цæуын, æрмæст æнæ гæртæй. Хæцæнгарз мæ къухтæм райстон. Чи мæ фена, уый мыл фæхудзæн.

Албег дәр мә ныхасыл дыууә нал загъта:

— Фод афтә. Фыццаг хатт әнә гәрзтә, стәй фенд амондзән.

Албеджы хъуыды мәнән цы бамбарын хъуыд: уый фәндыд мән сындәггай цуаныл фәцалх кәнын.

Бирә рака-бакәйи фәстә бауынаффә кодтам сабаты нә изәр Къардиумә ныххәссин. Әргом куы зәгъон, уәд мән цуаны мәт нә уыд, фәлә мә хъуыды Албегән нә загътон. Цыбыр дзырдәй, мән фәндыд иу әхстән әртә тәрхъусы амарын: мә мадыхойи фенын дәр, мә сыхаджы зәрдәхудты нә бацәуын дәр, стәй, табу уә фарнән, нә ләппуйән, әфсадәй кәй сыздәхт, уый фәдыл куывдән кусәрттаг бацагурын дәр.

— Цъунарәй ардәм цы хъәуы нә уыдтән, ахәм нал баззад, фәлә Къардиумә никуыма бафтыдтән... Хъызылбегты ус у, зәгъыс, дә мадыхо?.. Фыццаг хатт хъусын ацы мыггаг, — цыма истауыл әнәууәнк кодта, ахәм хъәләсы уагәй загъта Албег.

— Тәссаг ран у ам... Ардыгәй хуымәтәджы цуанон йә хәдзарыл не 'мбәлы, — хъазән дзуапп радтон әз.

— Цыдәр диссаджы хъәу у дә Къардиу. Бәндәны хуызән ныддарг... Иу уынг йеддәмә дзы нәй? — Цыма мын Къардиуы әнарәйтә бакасты тыххәй уайдзәф кодта, уыйау та загъта мә сыхаг.

— Нәй... Уынгты нымәц хъәуы 'гъдау 'вдисәг нәу...

Албег йә хъәләсы дзаг ныххудт.

Әризәр. Хәдзәртты тохынатәй тәнәг фәздәг зылын-мылынтәй цәуын байдыдта. Мах Албегимә Хъызылбегты кулдуарәй бахызтыстәм.

Мадыхойә, фәзәгъынц, мады ад цәуы. Госәма нә тынг сбуб кодта. Уәлдай әхсызгон та йын уый уыд, әмә мә сыхаг Хъызылбегтән хәстәг кәй разынд: Албеджы фыдыфыд уыдис Хъызылбегты хәрәфырт.

Дыккаг бон сәумәцъәхәй сыстадыстәм. Госәма нә, бәргә, нә уагъта: «Ныхъуитты уадзут уә хъаздзуан... Мәләты цуанәттә — дыууә ләгән иу топп... Мәнә уын әз мә хъазты рәгъау дәттын, — зәрдиәгәй дзырдта зәронд. — Кәрәдзийи алыбон куы нә уынаем, мыййаг».

Фәлә чи хъуыста уымә, әмә сәумәцъәхәй Хуыдзыхмә хъаздзуан ацыдыстәм.

2

Æрмарæхст цуанæттæ куыд нæ фендæуыд, фæлæ дзы гæрзтимæ Албеджы хуызæн арæхстджын никуыма уыд. Хуызыхы æртæ сахаты дæр æххæст нæ фестæм, афтæ Албег æртæ хъазы æмæ цыппар бабызы æрæппæрста. Уый дæр ма фод, фæлæ тæхгæ-тæхыны тæрхъус куыд акъуырдат!

— Æрджынарæгæй цъæхснаг дымгæ сдымдта. Узал гæзæмæ æлхысчъытæ кодта цæсгом, фындз сырх кæнын байдыдта.

— Ард дын хæрын, Бексолтан, Хуыздых мæн никуал ферох уыдзæн. Диссаджы ран у, æвæдза! Ныр ардыгæй нæхимæ бæбызтæ æмæ тæрхъус — дæ уаргъ, хъазтæ æмæ гæрзтæ та — мæн. Разы дæ ууыл? — мæ сыхаг мæм фæрсæгау комкоммæ 'рбакаст.

— Уæллæй, Нарты Уырымæг дæр растдæр уынаффæ нæ бакæндзæн. Иуæн æгæр уæззау сты Æфсатийы ацы æмбисонды лавæрттæ.

Сахатæй фылдæр нæ рацыдаид, афтæ Чызджыты обауæй фæуæле стæм. Нæ фаллад суадзынæн равзæрстам Хуыздыдонны был. Нæ уæргътæ æрæвæрдтам тулдз бæласы бын.

— Ам ахæм хъæд уыдзæн, уый æнхъæл нæ уыдтæн. Дæ фæлла суадз, æз уал хъæды азилон, — загъта Албег. — Мæ гæрзтæ мæмæ нæ хæссын, ныртæккæ мæ ардæм хъæуы.

Албег куы ацыд, уæд мæн хуыссæг йæ быны скодта. Цы бафынæй стæм æхсæвы — дыууæ-æртæ сахаты!

Мæ сæрæн худинагæй тæрсгæйæ, æз Албеджы уаргъ — хъазтæ æмæ йæ гæрзтæ мæхиуыл æрцауыгътон: уæддæр та адæймаджы рагъæй зындæр у исты адавын.

Куыддæр афынæй дæн, афтæ мæ хуыстыл машинæйы уынæ æрцыд. Цыма фын уыдтон, афтæ мæм каст.

Мæхи дзæбæх нæма æмбæрстон хуыссæгхæлдзæгæй, афтæ мын хъунцъы хуызæн мæллæг даргъ лæппулæг ме уæхск базмæ лын кодта.

Йæ лыстæг сау рихитæ йæ рæсугъд тæнæг фындзы бын дыууæ уæрдæм рауай-бауай кодтой, йæ саулагъз цæсгомыл стыр цин тынтæ хъазыд. Цыма йæ лоторейæ «Волгæ» рамбылдта, афтæ зынд бакæсгæйæ.

— Бахатыр кæн... Иу хатт ма... Ныр та лæугæйæ, — цыма стыр хæс дардта, ахæм хъæлæсы уагæй тагъд-тагъдæй загът лæппулæг, æмæ мæм къамисæн фæцарæзта, цалдæр хатты æркъæпп ласта, куы мæ рахиз фарсырдыгæй, куы та — гал

уырагъай, стæй мын мæ ном, мæ мыггаг æмæ мæ куысты бынат гæххæттыл афыста.

— Æнæвдæлон дæн!.. Хуыгæстæм тагъд кæнын!.. Иннæбоны номырма æрмæг æнæ ратгæ нæй... Хæрзбон газеты фарсыл сæмбæлынмæ!

— «Хуыгæстæм тагъд кæнын...» Цавæр хуыгæстæм? Цы сыл æрцыд?.. «Иннæ боны номырма...» Иннæбонæн цавæр номыр ис? «Æрмæг...» Цавæр æрмæг? Кæд къæрмæг зæгъынмæ хъавым?.. Уый та цы хоны — газеты фарсыл сæмбæлынмæ?..»

Нæдæр йæ митæн, нæдæр йæ ныхæстæн æппындæр ницы бамбæрстон. Мæллæг йæ машинæйы абадт æмæ далæ Чызджыты обауы далæ фæцис.

— Уæдæ де 'мбалы кусæрттаг хъæуы, зæгъыс? — мæ хæдфæстæ 'рбайхъуыст кæйдæр ныхас.

Мæ сæр фæзылдтон: Албег сындæггай кæимæдæр æрбацæйцыд, дæс æмæ дыууиссæдз азы бæрц ыл цыдаид, ныллæг, фæтæнтæ нæлгоймаг. Сæ фæстæ пыхсбынæй хъомрæгъау разынд. Албег кæимæ æрбацæйцыд, уымæн йæ къухы — йæхицæй дыууæйы дæргъæтин лæдзæг, йæ уæлæ — дæрдджын кæттаг уæлæфтау, йæ къæхтыл — резина цырыхъхъытæ. Хъомгæс кæй уыд, уый бæлвырд æвдыстой йæ дарæс дæр, йæ дымгæсыгъд цæсгом дæр. Йæ дæргъæй, йæ уæрхæй уæлдай нæй, афтæ тыппыр уыд хъомгæс, раст кæсаджы тьупгæнаг.

Иемæ бафидыдтам дыууæаздыд уæныгыл. Йæ фыды æфсымæры лæппу йæ майрæмбоны нæхимæ схæццæ кæндзæн.

3

— Нæ, нæ. Бадыны амал нæй, — дзуапп лæвæрдта Албег Госæмайы зæрдиаг хуындæн. — Машинæ куы ацæуа, уæд нæ фистагъай хафын бахъæудзæн.

— М' арт бауазал!.. Уый та куыд?! Мæ къæсарæй уæ афтæмæй ауадзон?! Уæлдайдæр Албег нæ хæстæг...

— Бузныг, бузныг, нæй нын гæнæн, — йæ ныхасыл фидар лæууыд Албег.

Цыдæриддæр уыд, уæддæр колхозы машинæйы сбадтыстæм, автобусмæ нын байрæджы. Куыддæр Фарныхъæуы хидмæ фæцæйхæццæ кодтам, афтæ нæ чидæр æрурæдта.

— Цæмæ лæууæм, цы хабар у?! — машинæйы гуыффæйæ рахъæр кодтон Албегмæ, мæ кæрцы æфцæгготы мæ сæр арф тыхт, афтæмæй. Албег кæимæдæр зæрдиаг быцæуыл схæцыд.

— Бахатыр мын кән, әфсымәр! — мә тәккә хъусы цур бәзджын хәләсәй загъта чидәр.

Әз мәхи фынай әфсон скодтон, әмә ме 'фцагготы бынай әрдәгцъынд цәстытәй фәрсәгмә аивәй кастән. Куы ницы дзуапп ләвәрдтон, уәд фарныхъәуккаг Албеджырдем йә сәр азылдта, цәмайдәр әй бафарста. Бәлвырд әй нә фехъуыстон, фәлә йә ныхасы кәрон мә хъустыл әрцыд: «Мах цины фәдыл әрәмбырд стәм, нә сыхы чындзәхсәв ис, фәлә зианән дәр әгъдау ратдзыстәм. Ацы марды дардмә ласыс?»

Албег ныххудт, әмә, әз куыд бамбәрстон, афтәмәй фәрсәгән йә къухәй цыдәр ацамыдта, әвәццәгән, «нә фәразы» загъта.

— Нә фәразы зәгъыс?.. Әмә әнхәлцау исты у?.. Хуыцауын әй ләппу фәкәнәд!.. Авд хойы хистәр..

Чысыл ма бахъәуа — ныппырыкк ласон.

Цы хәдзары комкоммә нә баурәдтой, уырдыгәй иу чысы фыдцъылыз ләг тызмәгхуызәй рагәпп кодта, йә бурхил рихитә хәндилы рихитау уәләмә систа. Йә бур хъуынджын худ суанг йә къәбутыл авәрдта, дыууә къухы та — сины сәртыл әмә фәсус хәләсәй рахъәр кодта: «Әз уә таурәгъта кәнынмә арвыстон!.. Уазджыты мидәмә ракәнут уын зәгъын!»

Албег Госәмайы раз цы фидар улыхъәд равдыста, ууыл дыууә ахәмы бафтыд — хонджытән ком нә радта.

Кәсын, әмә дын фыдцъылыз буррихи, цыма йә фыдәлты стыр кад ныртәккә дыууәйыл у, уыйау, йә даргъ сау хәмайы сәрыл хәцгәйә, цалдәр кәстәримә хәзуаты цәуәгау йәхи махырдем сарәзта.

— Гъе, гъе! Дадайы рәбынтәм бавнәлдтой Фарныхъәу, — хонджытимә быцәу кәнгәйә загъта Албег.

Мә сыхаджы хәбатырдзинадыл нукуы фәгуырыско лән фәлә ныр бамбәрстон, Албег ацы әфсады ныхмә иунәгәй кәницы бакәндзән, уәлдайдәр буррихийы ныхмә — ахәм хуыцауыгәрах тохы быдырәй әнә уәлахизәй нә раздәхдзән. Гәнәнал уыд әмә гуыффәйы рабадтән.

— Фәләуу, фәләуу!.. Уә мад, уә фыдыстән!.. Ай мә ницайаг сияхс нәу? — йә цәстытә әрдәгцъынд акодта, афтәмәй загъта буррихи әмә Албегмә дыууә сардзины әддәдәрәдзынәг ныккаст.

Цъусдуг не 'ппәт дәр әдзәмәй аздадыстәм, сыбыртт ницауал скодта. Буррихи йә кәстәртыл йә цәст уайдзәфы хә...

акодта, цыма афтæ загъынмæ хъавыд: «Гъеныр уын худинаг нæу, ахам ницæйаджы тыххæй Гадыккойы уынгмæ рацæуын бахъæуд!»

— Мæ хойы дæуæн цы бон лæвардтон, уыцы бон фæлтау...

Фыдцъылыз йæ хъуыды кæронмæ нал загъта, афтæмæй æнæдзургæйæ сындæг къахдзæфтæй йæхи Албегмæ сарæзта.

Æз дæр зæхмæ æргæпп кодтон. Цыбыр дзырдæй, æнæсхæцгæйæ Албег буррихийы къухтæм йæ гæрзтæ радта, æз та — мæхи.

Æфсатийы лæвæрттæ Албеджы каисты чындзæхсæвы бахардз сты. Æгъдæуттæн æнæ кæнгæ кæм ис — мæнæй дæр фондз æмæ ссæдз сомы фæхъуыд, афтæмæй изæры æххæст ифтыгъдæй кæйдæр машинæйы заргæ горæтмæ рафардæг стæм.

4

Къуырисæры мæ царды ницы зæрдылбадаринаг цаутæ 'рцыд, мæ сæры æбуалгъ рыст куы нæ нымайæм, уæд. Уый хыгъд дыццæг сси мæ худинагты райдиан. Цæвиттон хъуыддагæй, дыццæгмæ адæм ницы зыдтой, æз мæхæдæг куыд ницы зыдтон, афтæ.

Дыццæджы куыддæр райсомæй заводы куырдадзмæ дуар бакодтон, афтæ мыл дыккаг сменæйы адæм æмбырдтæ кæнын байдыдтой, зæрдиаг арфæтæ мын кодтой: чи мын тагъд-тагъдæй хъæбыс кодта, чи мын мæ къух иста. «Мæнæ стыр дисса! Лæг немæ уыйбæрц фæкуыста æмæ йын ницы зыдтам. Ныр мах куырмытæ не стæм», — дзырдтой иуæй-иутæ. Куыстмæ æрæджы чи кодта, уыдон, згъоргæ-згъорын газеттæ тилгæйæ, дæрддзæфæй хъæр кодтой: «Бексолтан, салют! Гъе, уый лæппу у, гъе!» Чидæртæ ма сæ цинтыл æфтыдтой: «Фæскуыст дæ бабæрæг кæндзыстæм!.. Де 'фсин йæхи æрцæттæ кæнæд!»

Куы загъын, бирæтæ се 'дылыдзинадыл нæ сæттынц. Ницы æмбæрстон адæмы цинæн, фæлæ сæ арфæйæн æз дæр арфæ кодтон. Æрæджиу мæм диссаг фæкаст, куыстæй чи цыд, уыдонæй мæн хъуыды дæр ничи 'ркодта, арфæ мын кодтой, куыстæ чи цыд, æрмæст уыдон. Ноджы ма иу хъуыддаг рахатыдтон: хъæбыстанджытæ иууылдæр уыдысты заводы цуанæтты къорды уæнгтæ.

Æбæрагдзинад адæймаджы цымыдис кæны. Цы у ацы цинты сæр? — хъуыды кодтон хинымæр. Уæдмæ бон йæ куыст кодта — растаг махмæ кæм кæсы. Цалдæр хатты мæ куыстмæ бавнæлдтон, фæлæ та-иу хъуыдытыл фæдæн. Сæр æнæдзуапп фарстытæй

байдзаг. «Кæд мын æхцайы преми радтой?.. Ие кады грамотæ — махæдæг махи фарстон. — Æмæ бæрæгбон æндæр куы ницы у».

Хæдзары стъолы уæлæ газетæ фæкомкоммæ дæн. Мæнæ царциаты диссæгтæ! Газеты мæ къам! Мæ худ мæ сæрыл уæллайу конд, дзых — хæлиу, цæстытæ — цъынд, тæрхъусы мард, æртæ хъазы æмæ цыппар бабызы — мæ уæлæ ауыгъд, топп — ма хъæбысы. Къамы бынмæ фыст: «Фæллад цуанон». Уалынджы нæ дуары дзæнгæрæг ныццагъта. Цыма мыл сусæны май Цæритдонæй къæртайы дзаг бакалдæуыд, уыйау мæ мидбынаты фæсхъиудтон. Мæ зæрдыл æрбалæууыдысты абоны ныхæстæ: «Фæскуыст дæ бабæрæг кæндзыстæм...»

Хæдзар адамæй байдзаг. Цыбыр дзырдæй, уыцы изæр не 'рси нимæ бахардз кодтам нæ фæйнæ майы мызд, мæ фондз æмæ ссæдз сомы.

Уæдæй нырмæ лæппуты 'хсæн цуаны кой куы рауайы, уæд æ аивæй исчердæм махи айсын.

ТОХЫ БОН

Йæ дамбаца йæ къухы, афтæмай йæ галиу зæнгæй цудгæй пыхсбынæй иу лæг рацыд. Æфсæддон худы æрттиваг бырынчы бынæй йæ хидæйдзаг бецыкк йæ ныхыл дæлиау æрзæбул, сæра тужуркæйы цæппæртæ — уæгъд, тагъд-тагъд уæлæфы фæйнæрдæм ракæс-бакæс кæны. Йæ алфамбылай змæлæг нæй уый куы бамбæрста, уæд æд цырыхъхъытæ куыройы доны рауад.

— Нæ лæг, чидæр! — тарст хъæлæсæй загъта Гызма, йæ хæдæй йæ рахиз къухы амонæн æнгуылдз донмарæнырдæм фæцарæзтæ.

— С-с-с... Уадз æмæ хæстæгдæр æрбацæуа, — азуапп радæт Гиссо, æмæ ныллæгдæр æрныгъуылд.

Ус æмæ йæ мой цы къудзийы фæстæ бадтысты, уымæ дзы уиссæдз санчъехæй фылдæр нал уыдаид, афтæ æнæзонгæ адæмæ маг фæстæмæ цæхгæр азылд.

— Чи уа, цымæ?.. Фыдбылызы адæймаг?.. Ардæм хуымæтджы не 'рбацыд... Нæ-æ-æ, куыдзы хъæвдын, Гиссо дын сывæлон нæу, хинæй йыл нæ рацæудзынæ, æз дæр сымах хъæхъхънын, сымах, — йæхинымæр хъуыды кодта зæронд.

Æнæзонгæ адæймаг бакастæй Гиссомæ хионы хуызæн фæкæтцъусдуг джихæй аздад.

— М' арт бахорз! — сонт хъæр фæкодта Гызма, æмæ къудзиты аууон фæци.

— Фæлæуу!.. Дæ хуыздæрау фæдæ, дæхи ма 'ргом кæн! — мынæг хъæлæсæй ма йæ фæстæ адзырдта заронд.

Цыма цаф нæ, фæлæ фæллад дæр нæ уыд, уыйау æнæзонгæ адæймаг Гызмайы къæхты хъæрмæ фæстæрдæм сонт зылд фæкодта, дамбаца йын йæ риумæ фæцарæзта. Йæ разы сылгоймаг куы ауыдта, уæд лæг йæ гæрзтæ æруагъта, тарæрфыгæй йæм бакаст, цыма йын стыр фыд ракодта.

Дыууæ æнæзонгæйы æдзæм лæуд бирæ нæ ахаста. Тымыгъæн æвиппайды йæ цæсгом фæрухс, йæ цæнгтæ фæйнардæм аппæрста, сылгоймаджы йæ хъæбысы ныккодта — йæ мад!..

... Цъусдуджы фæстæ, фыды уæхскыл хæцгæйæ, Тымыгъ къуылых-къуылых хæдзармæ бацыд, Гиссойы конд даргъ тулдз бандоныл йæхи æруагъта, арф ныуулафыд.

— Баба, тагъд ацы гæххæтт, — Тымыгъ йæ тужуркæйы мидæггаг дзыппæй къонверт систа, — Фæрвджынмæ сæмбæлын кæн. Фæзилæны дæм иу лæг æнхъæлмæ кæсы. Йæхæдæг дæм сдзурдзæн: «Дæ фæндаг раст, хорз лæг. Кæцæй цæуыс?» Ды йын-иу загъ: «Пыхсджынай».

Гиссо йæ фыртмæ не 'мбарæджы каст бакодта. Тымыгъ йæхиуыл уæлдæр схæцыд, фыдмæ йæ амонæн æнгуылдз фæтылдта, æмæ йæ Гызма куыд нæ фехъуыстаид, афтæ йын йæ хъусы бадырдта: «Немыц мæ фæдыл бафтыдысты... Тагъд!.. Æз сæ ам бауромдзынæн».

Цаф афтæ срыст, æмæ Тымыгъæн йæ дæндагты къæс-къæс ссыд. Гиссо бæлвырд нæ бамбæрста, дæндагты къæс-къæс цафырысты æвдисæн у, æви масты æвдисæн.

Гызма базыцъайраг æрбаскъуыдтæ кодта æмæ йæ бæттæнæн радавта.

— Нана, цы ми кæныс уый?.. Цъæррæмыгъстытæн бæттæн рахастай?..

Гиссо йæ къаймæ хæстæг бацыд. Къонверт ын йæ роны атыста æмæ йын загъта: «Куыд амал ис, афтæ — тагъдæр... Фæзилæнмæ!»

Фырт фыды фæнд фембæрста æмæ йыл йæхимидæг сразы. Доны фале куыйты рæйын ссыд, цавæрдæр æнахуыр хъæр æрбайхъуыст. Гызма фæстаемæ фæзылд. Йæ фæлурс цæсгомы

æнцъылдтæ бæлвырд арфдæр фесты, йæ тæнæг былтæ кæуыны змæлд скодтой, адæргæй-иу куы йæ моймæ фæкаст, куы — йæ фыртмæ, афтæмæй къæсарыл лæугæйæ баззад.

Немыц æд куыйтæ пыхсбынæй ракалдысты. Кæсанцæстджын дæргъдзæф афицер-иу йæ къухтæ стылдта, хъæр кодта:

— Шнель! Шнель!

— М' арт бауазал! — фæхъæр кодта Гызма, немцы куы ауыдта, уæд.

— Тагъддæр! Мауал лæуу! — æмдзырд скодтой фыл æмæ фырт.

Гызма хæдзары фæстæты къахвæндагыл азгъордта...

Агъуысты чидæр кæй ис, куыйтæ уый бамбæрстой, сæ рæйынæй нал æнцайынц, сæ бæттæнтæ рæдувынц, сæхи размæ æппарынц, сæ хицæуттæ сæ тыххæй уромынц.

Салдæттæ, сæ хидкæлгæ, кæрæдзийы фæдыл згъорынц. Разæй — сырхдзæсгом хæрзхуыз афицер, йæ фæстæ — дæлуæхск мæллæг ефрейтор, уый фæстæ — стыр фындзджын бурхил салдат, æнæ худ, æлвыд сæрæй.

Гиссо сындæггай йæ куырæты уæллаг æгънæджытæ суагъта, тарвазы фæстæ сусæг æмбæхсанæй фондзæхстон райста.

— Баба, æз дын уый æнхъæл никуы уыдтæн... Гæртæ дæм куы ис уый! — загъта Тымыгъ.

Тымыгъ бур мæскуы хуымпырæй æрттиваг сау дамбаца слас-та.

— Топп æри æмæ дæхи бафснай, баба, мæ бар сæ уадз, — загъта Тымыгъ.

— Уый та куыд, лæппу?! Ау, æз мæ хъæбулы тохы бон иунæгæй уадзын?!

Немыц кæртмæ æрбакалдысты.

— А-а-а! Æрбайæфтат мæ!.. Æгасæй уæ хъæуын? — ныхъхъæр кодта Тымыгъ æмæ рудзынгæй фæдфæдыл дыууæ гранаты фехста.

Сырхдзæсгом афицер йæ мидбынаты хæрдмæ фæхауд, йæ галиу къухæй йæ зæрдæсæр ныххæцыд, стæй кæрты астæу æрфæлдæхт. Стыр фындзджын салдат ын йе 'фсæн худ йæ сæрæй тонæгау ракодта, йæ хидæйдзаг чыллон сæрыл æй акодта æмæ пыхсмæ лидзыныл фæци; йе 'мбæлттæ йæ фæстæ гуыбыр-гуыбыр ныййарц сты; Гиссойы нæмгуытæ ма дзы дыууæйы æрхуыссын кодтой. Дæлуæхск ефрейтор къанауы аныгъуылд, цалдæр хатты йæ автоматæй хæрдмæ фехстытæ кодта, стæй ныссабыр

- Аæппу, дæхи хъахъхъæн! Иннатæ фæстæты 'рбацауынц..
 — Уынын сæ... Æмбарын сын сæ фæнд...

Сæлфынаг кæны. Æрæгвæззæджы узал радымдта.

Нал æнцайынц сæ къæр-къæрæй автоматтæ. Нæмгуытæ къуыз-зитт кæнынц Гиссойы хæдзары къулты фидар дуртыл. Уалынмæ дуары цур цыдæр фехæлд, срæмыгъта. Тымыгъы цавæрдæр æнахуыр тых къуыммæ баппæрста. Ранай-рæтты цары сæрст æркалд.

Тыххæй-фыдæй сыстад Тымыгъ, фæлæ уайтагъд йæ хъæлæсæй туг фемæхст. Фыд йæ фыртмæ фæци.

— Суадз мæ!.. Суадз мæ, баба! — туджы фынчытæ йæ ды-салгъæй сæрфы æмæ хъæр кæны Тымыгъ. — Мæ хъару нырма мæхимæ ис!..

Стыр фындзджын немъцаг агъуыстмæ æрбахæстæг, фæлæ йе 'мбалттæй йæ цуры хæстæг куы ничи уыд, уæд фæуыргъуыйау, йæ дзыгъуыр цæстгом фенхъырдатæ.

Тымыгъ дамбацайæ бæстон ныхъхъавыд, цыма йын гилдзытæ бæрцæй радтой æмæ дзæгъæл æхст фæуынаы тарст, уыйау. Гарæм салдат йæ фазыл абырыд, йæ цæнгтæй йæ гуыбын æрбатыхта, йæ уæрджытæ йæ бичъы онг скодта æмæ тымбылæй баззад.

— Уый та дæуæн, гауптман! — ныхъхъæр кодта Тымыгъ. Цæхæрадонырдыгæй чи бырста, уыдоны æхсæн гранат фехæлд.

Капитан йæ салдатты æртыккаг хатт Гиссойы кæртмæ сарæзта. Хæдзары хицау та йæ фыдгултæм ныхъхъавыди, фæлæ топпнал фехста. Гиссойы сау куырæты бын хъарм туджы лæсæнтæ риуыл дæлæмæ æруадысты. Зæронд сындæггай пъолыл йæхи æруагъта. Тымыгъ йæ фæстаг гранат фехста, æмæ, знæгты тæккæ астæу куы сæмбæлд, уæд æхсызгон улæфт ныккодта: «Уый уын Пыхсджыны лæвар... Кæд уæ ардæм фæндаг нæ ферох уа!»

— Баба, æри-ма дзы ноджыдæр. Мах адонæн, лæг циу, уый фенын кæнæм.

Зæронд ницы сдзырдта йæ фыртмæ, гранат дæр æм нал балæвардта.

— Баба! — Тымыгъ фæстæмæ фæзылд. — Баба, цæф фæдæ?.. Дæ цæстæй-ма ракаст!..

Нал æм ракаст... Тымыгъ, рудзынгмæ чи 'рбазгъордта, уыцы салдаты автоматмæ фæлæбурдта, ауагъта сыл æй. Салдат ныццудыдта, къулмæ

фәләбурдта, цыма дзы фәстаг фарчы хай ратонинмә хъавыд, уыйау, әмә әвәндонәй кьулрәбын әрхуыссыд.

Немыц та сә бынәттәй фәгәппытә ластой, гуылфәй кәртмә бакалдысты, хәдзары хицау кәй нал ис, цыма сын уый фехъу-сын чындәуыд, уыйау. Тымыгъ цудтытәгәнгә сыстад, тарвазы аууон йе 'мбәрцәй сләууыд, йә галиу фарсәй кьулыл банцой кодта, автоматы гәдывәдәгыл әрбахәцыд. Иу гәрах дәр нә фәцыд — гилдз нал уыд...

Немыцы автоматты хус кьәр-кьәр ссыд. Тымыгъән йә буары цавәрдәр әхсызгон тәвд ацыд. Цыма фәлладәй хьарм хуыс-сәны әрфынәй, афтә йәм каст ныртәккә. Йе 'мбәрцәг куыд фәцәйхауд, афтә сәрак тужуркәйы әфцәггот тарвазы сагъа зәгәлыл фәхәцыд. Тымыгъ кьәсәрыл ләугәйә баззад. Бәста фегуыппәг.

Афицер йә дамбацайә Тымыгъы бахста. Тымыгъ йә бынатәй змәлгә дәр нә фәкодта.

Капитан иу цьусдуг джихәй аздад, стәй йә хотыхы хәтәлм бырынкьмә разырдыгәй ныккаст, хуынкъ дзы ис әви нә, цыма уый бәрәг кодта.

Ногәй та йә бахста. Ләг әнцад ләууы. Әхсы әмә йә 'хсы Тымыгъ йә бынатәй змәлгә дәр нә кәны.

ХОХАДЖЫ МӘЛӘТ

1

Бәрзонд бәзәрхыг әфсәддон уәлгоммә ахауд, йә цәнтә фәйнәрдәм уәрәх аппәрста, йә сәр разылд, йә цәстытә цавәрдәр сау тәлытә фәд-фәдыл атахт, арв ыл аталынг...

... Кәм ис, цы йыл әрцыд, уый Дзәрәхмәт нал әмбәрста. Йә мад Томиан, йә хотә, йә ус, йе 'мгәрттә, йә райгуыран хьарм Рукъ — иууылдәр әрбайрох сты Дзәрәхмәтәй. Әрмәст йә фыд Елтагъан, урс зачъе, йәхицәй бәрзонддәр, бәзәрхыгдә Томианы хуыд тинтычьи цухъхъайы, йә тыргъы ләууы, афтәмә йә цәстытыл ауад. Әмә әлхынць әрфыгәй кәсы.

— Ләг иу бон райгуыры, иннә бон амәлы... Әгады мәләт мыггаджи худинаг... — Дзәрәхмәты зардыл әрбаләууы хәстмә куы цыд, уәд ын йә фыд хъәубәсты әхсән йә куы куыд загъта, уый.

Йәхъару кәй асаст, цыма уый тыххәй Дзәрәхмәтән

фыд уайдзæф бакодта, уыйау йæ сæрыл рог схæцыд, йæ цæнгтæ зæхмæ быцæу фæцарæзта, сыстыныл ацархайдта, фæлæ уайтагтæ фæстамаæ æрхауд. Ручъы-иу уыгæрдæны фæтæн уис хæсгæйæ дадайы уæззау цæвæгæй хъызæгау цы фидар цæнгтæ кодтой, уыдоны хъару айсыст, нал баурæдтой бæзæрхыг хæххонны уæз. Дзæрæхмæты цæстытæ атартæ сты, ницыуал бамбæрста.

...Æхсæв йæ сау пæлæзæй хæсты быдыр æрæмбæрзта, бон бамынаг, Дзæрæхмæты зонд куыд бамынаг, афтæ.

2

Уыцы изæр чысыл раздæр Елтагъан йæ хъæубæсты æхсæн йæ хæдзары лæууыд даргъ тулдзвæйнаг стъолы уæлхъус, иннæты хъæуджыдæр хистæры куывдмæ дзуæрттæ арæхдæр æфтыдта.

— Хуыцау, дæ хæрзтæ бирæ сты, Хуыцау, фæлæ ацы рæстæрдæ бинонтæ, ацы уарзон адæм де 'ппæт хæрзтæй æрмæст иу агурынц...

— Оммен, Хуыцау!

Бестол, хъæуы хистæр, йæ ныхас кæронмæ нæма фæвæййы, афтæ иннæтæ æмхуызон зæрдиагæй фæзæгъынц: «Оммен, Хуыцау!»

— Тыхосты дзуар, знаджы тых сæттæг дæ, знаджы тых саст куыд уа!..

— Оммен, Хуыцау!

— Не 'фсæддон бæлццæтты хъару фылдæрæй фылдæр куыд кæна!..

— Оммен, Хуыцау!

— Гъе Сызгъдæг Уастырджи, кæстæр — хæдзары цæджынды, фыдыбæстæйы æнцой, æгад кæстæрæй нæ бахъахъхъæн!..

— Оммен, Хуыцау!

— Æфсæддон Уастырджи, дыккаг хатт дын дæ ном арæм, æфсæддонны æмбал дæ æмæ нын не 'фсæддонты фыдбылызæй бахиз!

— Оммен, Хуыцау!

— Стыр куывдтæ сын куыд фæкæнæм, дæ ном дæр дзы куыд ссарæм...

— Оммен, Хуыцау!

Елтагъаны хæдзар нæрыд куыстæллад нæлгоймæгты бæдзжын хъæлæстæй. Джеры Уастырджи, Хетæджы Уастыр-ажи, Ныхасы дзуар, Тæтæртупп, Цыргъобау, тыхгæнджыты

тыхсæттæн Уазыры Уастырджиджи... Æмæ дзуæрттæй кæй ном нал ссардта уыцы изæр зæронд Бестол!

3

— Дон!.. Дон-ма радав, гыцци!.. Дойныйæ дын куы маelyn! — йæ зæронд мадмæ сидтис Дзæрæхмæт.

Гыцци куы никуыцæй зынд, уæд Дзæрæхмæт йæ алфамбылай зæхх сгарын байдыдта. Фæстагмæ къубуцкæйыл фæхæст. Цыма йын аскъæфынæй фæтарст, уыйау ыл дыууæ къухæй фидар ныххæцыд, дзыхмæ йæ схаста ризгæ къухтæй, йæ хъуыр ын дæндагæй разылдта, цалдæр хъуыртты дзы акодта хæлæфæй, риуы рывт фенцад.

Дзæрæхмæтæн иу цъусдуг фенцондæр, йæ сæрыл схæцыд. Йæ фарсмæ, чысыл дарддæр, немыцаджы ауыдта; бурбын сæр дыдагъ бæрзæйыл ауыгъдæй баззад, тых улæфт кæны.

— А-а-а... Уæдæ ай дæ къубуцкæ у!..

Дзæрæхмæт цавæрдæр æнахуыр каст ныккодта немыцаджы фæлурс цæсгоммæ. Кæмдæр æй федта, фæлæ йæ нал хъуыды кæны. Уалынмæ йæ зæрдыл æрлæууыдысты, кæм фæцæф, уыцы тохы хабæрттæ.

Ныббырсты ацæуыны размæ йæ такайы бæттæн хъуырма æнгом бабаста Дзæрæхмæт, уæлдай змæлд куыд нæ кæна, афтæ, йæ уæлæфтауы хъуырбос та — æнцон райхалæн куыд уа, афтæ.

Æмæ згъордта йе 'мбæлтты разæй, джебогъджын топпыл йæ домбай къухтæй фидар хæцыд. Немыц сæ ныхмæ æрлæууын на бафæрæзтой, лидзынмæ фесты. Немыцаг афицер ма архайдта йæ салдатты ныууромыныл, фæлæ йæм хъусæг нал уыд. Уалынмæ сæ махонтæ байæфтой. Дзæрæхмæт афицеры джебогъæй ныр рæхойынмæ куыд хъавыд, афтæ уый фæзылд, дамбаца йын йæ риуыл ныццафта. Знаг дæр нæ аирвæзт — Дзæрæхмæты джебогъ йæ риуы иннæрдæм ахызт. Ныр мæнæ фæрсæй-фæрстæ хуыссынц дыууæ знаджы — афицер æмæ Дзæрæхмæт.

4

Хур арывлд дзæвгар суади. Сæууон мигъæй быдыры фæскъыд дæр нал аздад. Уæззау æртæхтæ кæрдæг зæхмæ æртасын кой койтой. Бæстæ ныссабыр, æрмæст булæмæргъ йæ зарынагъ æнцайы, цыма æнкъард быдыр схæлдзæг кæнынмæ хъавы, уыйау йæ

Тыхтæй, амæлттæй Дзæрæхмæт дæлгоммæ афæлдæхт, къухтæ зæхмæ быцæу сарæзта, сæр бæрзонд систа. Зæрдæ

цаф каны. Риу бынтон судзы. Цафтэй нэ — мастэй: йæ фарсмæ, дыууæ санчыхы дарддæр, знаг, фæлæ йын Дзæрæхмæты бон ницы у, йæ тых, йæ хъару йæ риуы цафтэй йæ тугимæ æртахгай тæдзынц, ног ахст цыхты сылы чыргæдæй куыд фæтæдзы, афтæ.

... Булæмæргъ йæ зардæй банцад. Немыцы ныхас хæстæгæй-хæстæгдæр хъуысын байдыдта. Афицер дæр йæ мидбынаты базмæлыд, сыстыныл афæлвæрдта, фæлæ, Дзæрæхмæты куы ауыдта, уæд фæстæмæ йæхи æруагъта.

Цыма йын йæ хуылфы зды ныччындæуыд, афтæ уæззау уыл Дзæрæхмæт. «Æгады мæлæт — мыггаджы худинаг. Худинагæй дæхи бахъахъхъæн» — йæ зардыл та æрбалæууыдысты Елтагъаны ныхæстæ.

Афицеры галиу дысыл астæуæй сæры кæхц, дыууæ цонджы стæджы дзуарæвæрдæй, йæ риуыл — дыууæ кресты — хъæбатырдзинады стырдæр нысан.

Дзæрæхмæт йæ цæнгтæ зæххыл размæ адаргъ кодта, кæрдæгыл фидар ныххæцыд. Йæ гуыр тыххæй-фыдæй афицермæ хæстæгдæр баласта. Йæ улæфт йæхи бар нал у. «Ноджы ма иу хатт æмæ мæ къухы дæ уæд!»

Афицер бамбæрста Дзæрæхмæты фæнд. Зынтэй йæ рахиз фарсыл рафæлдæхт, йæ мæллæг даргъ æнгуылдзтэй галиу тæны сæрмæ хъæбæр мæскуы хуымпъыр байгом кодта. Дамбаца куыд сласта, афтæ йын Дзæрæхмæт йæ хурхыл фæхæст. Гæрах фæцыд, фæлæ нæмыг уæгъды ацыд.

Дзæрæхмæтмæ лæджы мæрдон узал куы бахъардта, уæд æй сындæггай суæгъд кодта. Стэй уæд йæхæдæг дæр йæ фарсыл æрфæлдæхт.

5

Цалдæр немыцаджы сæ цуры æрлæууыдысты, иу дзы Дзæрæхмæты дзыппæй тугæйдзаг гæххæтт аивæй сласта. Гæххæттыл фыст: «Заявление». Немыцаг тыхамæлттэй бакаст: «Прошу принять меня кандидатом в ряды нашей партии. Клянусь до последней капли крови защищать нашу Советскую Родину от немецко-фашистских захватчиков. Я не пострамлю чести коммуниста. Дзарахмет Цураев».

ÆМДЗÆВГÆТÆ САБИТÆН

ГЫЦЦЫЛ, БУЦИ-ЧЫЗГ

Фæнадтой йæ, фæнадтой,
 Гуыппа дæр ын нæ радтой.
 Гыццыл Буци фæкуыдта,
 Йæ быны дæр фæмызта.

Куы бафæллад кæуынай,
 Уæд йæхицæн ныффынай,
 Фыны уыдта тæккутæ,
 Тæккутæ 'мæ дзыгытæ.

Кæй дзы ахста йæ хъустæй,
 Кæмæн фаста йæ рустæ.
 Уæдмæ фæзынд йæ мад дæр,
 Ферох чызгæй йæ над дæр.

Зæгъ-ма, чи дæ фæнадта?
 Рохсанæ мæ фæнадта.
 Утт-утт, утт-утт, Рохсанæ,
 Ды Буцийы фæнадтай,
 Гуыппа дæр ын нæ радтай.
 Буци та у дуду чызг,
 Мæхи рæсугъд, дуду чызг.

ЗЫМÆГ

*Мæхи гыццыл
Хареба-Батрадзæн*

Зымæг, зымæг,
Тас нæм цу!
Байтындз та
Дæ урс хъæццул

Хæхтыл, рæгътыл,
Кæмтты, фæзтыл
Мит фæйлау
Денджызау. —

Кæн уылæнтæ,
'Вæр хъæпæнтæ,
Бамбæрз хуссæртты
Фæтæнтæ.

Мах куыд фæбырæм
Нæ фаг,
Царды цинтæй
Удтæ — дзаг.

РОХСАНÆЙÆН

Буц хъæбул нанайæн ис,
Базон-базон, уый кæм ис?
Мæнæ авдæны хуыссы,
Сабыр рухс фынтæ уыны,
Иу бындз æй фынай нæ уадзы,
Кæс, гуыз-гуызгæнгæ та 'рбатахт
Æмæ авдæнхъæдыл абадт.
Хин, æнæсæттон цыдæр.
Ам дын исчи ничи нæу.
Ды нæ хъусыс мæн? Æгъгъи!
Гъеныр де 'мбисонд дæхи.

ХÆЙРÆДЖЫТЫ ТАУРÆГЪТÆ

КУЫРОЙМÆ, БАДЖАН!..

оны куырæйттæ нæ хъæумæ дард уыдысты. Дала кæмдæр Хъахъхъæдуры сæрмæ — атагъайы. Уæдæ сгæ дæр сындæг кодтой. Фæлæ се ссад — ахъазар! Зымæгон бон та сгæпп æмæ æргæпп йеддæмæ нæу. Æмæ куыроймæ æхсæвыцæстæй куы нæ ацыдаис, уæд дзы-иу уæдмæ куыройдзаутæ байдзаг сты, суанг сыхаг хъæутæй дæр. Æмæ радмæ æнхъæлмæ кæсгæйæ бонасаден кæн...

Гъемæ дын Бæцæзаты уæйыг Баджан-Хадзумар йæ сыхаг Биттылимæ баныхас кодтой: райсом куыроймæ цæуæм æхсæвыцæстæй... Уæды магуыр хæдзармæ цæй сахат уыдис? Дæ уасæг — дæ сахат... Æмæ дын йæ сæлхæр уасæг ныууасыд фæсæмбисæхсæв. Баджан фенхъæлдта, уæдæ ныр боныздæм у... Фестад æмæ йæ къобор галтæ аифтыгъта. Уæрдонь бавгæдта йе ссинæгтæ æмæ йæ сыхаг Биттылыуылты рацыд. Уынджырдаæм рудзынгæм бакъуырцц-къуырцц кодта:

— Афон у, Биттыл! Нæ уасæг ныууасыд.

— Æз нæхи уасæгыл тынгдæр æууæндын. Раджы-ма у, — æмæ хуыссæгхъæлдзæг лæг йæ хъарм хуыссæны иннæрдæм азылд.

— Уæдæ бар — дæхи! — æмæ Баджан дæр, цобе, зæгъгæ, йæ галтыл ахъæр кодта.

Куырайтты сæрма куы 'рхæцца, уæд мидтымыгъ сыстад. Æмæ йæм нал зынд йæ развæндаг. «Гъеныр чердæм цыдауа?» — бахъуыр-хъуыр кодта лæг йæ фындзы бын.

— Куыроймæ, Баджан! Куыроймæ! — æрбайхъуыст æм кæцайдæр. Йæ сыхаг Биттылы хъалæс.

Баджаны зæрдæмæ хур бакаст, уæдæ мæ мæ сыхаг æрæййæфта, зæгъгæ. Фæстæмæ ракаст æмæ уыны диссаг: Биттыл æм хæстаг æрбацыд хæрæгуæрдонæй... Бадгæ та уæрдоны нæ, фæлæ — хæрæгыл. Йæ къæхтæ рæтæнæгъдтæм æруагъта...

— Æмæ дын хæрæг та кæм уыди, хæрæг? — фæрсы Баджан.

— Хæрæг нæу, фæлæ хæрæг-ефс, — худы Биттыл кæл-кæлæй. Стæй хæкъуырццæг кæны.

— Æмæ кæм ис, кæм куырой? Куы ницуал мæм зыны.

— Гъей, Баджан! Куырой — куыройы сæрма...

«Ай мæ сыгъдæгæй хынджылæг скъæры. Кæй нæ йæм банхъæлмæ кастæн, уый тыххæй», — ахъуыды кодта Баджан æмæ та йæм ногæй хаты:

— Мит фæндаг бамбæрзта, æмæ йæ нал иртасын...

— Уый мит нæу, Баджан, фæлæ ссад. Акал дæ голджытæ æмæ дзы урс ссад бавгæн! — худы Биттыл.

«Ацы лæг сыгъдæгæй сæрра... Йе та дзы сæхимæ ахуыпп кодта», — зæгъы Баджан хинымæры. Уалынмæ бон дæр æрбарухс. Æмæ далæ разынди куырой. Баджан йæ галтæ азылдта куыройыздæм. А Биттыл чи у, уый та бынтон æндæрыздæм азылди. Кæрдзыны былæйхауæн-атагъамæ. Æмæ та ныхъхъæр кæны йæ хъалæсыдзаг:

— Гъе-е-й, Баджан! Рацу мæ фæдыл! Æмæ уыдзынæ гаччыгуччы... Ноджы-ма йæ хæрæджы илæлæй дæр райхъуысти.

Баджаны зæрдæ тынг фæхудт йæ сыхагыл. Æмæ хъæумæ куы сыздæхти, уæд цалдæр боны дзыхæй дæр нал дзырдта йемæ. Йæ масты дзæкъул æм мæнæ-мæнæ кодта... Стæй йæм иу бон йæхи нал баурæдта:

— Уæллæй, Биттыл, æз дæ ахæмæй нæ зыдтон...

— Уæдæ мæ цахæмæй зыдтай ды та?

— Куыроймæ фæндагыл мæ хынджылæг скъæрдтай... Стæй мæ Кæрдзыны атагъамæ та цæмæн сайдтай былæйхауæнмæ?

— Ницы дын æмбарын, Баджан. Фынтæ дзурыс?

— Ау, уый ды нæ уыдтæ? Фæндагыл хæрæгуæрдонæй?..

— Æгъгъа уæдæ! Хæрæджы хицау дæр сдæн. Æнæ фынддæс сомæй

— Уæдæ йыл нæ сæттыс? Ард-ма бахæр!
— Мæ фыды ингæныстæн, æз нæ уыдтæн...

Баджан сагъдауæй баззади. Нырма йæм ныр бахъардта: дæлимон æй йæ фæдыл сайдта... Бæццæйы былæйхауæнмæ. Æмæ йæ сæрыхил арц сбадти. Биттылыл худæг бахæцыд. Баджан-Хадзумарæй та йæ амæлæты бонмæ дæр нал ферох ацы хабар. Ноджы йæ хъæубæстæ абон дæр зонынц...

ДЗИДЗИДАЙ ХÆЙРÆГ

Уалдзæгæй ардæм дыууæ зæронд усы сæ кæрæдзимæ сфыдæх сты. Фæлæ цæй тыххæй — æллæх-биллæх! Растдæр зæгъгæйæ та, ницæйы тыххæй.

Фаризæт хъæуастæу царди. Йаййа та — далæ тæккæ хъæугæрон. Æхсыргæнаг хъуг æм уыди Фаризæтмæ. Æмæ йын иу изæр хъомæй куы здæхтис, уæд ыл чидæр тынг бадис кодта: «Туй, туй, цæстæй дын хай ма уæд! Йе 'хсыр раст йæ фæдджытæй мизы». Уыйадыл хайуаныл цыдæр бæллæх сæмбæлд... Æнафонтæм нал цыди хæдзармæ. Ноджы-иу йæ фæздон тæбæккæй æрбахаста... Цыма йæ йæ род бададта, уыйау. Йæ хъулон роды та йæхимæ нал уагъта æмгæрон дæр. Æмæ, магуыр, исмадæй сидзæр годо уасыд-куыдта...

Фаризæт раздæр афтæ æнхæлдта, уæдæ мæ хъуг йæхæдæг йæхи бадайы, зæгъгæ. Æмæ хъуджы хъуырыл æркодта æнабын бедра. Йæ фæздонмæ, дам, кæд нал æххæссид. Фæлæ хайуан раздæрау хæдзармæ здæхти цъамæлтæ фæздонимæ. Уæд ыл Фаризæт æндæр хъуыдадæгæй фæгуырысхо: «Нæ фæлæ цæстдзыдæй афтæ бацы мæ хайуан». Æмæ молломæ бацыди дæсныфæрсæг. Моллойы амындмæ гæсгæ хъуджы хъуырыл æрцауыгъта зæронд хæцъилдзабыр. Æмæ худæгæй мардысты сыхы сывæллæттæ: «Уæртæ-ма, кæсут уыцы хъугмæ! Къæхтæ йыл — цыппар, дзабыр та — иу». Фæлæ уыцы дзабыр къæхтæ куыд ницы ахъаз уыди, фæздонæн дæр — афтæ.

Адæмы дзых хæдзархал кæм нæу. Æмæ чидæр басусу-бусу кодта зæронд усы хъусы: «Йаййа дын изæрæй дæ хъуджы æрдуцы. Уый чъылдыммæ дын фæхизы æнафонтæм». «Мæ судзгæ мæрдтыстæн, афтæ уыдзæн!» — дзынгайы хæстау фæци Фаризæт — Уыцы усбирæгъы бæллæхтæ мын сты адон». Æмæ йæм ныллæ бурдта. Судзгæ цъæх æлгъыст акалдта æнамонд зæронд усы. Уый-ма, магуыр, ард хордта, сомытæ кодта йе 'дзард мæрæтæй.

Фәлә йын Фаризәт уыдоны дәр хурма рафәйлдыдта. Әмә ууыл дыууә заронд усы кәрәдзийән туджджынтә фестадысты.

Фаризәт зилын райдыдта йә хъуджы фәдыл. Әмә иу әхсәв къуыбылой райхәлд. Агуры Фаризәт йе стуры хъәугәрәтты. Уәртә йәм чысыл фалдәр әрхы быләй цыдәр уынәр әрбайхъуысти. Хәстәгдәр бацыди Фаризәт әмә... йе уәнгтә адон сты. Цыдәр сау әндәрг хъуджы бын бабырыди әмә йә дәйы. Хъуг дәр әй сдәры, цыма уый йә годо у, уыйау.

Чи дә, зәгтгә, йыл ныцъцъахахст ласта Фаризәт. Ууыл сау әндәрг әрбадәлдзәх. Зәххы скъуыды ныххауди. Хъуг сызнәт. Заронд усы разәй кәрти әрбаләууыд йә афтид фәздон тилгә.

Дыккаг бон Фаризәт хъуджы йә кәртәй асатар кодта. Ад ын нал радта ахәм хайуан.

— Хуыцау мын әй ныббарәд. Тугтә дыл әрымысыдтән, — хатыртә куырда Фаризәт әмә Йаййайы йә хъәбысы әрбакодта.

ТЕМЫРХЪАНЫ ДЗАБЫР

Бәцәзаты Тузары фырттә нә фыдимә «иу хәдоны» фәцардысты. Абон сә иу дәр әгас нал у. Сә зәххон сагъәстә раджы баивтой рух дзәнәтыл. Әмә сызгъәрин талатә суадзәнт! Әз та радзурдзынән, астәуккаг әфсымәр Хадзыбечыр йәхәдәг кәй фәзмыдта, уыцы хабар.

Хадзыбечыр нә хъәубәсты фыццаг трактористтәй иу уыди. Малынемә та йә куыд равдәлы цыма ахәм ләджы? Йә иннә әфсымәртау уый дәр ингәны йеддәмә әнцой никуы 'ркодта. Уалдзәг-иу фәзынди гутондар дзывылдаримә. Әмә-иу әрәгвәззәджы быдыры уәрццы «былдыхъ» ныссабыр и, Хадзыбечыры тракторы уынәртә — нәма.

Гьемә нам иу изәр әрбацыди Хадзыбечыр әмә йә фыдән афтә зәггы:

— Мә хъуг аргәвстон, әмә мын әй уәймә алас. Мәхи мын исчи афәлидзәни. Ныртәккә адәм хәйрәдджытә сты...

— Әмә сын әрыгон ләппуйә куы нә бакуымдтай фәливын хәйрәдджытән. Әви дә рох фәци уыцы хабар? — ныхаскъахән кәны нә фыд. — Радзур-ма йә.

Мах әгас бинонтәй дәр сцымыдис стәм. Хадзыбечыр уый бафиппайдта әмә райдыдта дзурын:

«Уæд ма хæрз æрыгон уыдтæн, ай-гъай. Темырхъан та мæнæй — кæстæр. Нæ фыд Тузар нæ уыцы бон арвыста хосы куыстмæ. Дæллаг къахырыл бæхты бричкæйæ бауадыстæм Асæхъойы коммæ. Изæрдалынгтæм фессывтам хос, стæй ногкарст кæрдæгæй бавгæттам бричкæйы. Æмæ — хъæмæ! Темырхъан — куыствæллад лæппу — уæрдонæ кæрдæгыл дæлгоммæ ныххуыссыд æмæ уайтагъд афынæй. Æз бæхтæ базмæлын кодтон. Стæй ныццæлхъ ластон Цорæты Алиханы зарæг. Афтæ куы ахастаид нæ фæндаг бæргæ! Фæлæ фæстæмæ здæхгæйæ Дæллаг къахырма куы 'рбаввахс стæм, уæд дын кæсын, æмæ хæйрæджытæ нæ размæ арт скодтой. Гæппытæ кæнынц арты сæрты. Æз раздæр мæ цæстытыл не 'ууæндыдтæн, стæй бамбæрстон хабар. Разæй нæ фæндаг — æхгæд. Фæлæ, Хуыцау хорз, æмæ бæхтæ сæхæдæг фæдæсныдæр сты. Ныххуыррытт ластой æмæ ныццавтой Уæллаг къахырыздæм. Ныр æз адæргæй цы акодтаин, уый нал зыдтон, æмæ бæхтыл ехсæй ралæууыдтæн. Темырхъаны райхъал кæнынмæ та мæ ныфс нæ бахастон. Сывæллон-лæппу æмæ, зæгъын, куы фæтæрса. Лæппуйæн йæ къæхтæ кæрдæджы уæрдонæй æддæмæ зындысты. Бричкæйы гыбар-гыбурæй ахауд йæ дзабыр. Æз фæстæмæ фæкастæн æмæ фæдтон: хæйрæджытæ згъордтой нæ фæдыл. Хæрдмæ-иу ныззыввытт ластой Темырхъаны дзабыр æмæ та-иу худæгæй бакъæцæлтæ сты. Сæ арты пиллон дæр судзгæ цыди сæ разæй... Астæуккаг къахыртыл нæхимæ æрбамидаг стæм. Нæ фыд Тузар нæ загъды бын фæкодта:

— Цавæр хабар у? Ссырд рувæсты хуызæн куы систы уæ бæхтæ! Хæйрæджытæ уæ кæд не ссырдтой...

«Ссырдтой, баба, ссырдтой», — зæгъынмæ йын хъавыдтæ æз. Фæлæ йæм чи уæндыди? Темырхъан нырмæ хабарæн ниц зыдта. Стæй уый фæстæ басасты. Мæ мидфынæйæ, дам, уахæ кодтон. Фæлæ мыл пъæззы ныббадт... Æмæ уый фæстæ æхсæвт фынæйæ хæрдмæ фесхъиу-фесхъиу кодта. Цыдæр ныхæстæ дзы иу сирвæзт. Æз дæр хуыздæр уавæры нæ уыдтæн, фæлæ... Нæ мад ссыди уалæ Гæбаты усмæ. Уый та дæсныйад кодта. Хæлæ «æвзаг» дæр, дам, æмбæрста. Æмæ афæдзы дæргъы нæ хъуытыл фæхастам моллойы чыныг — сау сæракæй, æртæтигъо. Уый фæстæ хæстмæ ацыди Темырхъан. Æмæ, магуыр, хæс йæ къах ахауд. Кæддæр, йæ дзабыр кæмæн ахауд, раст уы къах... Уæдæ, никуы ницы ис, зæгъгæ, уæ мачи зæгъæд», къæхтыбынæй ныуулафыди Хадзыбечыр.

Мах, æгас бинонтæй дæр нæхимæ æрыхъуыстам...

ИССÆЙЫ ФÆДЗÆХСТ

Иу хуыцаубоны нæхимæ суадтæн районы редакцийæ. Æмæ хæдзары сæййæфтон уазæг — фаллагсыхаг Зæнджиаты Ис- сæйы. Нæ фыдимæ æмдæндаг уыдысты, æмæ сæ рагбонты мыси- нæггыл тæрхæттæ кодтой дыууæ зæронды. Асæй рæстæмбис, фидæрттæ арæст уыди нырма Иссæ. Урс-урсид цыбыр боццо уаридзаст лæгæн зæрдæмæдзæугæ хуыз лæвæрдта. Йæ фезмæлдæй дæр цæстытыл уади: кæддæры къæрццонæг лæппу — уæхсты фатау. Дзургæ та афтæ арæхстæ кодта æмæ раст цыллæ уафæгау — йæ ныхас.

— Кæдæй дæ агурын, лæппу, æмæ дыл нæ хæст кæнын. Мæ царды хабæрттæ мын радзур уæ газеты. Уадиссагæй дзы ницы разындзæн, ай-гъай, фæлæ уæддæр... Ингæнмæ фæхæссын сæ зæрдæ нæ комы...

Æмæ лæг æрæнкъард. Æз ын фæкомкоммæ дæн йæ фæлмаст æрвхуыз цæстытæм. Уыдон се 'мыдзаг уыдысты царды сагъæстæй.

Иссæ дзырдта йæ хæстон хабæрттæ. Фашисты ныхмæ куыд тох кодта Солнок, Самарæ æмæ Тиссæйы былгæрæтты, цавæр хæрзиуджытæй хорзæхгонд æрцыди. Хæстæй куыд сыздæхти хъæрзгæ йæ райгуырæн Заманхъулмæ. Фæлæ та фæстæдæр ту- хита кæнынхъом куыд фæци сæ колхозы...

Уæд ын æз йæ фæдзæхст сæххæст кодтон. Фæлæ дзы иу хъуыд- даг радзурынæн нæ уыд амал... Уыцы æлхъывд дуджы ахæм хабæрттыл хъыш-сыпп скæнæн нæ уыди. Ныр уымæн дæр фа- дат фæцис — дыууиссæдз азы фæстæ. Æмæ мæ мæрдтæмвæндаг æхсæдын...

«Хæсты гæрæхтæ нырма кæмдæртты нæрыдысты. Иу зымæ- гон бон æхсæвыцæстæй куыроймæ фæраст дæн бæхдзаныгъай. Куырайттæ та далæ Хъахъхъæдуры сæрмæ уыдысты — атагъа- йы. Куырайттæм мæ бирæ нал хъуыд, афтæ бон дæр æрбарухс. Исдугмæ мæ бæх уырдыгмæ хорз тындзыдта. Стæй дын æваст йæ мидбынаты фæсæццæ. Æмæ, марадз-зæгъай, кæд ма размæ æккуырста. Цыма раст куыдзæппарæн былмæ бахæццæ. Ных- хуыррыт кæны æмæ та фыдбоны бæхау ныттилы йæ сæр. Æ, бындар дæ, зæгъын, ма баззайа! Мæхи йæм фæбирæгъ кодтон. Цæмæй, зæгъын, фæтарстæ де 'взæр удæн? Уалынмæ дын цыдæр анæхъола худын æрбайхъуысти. Стæй кæсын æмæ салдæттæй мæ развæндаг айдзаг. Иу цалдæрæй мæ дзаныгъы алыварс æрхъу-

ла сты. Систой хъар-хъалæба. «Фæндаг æхгæд у. Аздах фæстæмæ!» Стæй дзы иу æрбавнæлдта æмæ мын мæ бæхы рохтыл æрхæцыди: «Вы арестованы. Идемте за мной!»

Æз хæйрæджыты хабæрттæ арах хъуыстон уый размæ дæр. Æмæ ныр мæ зæрдæ фæкхæпп ласта. Раст загъгæйæ, исдугмæ ме уæнгтæ адон сты. Фæлæ махиуыл фæхæцыдтæн. Дзоныгъы мæ дыууæхстонмæ фæлæбурдтон. Æрбахæцыдтæн мæнгвæдæгыл, фæлæ ницы. Уæд фæцъортт ластон мæ сау хъама. Æмæ м' алыварс цъиутæхæг нал аздади. Æрбацыдæр сты... Æрмæст ма дард кæцæйдæр хъуысти сæ хъæрахст. Æмæ дзы зæрдæ ала кодта... Æнаххос хайуаныл ехсæй æрцыдтæн. Уый, магуыр, суанг куыроймæ йæ цыппæрвадæй нал банцади. Афтæ рахид æмæ йæ буарæй йæ фæздæг калди. Куыройгæс Сыбыттæн радзырдтон хабар. Уый йæ сæр банкъуыста æмæ загъта:

— Фыццаг хатт нæу... Ацы атагъайы фыддæр хабæрттæ арах ваййы. Фæлæ, хъусыс, иунагъай здæхынвæнд ма скæн хъæумæ!

Æмæ æцæгдæр. Мæ хæдфæстæ Къуыбырсыхаг Тебокка фæзынди куыроймæ галуардонæй. Æмæ уыимæ цæдисæй аздахтыстæм. Фæстæмæ уыцы ранмæ куы схæццæ стæм, — уыцы ракæс-бакæс фæкодтам дыууæ лæгæй — æмæ дзы нæдæр цырыхъхъыты фæдтæ, нæдæр ницы. Æрмæст бæхы фæдтæ — йæ мидбынаты цоппай митыл. Æрфæны фæдау бæрæг дардтой...

Æз уый фæстæ бонты æнцонтæй мæ гаччы нал сбæдтæн. Бæх та, магуыр, уый дыккаг бон базыр-зыр кодта æмæ амард»

ЦÆЛХДУР

Юмористон радзырд

зибусимæ сыхæгтæ стæм — иу уынджы царæм. Сывæллæтты рæвдауæндонмæ дæр иумæ згъордтам. Скъоламæ дæр иумæ бацыдыстæм фыццаг хатт фыццагæм къласмæ æмæ къулрæбын дыккаг партæйыл сбадтыстæм. Дзибус бæрзонддæр уыд æмæ, цæмæй мæн йæ аууон ма кæна, уый тыххæй сбадти къулырдыгæй, æз та — каронæй.

Скъолайы нæ фыццаг фæзындæй фæстæмæ архайдтам, цæмæй макæй хъыгдарæм... Фæлæ нын æдзух уый не 'нтыст. — не 'мбæлттæй-иу нын исчи бахæрам кодта, æмæ йын уæд хатыр нæ уыд. Маст исыныл-иу æз лæмбынæг ахъуыды кодтон, йæ сæххæст кæнын та-иу Дзибусмæ каст, кæнæ та иумæ, не «знæгты» хъарутæм гæсгæ.

«Знæгтæй» цух нæ уыдыстæм, æмæ нæхи хызтам: скъолайæ æмæ скъоламæ цæугæйæ дæр кæрæдзийæ нæ хицæн кодтам. Дзибус-иу райсомæй æрæгмæ куырацыд, уæд-иу нæ дыууæйæн дæр ферæджы. Фылдæр хатт-иу æхсæв дæр баззæдыстæм махмæ кæнæ уыдонмæ, нæ уроктæ ахуыргæнгæйæ ныл-иу кæм баизæр, уым. Гъе уымæ гæсгæ ныл æвæрдтой, æвæццагæн, иумæйæг нæмттæ дæр: Добчинский æмæ Бобчинский, Худæг æмæ Дудæг, Сосе æмæ Мосе æмæ а. д.

Технологон институтмæ дæр иумæ бацыдыстæм. Нæ гæххæттæ къамисы æрыгон чызг-секретарьмæ радтам, уый та сæ ацæргæ кæсæнцæстджын лæгмæ балæвардта. Мах, ныр нæ хъуыддаг арæст у, зæгъгæ, нæхи дуарырдаем райстам.

— Лæппутæ! Уыцы гыццыл æмæ стыр цы фесты? — райхъуыст нæ фæдыл кæсæнцæстджын лæджы бæзджын хъалæс. — Мæнæ сæ курдиæттæ мах бланкæтыл рафыссæнт!

«Гыццыл æмæ стыр» ном ныл баныхæст суанг сессийы райдианмæ, уый фæстæ нæ «Иу æмæ 'рдæг» схуыдтой. Фæстæдæр та ныл «Чемпионтæ» сæвардтой, Дзибус дыууæ пути гир æвдæг хатты куы систа, æз та турнирккыл махи дыууадæс хатты куы сивæзтон, уæд. Раст зæгъгæйæ, а фæстаг ном нæ зæрдамæ фæцыди, фæлæ куыд басусæг кодтаиккам, æз гир дыууæ къухæй дæр мæ уæрджитæм сисын кæй нæ фæрæзтон, Дзибус та турнирккыл йæ къæхтæ хуымæтæджы фæзмæлын кæнынмæ дæр кæй нæ арæхсти, уый?

Уæвгæ та алы хъуыддаг дæр арæзтам хъуыдыгæнгæ, 'мдыхæй, алкæдæм дæр — киномæ, хæрæндонмæ, лекцитæм — цыдыстæм иумæ. Æмæ ныл институты дæр афтæ фæцахуыр сты, æмæ нæ æппындæр хицæнтæй нал зыдтой: куы-иу мæ бæрæггæнæн Дзибусæн нывæрдтой, куы уыйон — мæнæн. Мæ диплом дæр мын Дзибус райста, æз та — уыйон. Фæсдуар сæ аивтам.

Кусынмæ нæ иу заводмæ барвыстой. Кадрты хайадмæ бацыдыстæм æмæ нæ конструктортæй райстой. Хайады фæсивæд ныл зæрдиагæй бацин кодтой. Уайтагъд нын гæххæттæй, кърандасæй, фыстхалæнæй — цыдæриддæр хъуыд кусæнгарзæй конструкторы куыстæн — нæ цуры нын сæ авæрдтой. Нæ хахныгæнæн фæйнæджытæ рудзынджы рухсмæ хæстæгдæр æрбазылдтам æмæ нæхи рæвдзыл банымадтам стыр сфæлдыстадон куыстмæ. Уыцы хабаримæ Дзибус Сæйрагмæ суад. Фæстæмæ æнкъардæй æрыздæхт, æмæ мæ чъылдыммæ йæхи бандоныл æрæппæрста.

— Цæй, цы ми кæнæм? — афарстон æй æз.

— Дæ разы уал дæ кърандас куы сцыргъ кæнис... — бахъуыр хъуыр кодта Дзибус.

Дыккаг бон нæм хайады хицау фæсидт, хæлæфæй нын адæс-дзинады техникайæ цыдæртæ адзырдта, бæзджын журналы нæ къухтæ æрæвардтам, æмæ нын уæд фехъусын кодта:

— Заводы хицауады уынаффæмæ гæсгæ дыууæ къуырийы хъуамæ фæуат генератортæ 'мбырдгæнæн цехы...

— Цы кусдыстæм? — фæцырд Дзибус.

— Кæдæм хæлæф кæныс, лæппу? — æрурæдта йæ хицау. — Гæппæй дугъ нæй. Ноджы ма махмæ — хæстон тæхджытæм — иу зонаджын ныхас уыд: хæдтæхджытæн сæ разæйты цу, хицауадæн — сæ фæстæты. Уæ зæрдыл æй бадарут. — Уыцы ныхасимæ Дзибусыл йæ цæст æрхаста æмæ дзырдта дарддæр: — Цехы хицау уын бацамондзæн, цы хъæуы, уый. Æркæсут цехы технологимæ лæмбынæг, фæстæдæр уын уымæн сæрмагонд рæстæг нал уыдзæн.

Цехы хицау нæ хистæр мастеры 'вджид бакодта, уый та нæ бригадирыл бафæдзæхста, æппынфæстагмæ нын кусæн бынæттæ радтой. Иу бон фæссихор хайадмæ бауадтæн, фæсдуар мæ къухтæ 'хсыныл афæстиат дæн, афтæмæй мæ хъустыл æрцыди нæ чызджыты ныхас — æз æмæ Дзибусы кой кодтой. Кæд та нæ адон дæр схуыдтой Иу æмæ 'рдæг! Диссаг нæу? Цымæ адæймаджы миниуджыты асæй сæйрагдæр ницы ссарæн ис?!

Изæрæй Дзибусимæ заводæй рацыдыстæм. Цыдæр хъæлдзæг ныхæстæ кодта фæндагыл. Мæн-иу кæм «мæ хæлары гæбаз» схуыдта, кæм «ме 'рдæггонд конструктор». Мæ зæрдæ сæ фæцъæх ацы нæмттæй!

— Ома, æз — 'рдæггонд, ды та — æнæхъæн? — къахæгау æй афарстон.

— Уæдæ æз дæн 'рдæггонд?

— Уый ног хъуыды у, ныронг дæм ахæм хъуыды нукуыма фæзынд.

— Æрбалæуу ма мæ фарсмæ. Искæй бафæрсæм...

— Уæртæ уыцы тулды фарсмæ балæуу æмæ бафæрс... — ацамыдтон ын кæйдæр кулдуармæ стыр бæласмæ æмæ нæхимæ ратындзыдтон.

Дзибусимæ арæх нал æмбæлдыстæм. Уый фылдæр библиотекайы бадти, чингуытæ рафæлдах-бафæлдах кодта, цыдæртæ нымæдта. Æз та цехтыл зылдтæн — куы иу, куы иннæ ран кусыныл афæлварын, искæмæ фæкæсын. Цалдæр рационалон фæндонны бахастон генератор æмбырдгæнæн уавæртæ фæхуыздæр кæныны монцмæ.

Дзибусы схуыдтой «теоретик», мæн та — «хъуыдыгæнæг». Афтæмæй мур дæр ницыма 'рхъуыды кодтон!

Рæстæг фæдисонау згъордта, иу бон иннæйы фæдыл ный-йарц цыма сæ фæззыгон бур сызгъæрин сыфтæрау рог дымгæ хаста... Дзибус бæлвырд фæбæзæрхыгдæр, йæ цыд фæуæззау-дæр, йæ сæрыхъуынтæ суанг йæ уæхсчытыл æрæнцадысты,

фæдзуры уæззаугай, хъуыдыгæнгæ. Уæлдай йыл фæбæраг, йæ бæрны йын ног фарæ саразын куы бакодтой, уыцы рæстæг. Хайады фæстиат нал кодта, нæ хъазæн ныхас дæр æм нал хъуыст, цалдæр боны хайадæй библиотекайы 'хсæн тын нывæндæгау фæкодта, стæй йæ къухтæ ныхсадта æмæ хахнывгæнæн фæйнæджы уæлхъус йæхи 'руагъта. Раст, цыма, саулох бæхыл бабадт, мæнмæ, цæмæндæр, афтæ разынд. Йæ фæлгонц мæм цыдæр худæг æвзæрын кодта, фæлæ мæхи урæдтон.

Цæлхджын тракторы ног фарæ хъуамæ арæст æрцыдаид бæлвырд хуызы, йæ хиаргъ та, хъуамæ, цæхгæр фæныллæгдæр уыдаид. Уыцы рæстæджы мæ куыстыл æнцонæй æххæссыдтæн æмæ ма иу рæстæгæй-рæстæгмæ Дзибусмæ дæр мæ цæст фæдартон. Уый архайдта уæрæх армæй: уæндонæй ивта аслам аразæн æрмæг зынаргъдæрæй, хæрдзты рæст ницæмæ даргæйæ, фыхæндæгъд конструкитæ аивта æнæхъæнтæй... Бæлвырд æнæсæрфат митæ мæм фæзынд йæ архайд, фæлæ мын мæ ныхас ницæмæ 'рдардта æмæ йæ уæд йæхи бар ауагътон.

Дзибус рефлекторы айдæнцъар ногæй банымадта, фæбæлвырддæр æй кодта. Аразын та йæ хъуамæ райдыдтаиккой æфсæн сыфæй нæ, фæлæ — æрхуыйæ. Лæгъзгонд цыдаид зынаргъ зилгæ нымæт къустыл. Фарæ бæлвырд фæхуыздæр, фæрасугъдæр, фæлæ йæ хиаргъ дæр дзæвгар уæлдæр схызти. Уый цехты кусджытæ æмæ экономистты зæрдæмæ нæ фæцыди. Æмæ уыдон цæдисæй архайдтой ног фарæ уадзыны ныхмæ. Цасдæр рæстæгмæ сын бантыст фарæ фæстæмæ аслам æрмæгтæ æмæ фыхæндæгъд конструкитæй аразын райдайынмæ. Ног фарæйæ ма баззад æрмæст хъус, хъæбæр гæххæтты къопи æмæ... йæ ном.

Иу хъуыды мæ фæудхайраг кодта: Дзибусæн йæ ныфс куы асæтта æмæ куы «фæоцани» уа, уæд ма дзы цæй конструктор рауайдзæн!.. Тыхстæн, мæ мидкатай мæ къуыммæ тардта... Фæлæ мæ мидудхар хуымæтæг дзæгъæлы рауад. Дзибусмæ цыма йæ куысты фæкъуыхцы хъаргæ дæр нæ бакодта... Хайады не 'мкусджытæм сæрыстырæй каст йæ дыууæ метры бæрзæндæй. Стай хатт иу мæнмæ дæр æрдзырдта:

— Цæй, куыд цæуы цард, мæ хæлары гæбаз?

Кæстæртимæ дзургæйæ йæхицæн цыдæр æнахуыр зыст хъæлæсы уаг равзæрста. Искæй рæдыд, йе 'нарахстыл йæ цæст æрхæцыд, уæд-иу бахъæлдзæг, цыма исты хорз хабар фехъуыдта æмæ-иу æй заводы къорд раны худгæйæ радзырдта.

Хайады йæм бирæтæ фæхæрам сты, хуымæтæджы хъазæн
ныхас дæр ын нал барстой. Иу изæр хайады Дзибусимæ хи-
барæй аздадыстæм. Мæ уæлхъус æрбалæууыд, йæ аразгæ ху-
дызмæл былтæ мæм фæзындысты.

— Цæй, куыд у, мæ хæлары гæбаз? Истытæ сым-сым кæныс?

— Цара фыдæбонæй аразын, — дзуапп ын радтон æз. — Не
'ппæты бон сызгъæрин цырагътæ аразын кæм суыдзæн...

— Мæ хæлар, цыма дæ дур мæ цæхæрадонмæ æрбазыввытт
ластай...

— Нагъ. Де 'нтыстыты уылæнтыл мæ сæр разылд...

— Æргом ма зæгъ — хæлæг кæныс? Ничи дзы ис...

— Хæлæг? Кæмæ?

— Мæнмæ! Афæдзырдæгмæ — ног фарæ... Ды та цы сарæз-
тай? Цæттæ хахнывтæм ивддинадтæ хæссыс? — йе 'нгуылдзтæй
мæ разы цы хахнывты альбом лæууыд, уымæ ацамыдта.

— О, нæ зыдтон... Дæ ног фарæйæ цы баззад ногæй? Йæ
хъус? Кæд дæ фæнды — уый дæр аивæм... хуыздæрæй! — сирвæзт
мæнæй.

— Дæ хорзæхæй, — ацахста мæ Дзибус, — бацархай ма! Дæ
курдиат равдис! Æрмæст дын куы нæ рауайа, уæд мæнæй —
хæдон æмæ ног ном: Дзæнгæда!

— Хæдон дæр ног уыдзæн?

— Дзыхъхъыннæуæг!

— Хæдон æмæ номæй дæ бон нæ бауыдзæн?..

— Нæ бауыдзæн!

— Уæдæ баныхас кодтам. Цас рæстæг дæттыс?

— Мæй! Абонæй...

— Чысыл у... Фæлæ хорз! Мæнæй дæр — хæдон...

Стъолы лагъзæй мæ кусæн блокнот систон æмæ дзы ныффыс-
тон: «Фарæстæм февралы, æхсай цыппæрæм азы». Бынæй дзы
мæ къух æрæвæрдтон. Дзибус дæр йæ къух æрæвæрдта. Афтæ
фыццаг къахдзæф акодтам нæ ерысы фæндагыл...

Изæрырдæм цехæй схæстон фарæйы хъустæй иу цалдæр, но-
джы ма фарæйы хъустæ цы 'фсæн сыфы уаццæгæй ралыг код-
той, уый баззайæггаг. Ме стъолыл сæ æрæвæрдтон æмæ сыл мæ
цæст ахæстон.

Алы бон дæр мын-иу цы бантыст, фарæйы хъус фæхуыздæр
кæныныл кустæйæ, уый изæры цыбырæй мæ блокноты фыстон.
Æфсæн сыфы хауæццæг фæкъаддæр кæныныл архайдтон, алы
хуызы варианттæ фæлвæрдтон. Иу хатт мын куыддæрæй иу деталь

иннайы фәсарц абадт. Диссаг! Цымæ сын афтæ лыггәнән нәй?

Хорз рауад. Уайтагъд мын штампы хахныв дәр срағвдз. Аразгә та йә мә хәлар Бәтә скодта — цехы конструкци дәр фәхуыздәр кодта. Цехы хицау ма йын ноджыдәр иу штамп скәнын кодта әмә уәд дыууә штампәй кусын райдыдтой. Ног конд фарәйы хъустә алы цехты фәзындысты. Әмбырдгәнән цехы конвейертә телевизорәй куы 'вдыстой, уәд ма уым дәр разындысты, скъләдты фылдәрәй-фылдәр кодтой.

Иу бон нәм Бәтәимә цехмә фәсидтысты. Әмбырдгәнән цехы заводы техникон советы уәнгты ныхасгәнгә байяфтам: фарә ног хъусимә куыд әмбырдгонд цәуы, ууыл. Уырдыгәй Сәйраджы кусән уатмә иумә ссыдыстәм. Сәйраг цыбырәй хъуыддаг бамбарын кодта әмә Дзибусән дзырды бар радта. Дзибус цәхгәр загъта, ног фарәйы мур дәр ног әрхъуыдыйә ницы ис, загъгә. Ноджы, дам, мах аххосәй фарәйы конструкци фәцауддәр...

— Әргом ма загъ, цәмәй фәцауддәр? — бафарстон Дзибусы.

Иу уысм йә цәстәнгасы цыдәр дызәрдыгдзинады фәд фәзынд, фәлә йәхиуыл схәцыд, йә сәр батылдта әмә дзуапн загъта:

— Уә фәндонәй фарәйы рухс әвзәрдәр кәны, уымән әмә дзы рыг әмә дон хъардзысты.

— Рыг әмә дон ныр нә хъарынц фарәмә?

— Хъарынц... — Әнәбарыгомау басаст Дзибус.

— Уәдә дын уыдон цы ныхәстә сты?! Әз цәуын... — загътон әз әмә дуарырдәм рараст дән.

— Кәдәм?.. — сирвәзт Дзибусәй.

— Хәдон әлхәнынмә! Абонәй фәстәмә «цәлхдур» дә номд.

Нә фарәйы хъусән Бәтәимә әхцәйы премитә райстам. Дзибус әмә мәхицән урс хәдәттә балхәдтон. Иумә та кусәм әмдыхәй, әмзондәй. Къоппытә ауындзән аразәм цәлгәнән кьулән. Дзибус әй нымайы, әз та йын йә хахныв аразын. Хатгай мә фәсауонмә раппәлы, цәмән, уый не 'мбарын.

«Цәлхдур» ном ыл ныйичы. Йә зәрдәмә цәмәндәр нә цәуы, фәлә ма цы гәнән ис? Заводы йә алчидәр зоны...

АРТИСТЫТÆ ХУДЫНЦ

КЪОСТА ÆМÆ КЪОЛАЙЫ ФЕМБÆЛД

Трамвай æрлæууыди. Раззаг дуарыл бирæ адæм хызт æддæмæ, уый куы федта Къоста, уæд фæстаг дуарыл рахызт. Луыдта Къолайы.

- Дæ райсом хорз, Къола.
- Кæй райсом у, уый хорзæх дæ уæд.
- Ацы трамвайæ рахызтæ?
- О.
- Уæдæ дæ æз куыннæ федтон, кæд ацы трамвайы бадтæ, уæд?
- Нæ бадтæн.
- Афтæ нæ зæгъыс, ацы трамвайæ рахызтæн?
- О.
- Уæдæ дзы куыннæ бадтæ?
- Бадгæ кæстæртæ кодтой, мах та — лæугæ.

БАНАНТÆ КЪÆДЗ ЦÆМÆН СТЫ

Бирæгъты Къоста Уататы Бибойы алыварс æртæ зылды æркодта, йæ разма æрлæууыд æмæ йæм хæрдмæ дзуры: — Бибо, ды дæхи æдзух зондджын хоныс?

- Æппынфæстаг дæуæй æдылыдæр нæ дæн.
- Уæдæ ма мын мæ æдылы фарстæн зондджын дзуапп ратт.
- Даргъ таурæгътæ ма кæн, фæлæ бафæрс.
- Дысон-бонмæ нæ бафынæй дæн, Бибойыл, зæгъын, райсом куы амбалон, уæд æм цавæр фарст ратдзынæн?
- Гъы, æмæ цы 'рхъуыды кодта де 'дылы сæр?
- Зæгъон æй?
- Зæгъ.
- Банантæ иууылдæр къæдз цæмæн сты?

Бибо хъэлэсыдзагæй ныххудти.

— Дысон-бонмæ ууыл хъуыды кодтай? Æндæр куыст дын нæ уыд?

— Нæ уыд, фæлæ мæ æдылы фарстæн зонджын дзуапп!

Бибо ахъуыды кодта, стæй басаст:

— Нæ зонын.

— Сæттыс ыл?

— О, сæттын.

— Уæдæ бахатыр кæн, æз æндæр маймулийы афæрсон.

ÆРÆДЖИАУЫ ХОРЗÆХ

Хуырымты Уырымæг хуынд уыд куывдмæ. Спектаклы фæстæ Дзуаты Анатолийы йемæ акодта, иунæгæй аив нæу, зæгъгæ.

Куывды бадæг адæм ма фæстаг сидт куыд кодтой, афтæ кæрты дуарыл бахызтысты. Бадты адæм базмæлыдысты. Æвæццæгæн, се 'ппæтдæр базыдтой Уырымæджы. Чидæр сæм рахъæр кодта:

— Лучше поздно, чем никогда!

Уырымæг фынгтыл йæ цæст ахаста. Ницыуал дзы ис хорзæй уый куы федта, уæд сæм дзуры:

— Лучше никогда, чем поздно.

ДЫУУИССÆДЗ БОНМÆ

Мерденты Марат бацыди сæйраг режиссер Хуыгаты Георма

— Геор, дыууиссæдз бонмæ ацæуон?

— Ацу, — загъта Геор.

Цалдæр боны фæстæ Геор агурты Мараты, пьесæ йæм кæсынм раттон, зæгъгæ, фæлæ Марат зынаг нæй. Хæдзары дæр нæ рзынди. Республикæйы никуы ис. Дыууиссæдз боны фæстæ фæзынд.

— Геор, агуырдауы, дам, мæ?

— Агуырдауы. Ныр мæйæ фылдæр кæм дæ? Куыстмæ цы уылынæ цæуыс?

— Дæхæдæг мæ дыууиссæдз боны æмгъуыдæй нæ ауагъта Геор æм кæсгæйæ баззад.

ДЖИНС-ХÆЛАФ

Эдикæн йæ уæладарæс ныхсадта йæ бинойнаг. Йæ уæла цы скодтаид, уый нæ уыд. Куывдмæ та æнæманг цæуын хъуыд. Йе 'мбæлттæ йæм æнхъæлмæ кастысты. Йæ хистæр фырты джинс-хæлаф скъаппæй райста, аракæс-бакæс æм кодта, йæхиуыл æй абарста æмæ йæ тыхтæ-фыдтæй скодта:

— Къуындæггомау у, фæлаæ цы бакæнон? Цæугæйæ хыррытт-мыррытт кæндзæни, фæлаæ...

Йе 'мбæлттæм куы ныххæццæ, уæд сын салам радтыны бæсты загъта:

— Цы скодтаин, уый мын нæ уыд æмæ мæ фырты джинс-хæлафы рацыдтæн.

Къола йæм байхъуыста, стæй, йе 'мбæлттыл йæ цæст ахæсгæйæ, загъта:

— Джинс-хæлаф дæр хорз у, Эдик. Дæ хуыфын дзы æддæмæ нæ райхъуысдзæн.

«АДЫМÆМ»?

Цæлыккаты Мæирбег кæны репетици. Хъалагаты Федя æмæ Хуырымты Уырызмæг сæ сахæттæм æркæс-æркæс кæнынц, скаттай сты.

— Уæ хорзæхæй, мæ чъылдыммæ æдтопп салдæтты лæуд цы кæнут?

— Бахатыр кæн, Мæирбег, адымæм? — йæхи йæм хæстæг байста Уырызмæг.

— Адымут, кæд уæ хъустæ сæхгæдтой, уæд.

Уыдон дæр адымдтой... чындзæхсæвмæ.

Михаил СИНЕЛЬНИКОВ

У ЦАРД ЫЗМÆЛДÆЙ

Михаил Синельниковы ном хорз зоньц уырыссаг чыныгкæсджытæ. Рауагъта дыууадæс чыныгæй фылдæр. Уымæй уæлдай дзæвгар уацмыстæ ратæлмац кодта алы адæмты поэзийæ. Ивгъуыд æнусы 80-азты райдайæны Синельников иу мæймæ æввахс фæцис Ирыстоны, базонгæ нæ адæмимæ, нæ рæсугъд æрдзимæ æмæ фæстæдæр цалдæр æмдзæвгæйы ныффыста нæ бæстæйы тыххæй (рацыдысты йын центрон журналты æмæ йæ чингуыты), йæ мысинæгты дæр ракæны Ирыстоны хорзы кой. 1985 азы чыныгуадзæн «Ир» джиппы рауагъта Мамсыраты Темырболаты æмдзæвгæтæ ирон æмæ уырыссаг æвзæгтыл. Уырыссаг æвзæгмæ сæ раивта М. Синельников. Уырыссаг чыныгкæсæджы ноджы базонгæ кодта

Секъайы, Багъæраты Созыры, Æрнигоны, Токаты Алиханы, Ниге-
ры, Грисы, Кочысаты Мухарбеджы, Нафийы, Бестауты Гиуæргийы,
Хуыгаты Сергейы, Малиты Васойы, Джыккайты Шамилы, Ходы
Камалы æмæ иннæты уацмыстимæ.

Советон Цæдис куы фехæлди, бæстæ куы схъомпал, адæмтæ
кæрæдзимæ куы фесты, Звиад Гамсахурдиайы разамындæй Гуыр-
дзыстон Хуссар Ирæн йæ автономи куы байста æмæ йæм куы 'рба-
бырста, уæд гуырдзиаг националистон интеллигенцийы ардыдæй
мæскуыйаг литераторты къорд 1991 азы 23 майы газет «Свободная
Грузия»-йы рауагъта коллективон фыстæг (фысгæ йæ, æвæццæгæн,
гуырдзиагтæ сæхæдæг ныккодтой). Уыди дзы раст ныхæстæ дæр
(зæгъæм, дыууæ адæмы кæрæдзиуыл центр сардыдта, зæгъгæ, уый),
фæлæ автортæ биноныгæй нæ зыдтой хъуыддæгтæ æмæ рахæцыдыс-
ты Гуырдзыстоны фарс. Фыстæджы бын разынди Синельниковы
къухæвард дæр. Поэтыл сайд кæй æрцыд, уый чысыл фæстæдæр
бамбæрста æмæ мæм 1991 азы августы фыста: «Мучительно думая в
последнее время, я все пытался найти, где совершил ошибку. Нако-
нец, понял: мне не следовало подписывать коллективное письмо (хотя
объективно оно направлено не против Осетии, а против интриг цент-
ра). Во-первых потому, что писал не я, слова не мои. Во-вторых:
букет фамилий. Каждая из них — тоже «художественное произведе-
ние», и я не мог не понимать, что среди подписавших есть люди
наняты. Совесть моя была бы чище, если бы я написал вещи теоре-
тически даже более резкие, но сам... Что сделано, то сделано. Может
быть, непростительное...»

Уыцы хабæрттыл дæс азы куы рацыд, уæд та поэтæй райстон
фыстæг, уым дæр — ахæм сагъæстæ, Тютчевы ныхæстæ дæр ма
æрымысыд: «Нет дня, чтобы душа не ныла, не сожалела о былом...»
Йæ рæдыдыл фæсмон кæй кæны, уый ууыл дзурæг у, æмæ Синель-
никовæ ис æфсарм. Уымæ гæсгæ йын хъуамæ ныббарæм. Сонт
рæдыдæн — барст, зæгъгæ, Къоста дæр дзæгъæлы нæ загъта. Поэт
ирон адæммæ æвзæр зардæ нукуы дардта, уарзы сæ — уый бæрæг
у йæ фыстæджытæй дæр, фæлæ йын хиуарзон гуырдзиаг национа-
листæ йæ сæр сдзæгъæлтæ кодтой. Ныртæккæ Михаил Синельни-
ков кусы мысинæгты чиныгыл, ныхас дзы цæудзæн Ирыстон æмæ
ирон поэзийы тыххæй дæр. Дæлдæр джиппы уадзæм поэты
æмдзæвгæтæй цалдæр. Ирон æвзагмæ сæ раивта Хъодзаты Æхсар.

* * *

Уæрæсейыл уыраугæ хур æртыхсти,
 Уæрæх фæзтыл дзындз-æртæхтæй тæдзы,
 Цыма æцæг у цардагас Чырысти
 Æмæ æххуысмæ а бæстæм тындзы.
 Æмæ кæуы фырцинай Магдалинæ...
 Уæрæсе та — æнусон цъити, их —
 Нæ тафсы тæвды, раздæрау йæ Зинæн
 Кæны табутæ. Дун-дуне ныджджих...

НОГ НЭП

Сæудæджерты паддзахад —
 Сæ рæстæг у, сæ рад.
 Сæ авналæн — парахат,
 Æгас бæстæ сын рард.

Уæд милицæ... Нæ зоны? —
 Дыууæрдæм сæ тæры,
 Зæронд устытæй тоны
 Йæ фарчы хай — хæры.

Кæс а бæркадтæм дардæй,
 Æлхæнгæ та — цæмæй?
 Чи хъулау хъазы цардæй,
 Чи баниуы: дæдæй!

Мæрдтыбирæгътæн — бартæ:
 Лæбур, хæлæфæй ис!
 Гъей, кусæг пролетартæ,
 Уæ тугвæллой кæм ис?

Фæндыд уæ лидзын тарæй
 Æмæ фыхти уæ маст,
 Æгъатыр капиталæй
 Куы фервæзтаид Уарзт.

Æмæ нынкъуысти бæстæ,
 Æлгъыст бæстæ, хъæддаг,
 Ныггуылмыз кодта рæстæг
 Нæ фыдæлты æвзаг.

Тыхсын, фәлмәцын рагәй:
 Цы фәкәнон мә сәр? —
 Сәудәджерты әвзагәй
 Куына зонын дзырд дәр.

* * *

Әхсәв цы нә уайы нә цәстыл! —
 Хәрдтә, гуыргъахъхъытә, уырдгуытә,
 Кәрдтә, дәлимонтә пәләзты,
 Цъымара, сау мигътә, уырытә;

Дымгә, мәгуыргурты хызынтә,
 Хәстонтә, туджы зәйтә, уацар..
 Фыдәхсәв афардәг әд рынтә,
 Фыдбон әрбаләууыд әд азар.

АРАРАТ

Йә сәрмә — арв, йә бынмә та — дыргъдәттә,
 Нәй хохаьмбалттә — иу у Арарат.
 Куы сәфти зәхх, куы абухтой йә дәттә,
 Уәд цардән басгуыхт ацы цъити уарт.

Әрттивта сонтәй хуры цырагъ ихыл,
 Нә уыди никуы мигъы къәм, әврагъ.
 Куы 'рбандзәвыди Нойы нау йә тигъыл,
 Уәд хох әрдардта теуайау йә рагъ.

* * *

У цард ызмәлдәй. Тутт дзырд у «нысан» та,
 Әнәахъаз... Ләппу ма уыдтән, цъәх, —
 Әвдиуау мә әгъатыр дуне сайдта, —
 Әз ын йә уәхтә базыдтон дзәбәх.

Зәххон цардән зәрдәрай куыст — йә цәджындз,
 Йә иунаг әнцой: кус әмә әмбул..
 Цәмәдәр та фырмондагәй фәбәллыңц,
 Пыф-пыфгәнгә, богал әмә хәзгул.

ДУРВÆТКЪУЫ

Йæ къабузтæй мæ дурвæткъуы æрцахста,
 Йæ дидинджытæ — пумпусы, цæхæр.
 Дзæнæтбæстæй мын цины уац æрхаста,
 Æз уым фæцардтæн рагбонты кæддæр,
 Йæ диссагтæй фæрасыг дæн æгæр,
 Фæкалдтæн дзы. Хуыцау та уый нæ барста,
 Æмæ зындоны — хауæггаг мæ сæр.

* * *

Кæлæм цæлхдуртыл, цъыфы дæр ныссæдзæм, —
 Кæнæм лæгъстæтæ: не Скæнæг, æркæс!
 Æмæ нын ратты тых, æмæ ныхъхъæдæм,
 Æмæ нын ратты сыстынæн фæрæз.

У царды денджыз йæ знæтыл, йæ тынгыл,
 Нæй гуылфæй махæн лидзынæн амал.
 Нæ ныры азтæ — таппузтæ йæ фынкыл,
 Нæ быны та хæйрæгджын дуне — мал.

* * *

У денджызы был дзаг æмæ æдзæрæг...
 Уыди кæддæр та ацы бæстæ дæу.
 Цæгъды фыццагау зилгæ мал дзæнгæрæг,
 Лæхуры дон дзындзы æмæ æргъæу.

Æнхъæлын æз: сæ ныхæстæ кæронмæ
 Нæ фесты, фæлæ ралæууыд изæр.
 Тæдзы зæрæхсид бур мыдадзæй донмæ,
 Нæры, фæдисау, рухсытæн сæ хъæр.

Мæ цардвæззæджы, сомы бон, æрвнæрдау
 Ды дæр мæ уды удаист хъæр хъус.
 Раст афтæ наумæ арвиты æндæр нау
 Æдзæм мæйдары, арфæйау, йæ рухс.

МИТ

Мит фæсуры миты сæрты миты,
Дугътæ уадзы — зилдухтæ, сæррæтт! —
Урс фæлдзæгъдæн... Акæс-ма йæ митæм:
Уацары нæ зæхх-дуне æппæт.

Ацы диссаг! Рарди мын æй ногæй:
Митбыдыр сæузæринау — æдзæм...
О, тæхуды, адæр-ма æвзонгæй,
Зноны цинтæ раздах, фæлæ кам!

Ницы мæм и — исбонæй уа, кадæй.
Ис æрмæст мæ уд-уидæгтыл фыст:
Азийы уæлхох быдыртæ, катый,
Дард фæндæгтæн се 'хцон æмæ рыст.

Ахъардта мæ тугдадзинты ирдгæ,
Æмæ зæрдæ сонт-монты, æваст
Урс аргъауы — митзилдухы — ирдæй
Ацахста дæ циндзæстыты каст.

НЕ 'ВЗАГ — НÆ ФАРН

ÆЛДАТТАТЫ Виктор

КÆД ДÆХИ ИРОН ХОНЫС

Авдæнæй дæ йæ хъæбысмæ систра дæ мад. Бахудти дæм. Дæ русыл дын йæ рус авæрдта. Дзурын нæма зыдтай, фæлæ бамбæрстай мады былты хъарм. Йæ худгæ цæстыты рухс. «Мæ хъæбул!» — уыцы дзырдтæ уыдысты дæ фиданы дзырдуатмæ суадоны сыгъдæг гуырдæну.

Нæма зыдтай цæуын. Фæлæ мадæн æхсызгон уыди, дæ къæхтæ зæхмæ куы 'руагътай, куы асанчъех кодтай, уæд. Зæххæй нын фæхауæн ничердæм и. Зæхх стыр у, фæлæ дæ дæ мад авдæны кæм аузта, зæххыл кæм æрлæууыдтæ, уый у дæ Райгуырæн зæхх. Адæймаг иу хатт райгуыры, æмæ йын нæ ваййы дыууæ райгуырæны. Дунемæ дæ цы мад рауагъта, цы зæххыл бахъомыл дæ, уыдонæй зынаргъдæр ницы и.

Дæ мад дæ цы 'взагыл бахъомыл кодта, де 'мхуызон адæммæ цы 'взагыл сдзырдтай, уыцы æвзаг æндæр æвзагæй баивын тыхми у! Ныййарæг мад æмæ фыды бирæ дзæбæхтыл хи атигъ кæнынау у.

О, мадæлон æвзагимæ ис æндæр зонæн дæр. Уыйбæрц дæр куы амонид дæ хъару! Зон. Цас фылдæр, уыйас — хуыздæр. Фæлæ... ныууадз дæ Райгуырæн къонæй. Фæцу цардагур кайдæр бæстæм! Афгæмæй дзы дæ цард ницæмæй хуыздæр у... Дæ мадæлон æвзагыл цы таурæгътæ æмæ æмбисæндтæ базыдтай, цы æгъдæутты

схъомыл дæ, æрыскъæф, дзедырдзуан цы быдыртыл, атагъатыл згъордтай, сыхаг æмгар сабитимæ хъæугæрон доны малты уырды лæппынтау ныгъуылдгъытæй кæм хъазыдыстут, уыдæттæ ферох кæн æмæ æндæр адæмы æхсæн æндæр цардгъытæ кæн, дæхиуыл ном «æрцауæг» сæвæр, бæстон сын нæ зоныс нæ се 'взаг, нæ се 'гъдауттæ, нæ сæ къæбæры сконд, уæд дæхи не 'вæрыс худинаджы бынаты? «Дзæгъæл æрцауæг», зæгъгæ, уыцы номæй нæ тæрсыс?

Ахæмтæ æрмæст ирон адæммæ не сты. Алкæмæ дæр ис, йæ райгуырæн къæсæрæй чи фæцух ваййы, чи нал ваййы нæ йæхионтæй, нæ, цы адæмы æхсæн цары, уыдонæй. Ваййы мæнæуы хуымы мæгъæлдайау.

Йе 'гъдау, йе 'фсарм, йæ уаг, йе 'взаг адæмы æхсæн рæсугъд кæмæн сты, уыдоныл лæууы нæ ирон цардыуаг. Фæлæ, ирон уавгайæ, бирæтæ фæзæгъынц: «Мæн ирон æвзаг ничердæм хъæуы, ирон фыдджынтæ мын уæд, уый йеддæмæ!» «Æз иронау кæсын нæ зонын» чи фæзæгъы, уырыссагау дæр хъуыдыйад рæстмæ саразын чи нæ арæхсы, уый та цы схонæн ис? Ис нæм, бирæ нæм ис ахæмтæ.

Дæ райгуырæн къæсæрæй дарддæр макæдæм цу, мачи дæм цауæд, уæд дунейы адæмты хъæр нал æмбариккам, цивилизацимæ нæхиуыл дуæрттæ сæхгæниккам! Алцæмæн дæр ис бæрц æмæ уаг — æрдзæй лæвæрд хæс. Æппæт адæмты дæр хъæуы уарзын, нымайын. Æппæт æвзагтæ дæр хорз сты. Æппæт дуне дæр хорз у, фæлæ мæхи, мæ бинонты фылдæр уарзын.

Изнæрдæм дæр ахъуыды кæнæм. Мæхи æмæ мæхионты куы нæ уарзон, нымайон, æрцауæг адæмыл та цинтæ-тæмæстæ куы кæнон. Йæхи къона ныууазал, афтæмæй кæйдæр къонайы арт чи æндзары, уый та у дыдзæстгом, кæйдæр счылтæ сдæрæг. Хи адæмы знаг, уайгæнæг.

Алы адæмыхатт дæр фыццаджыдæр сæхи бахъахъхъæнынц. Махæн дæр нæ Райгуырæн Ирыстоны нæ ирон æвзагыл сыгъдæг дзурын, æфсармджынай царын у нæ æрдзон хæс.

«Кæм уыдтæ» «Дæлæ бæлницæйы» (рынчындоны нæ, фæлæ). «Цы балхæдтай?» «Макъаронтæ» (хæнкъæлты бæсты). Цы хъæуы, ахæм æмхæццæ æвзагæй ма дзурам, уымæн? Уæззæутыл схæцын æви дзы æхца фидын хъæуы? Нæ хъæуы. Ирон дæ æмæ дæ ныхас ирон дзырдгъы араз. Куыд дзурыс, ууыл хъуыды кæн. Кæд иронау нал зоныс «халамæрзæн» зæгъын дæр, уæд та дзур сыгъдæг уырыссагау. Цы кæстæр дæм хъуса, уый дæр æмтгæры æвзагыл дзурын ма сахуыр уа!

Æрæджы газет «Рæстдзинад»-ы бакастæн Джусойты Нафийы зæрдæрыст ныхæстæ нæ ирон æвзаджы фæдыл. Уыцы уацы ма хъуыдытæ дæр фæдтон. Цæмæ æрцыдыстæм! Иронау азур, зæгъгæ, нæ кæрæдзимæ хатын бахъуыд!

Дыууæ æвзаджы зонын хъæуы хицæнтæй: ирон æмæ уырыссаг. Æмхæццæ сæ ма дзурæм!

Бæлвырд у, не скъолаты фаг куыст кæй нæ цæуы ахуырдау-тимæ аив дзурыныл æмæ кæсыныл, уый. Дзургæ æмæ чиныджы кæстæйæ хъуыдыйæдты æрхæцæн нысæнттыл хъæлæс раст куы нæ аразæм, уæд хъуыдыйады мидис зын бамбарæн у. Цы кæсай, уый куы не 'мбарай, уæд ахæм кастæй пайда нæй. Рагзамантæй нырмæ дæр аив дзурын, чиныджы аив кæсын уыд æмæ у кадджын. Аив хъæлæсыуагæй дæсны дзурæгмæ æнцон хъусæн у.

Суанг фыццæгæм къласæй райдайын хъæуы сывæллæтты аив дзурын æмæ кæсыныл ахуыр кæнын. Ныхас хъуыдыйадгай аразын æмбæлы, хъуыдыйæдтæ та сæ хъуыдымæ гæстæ хъуамæ сæ кæрæдзиимæ æнгом æвард цæуой, æрхæцæн нысæнттыл хъæлæсыуаг раст аразгæйæ. Аив кæсын чи зоны, уый кæсинаг æрмæджы хъуыды-мидис хуыздæр æмбардзæн. Аивадон уацмыстæ кæсынмæ арæхдæр тырндзæн...

Нæ фыдæлтæй нын фыссынад нæ баззад æмæ наукагæ ахуыр кæнæм уырыссагау, хъуыддаджы гæххæттытæ фыст цæуыны уырыссаг æвзагыл. Дæ хæдзарæй куы рацæуай, уæд иронау уынга æмæ хъусгæ дæр ницы кæныс. Уынгтыл, кусæнуæттыл, дуканитыл фыст ис уырыссагау. Рынчынæтты дзурæм уырыссагау, æмбырдты, конференциты дæр — афтæ. Суанг нæ «Аланты ныхасы» газеты дæр фылдæр æрмæг фыст цæуы уырыссагау. Рæстæджы уаг ныл ахæм æрæнцæд, æмæ æхца фылдæр кæцæн фæлпайдагæнæн ис, уым кæцонфæнды æвзагыл дæр азур.

Мæнæ ахæм иугай ныхæстæй ницы сараздзыстæм.

Нафи! Мæ ныхас дæумæ у. Сымах стут не 'взаг, нæ литературæйы дæснытæ — ды, Гуыриаты Тамерлан, Шамил, Камал, Æхсар, Васо æмæ иннæтæ. Æрæмбырд ут æмæ ныффæнд кæну иумæ не 'взаджы фидæнæн исты. Бадзурут нæ уæлдæр хицæуадмæ. Уыдон та нын цы зæгъынц не 'взаг бахъахъхъæнынæн? Бæлвырд бакæнинæгтæ снысан хъæуы æвзаг сафын нæ бауадзынæн!

ÆМЦЕГАДЫ ÆГЪДАУ КАВКАЗЫ АДÆМТÆМ

Хæххон адæмты хъомылады хуызтæй иу уыд æмцегады æгъдау. Уымæн йæ уидагтæ цауынц æнусты арфæй: кельтты, гермайнагты, манголты, славянты æмæ тюркагты феодалон æхсæнадай. Æмцегады æгъдау уыдис Кавказы адæмтæй алкæмæ дæр. Уый тыххæй ис бæрæггæнæнтæ абхазтæм, абазинтæм, адыгтæм, кæсæгмæ, асымæ, цацæнмæ, мæхъхъæлмæ, хъæрæсемæ, ирæттæм, хъуымыхъæгтæм, мегрелтæм.

Ирæттæ ацы хъомыладон мадзалай къаддæр пайда кодтой, уыдон сæ сывæллæтты арæхдæр лæвардтой бонджын кæсгæттæм, иу бæрæггæнæнтæм гæсгæ 6 азы онг (В. Б. Пфафф), иннæ бæрæггæнæнтæм гæсгæ 7 — 10 азы æмæ суанг 10 — 17 азы дæр. Афтæ-иу куы уыд, уæд-иу «æмцеггæнæг йæхимæ райста йæ хъанæн ус ракурыны хæс дæр, равæрста-иу ын æмсар бинонты чызджы æмæ-иу ын бафыстой ирæд». Ирон æлдæрттæ-бадилатæ — æхсызгондæрæй истой хъомыл кæнынмæ искай сывæллæтты.

Хъæздгуытæ сæ сывæллæтты лæвардтой æмсар бинонтæм, сæхимæ дæр истой æрмæст хъæздыг бинонты сывæллæтты. Фæстæдæр хъæздыг, уæздан бинонты сывæллæтты дæттын райдыттой дæлбар бинонтæм дæр. Ахæм хуызы æмцегад баззад кавказæг адæмтæй иуæй-иутæм. Зæгъæм, адыгтæм æмæ абхазтæм рагон заманты æмцегад кодтой алы ран дæр, фæстæдæр ма баззад æрмæст хицауиуæггæнæг æлдæрттæм. Хъуымыхъæгтæм æмцегад уыд æрмæст бонджын бектæм, сæ сывæллæтты лæвардтой хъæздыг уæздæттæм. Афтæ уыд Хъæрæсейы æмæ Ирыстоны дæр.

Асыягтæ сæ сывæллæтты арæхдæр лæвардтой мадыфсымæрма, уый-иу кæд хъæздыгдæр уыд, уæд. Хæссынæй уæлдай ма мадыфсымæр хъуамæ йæ хæрæфыртæн усаг дæр ссардтаид, стæй йын чындзæхсæв скодтаид. Уый фæстæ-иу хъан кæнæ йæ фыды хæдзармæ раздæхти, кæнæ-иу баззад йæ мадыфсымæрма. Куы-иу баззад, уæд ын мадыфсымæр арæзта хæдзар дæр.

Сываллоны хъомылганджытæм дæттын уыд бæрæгбонау. Абхазæгтæ-иу сæ хъанмæ æрбацыдысты къордæй: æмцег йæ усимæ æмæ сæ бинонтæй, хæстæджытæй исчитæ. Ирæттæ æмæ-иу абхазтæ сываллоны дæтгæйæ скодтой куывд. Уыцы æгъдау уыд иннæ адæмтæм дæр. Абадзехтæ-иу хъаны райсынай афæдæ фæстæдæр скодтой сæрмагонд бæрæгбон — уым-иу æй равдыстой хъæуы царджытæн. Æгъдаумæ гæсгæ-иу уыцы бон лæппуйæн фыццаг хатт адастой йæ сæр, уый фæстæ-иу æй бахастой куывды адæмæй алкæмæ дæр, æмæ-иу ын уыдон ракодтой исты лæвæрттæ. Адыгтæм хъаны ныййарджытæн сæ сываллоны фенын нæ уагътой, цалынмæ æмцегмæ уыд, уæдмæ. Фыд-иу йæ сабийы æнæнхæлæджы искуы куы федта, уæд хъуамæ йæхи дардтаид афтæ, цыма йын æцæгæлон у. Фыццаг хатт-иу æй фæдта, æмцег ын-иу ус куы 'рхаста, уæд. Кæсгæтты æмæ ирæтты æгъдауы фыст уыд: æлдары фырт-иу сæхимæ куы æрыздахт, уæддæр-иу ацыд йæ фыды хæдзарæй, уымæн æмæ «никацы æлдар цары йæ фыдимæ».

Хъаны хъомыл кодтой иттæг хорз. Кæсгæтты, ирæтты æмæ асыйæгты æгъдауы уый тыххæй фыст ис: «Æлдар æмæ уæздæтта сæ цоты сæхæдæг нæ хæссынц, фæлæ сæ раттынц æмцегмæ кæнæ хъомылгæнæг сылгоймагмæ, уыдон сæ ахуыр кæнынц ныййарджытæн æцæгæлон уæвыныл».

Адыгтæм сываллонæн ном æвзæрстой æмæ æвæрдтой ныййарджытæ нæ, фæлæ хъомылгæнæг сылгоймаг. Джеймс Белладыгтæй фыссы, зæгъгæ, хъан, сæхимæ здæхгæйæ, йемæ кодтой дзæвгар адæм, сæ къухты бæласы къалиутæ, афтæмæй. Сæ размар-иу рацыдысты хъаны фыды хæстæджытæ, уыдон дæр ахæм «хорз тыхтимæ». Æфсоны хыл-иу сын рауади туг акæлыны онг. Уыцы фæстæ-иу хылганджытæ кæрæдзийæн лæвæрттæ ракодтой. Æмцегæн хъаны фыдæй æмбæлд хорз лæвæрттæ æмæ исты хорзæх. Лæвæрттæ-иу райста фыды хæстæджытæй дæр. Æлдары фырты схъомылгæнæг дæлбарæн лæвæрдтой суанг уæздæнæн ном дæр. Ныййарджытæм-иу цы хъан раздæхт, уый нæ хæлдтой йæ хæстæгдзинад æмцегимæ, йæ бинонтæ æмæ хæстæджытимæ. Суанг ма-иу сæ, æмтуг кæимæ уыд, уыдонæй хæстæгдæртты дæр нымадта. Абхазтæм хъанæн йæ æмцеджы бинонтæ йæхи бинонтæй хæстæгдæр уыдысты. Адыгтæм ацы æгъдау хъаны басты канд æмцеджы бинонтимæ нæ, фæлæ æгас хъæуимæ кæнæ бинонты хæстæджытимæ дæр, ноджы ма уыцы хæстæджытæ сæхи нымадтой хъаны æмцегганджытыл. Адыгтæм æмæ ирæттæм хъан

æмæ æмцеджы фырттæ нымад уыдысты æфсымæртыл æмæ æну-
 выд хæлæрттыл. Хъанæн нæ уыд йæ æмцеджы чызджы курыны
 бар. Абхазтæм хъан хъуамæ хъахъхъæдтаид, кæмæ хъомыл кодта,
 уыцы мыггаджы бартæ, ныхкъуырд лæвардтаид се 'фхæрагæн,
 архайдтаид сæ алы хъуыддаджы дæр. Адыгтæм хъомылгæнинаг
 чызг хъуамæ уыдаид коммæгæс æмцегæн æмæ йæ бинойнагæн,
 чындзы-иу куы цыд, уæд-иу йæ чындздзон лæвæртты æмбис ралта
 æмцеггæнджытæн. Абхазтæм дæр-иу ирæды иу хай æрхауди
 чызджы хъомылгæнагмæ. Æмцег æмæ йæ бинойнаг-иу
 кæдфæнды дæр фæдзырдтой сæ раздæры хъанмæ, бинонты æмæ
 хæстæджыты-иу се 'ххуыс куы бахъуыд, уæд. Хъан сын æххæст
 кодта йе 'ппæт фæдзæхстытæ дæр.

Ирæттæм æмцег йæ хъанæн усаг кæнæ йæхæдæг æвзæрста,
 кæнæ йæм уыд уынаффæгæнæджы бартæ. Æмцегæн-иу сæрма-
 гонд лæвар æмбæлд йæ хъомылгæнинаг чызджы мойгагæй.
 Адыгтæм хъан йæ æмцеджы йæхи фыдæй фылдæр уарзта. Афтæ
 дæр-иу уыд, æмæ быцауы рæстæг хъан хæцыд æмцеджы фарс.
 Хæххон адæмтæ куыд нымадтой, афтæмæй хъомылгæнаг сыл-
 гоймаджы бартæ хъаныл тынгдæр цыдысты ныййарджыты
 бартæй.

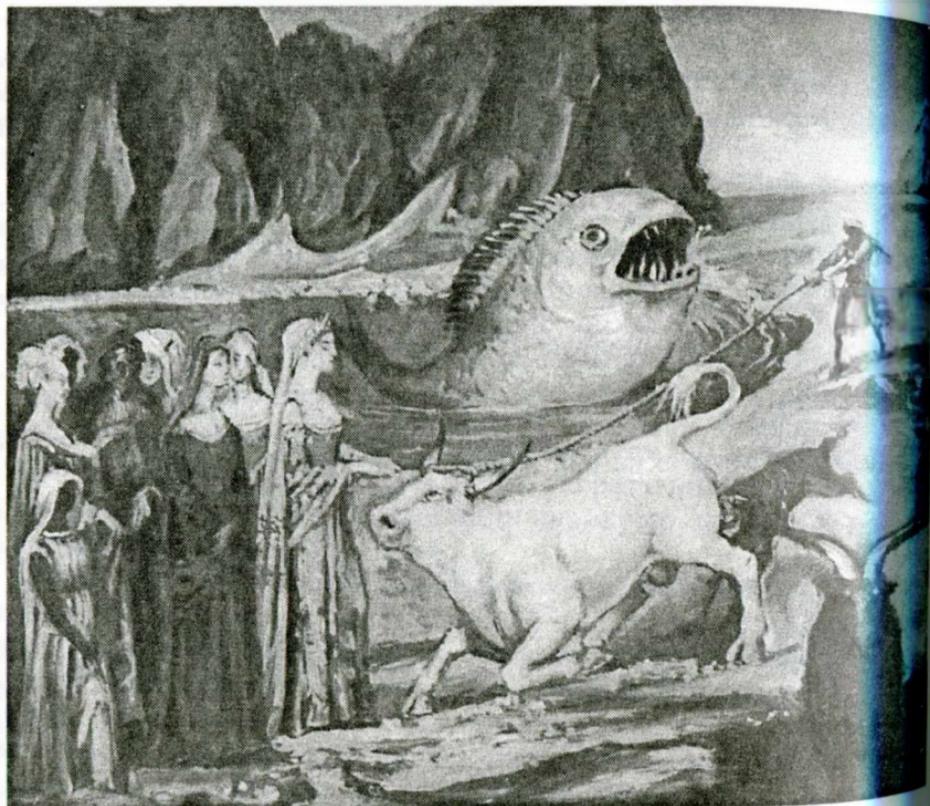

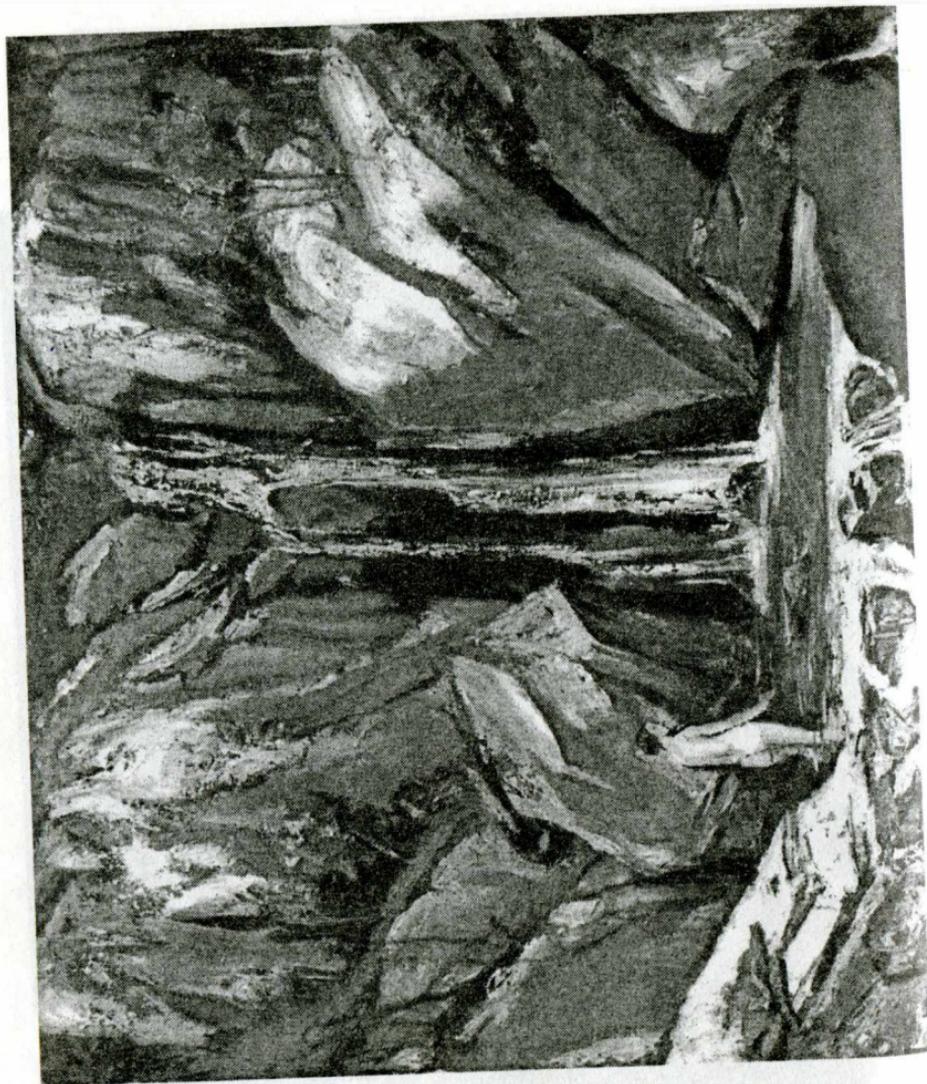
Ахсанон фантази.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

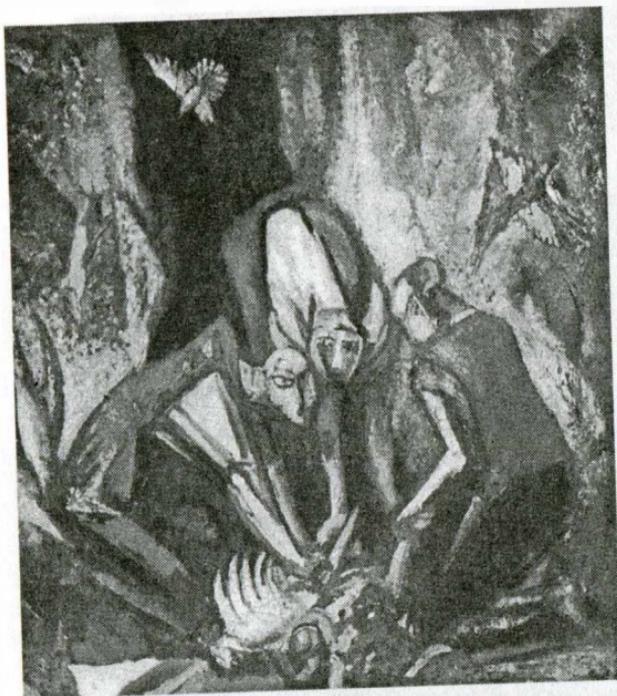
Урс гал.

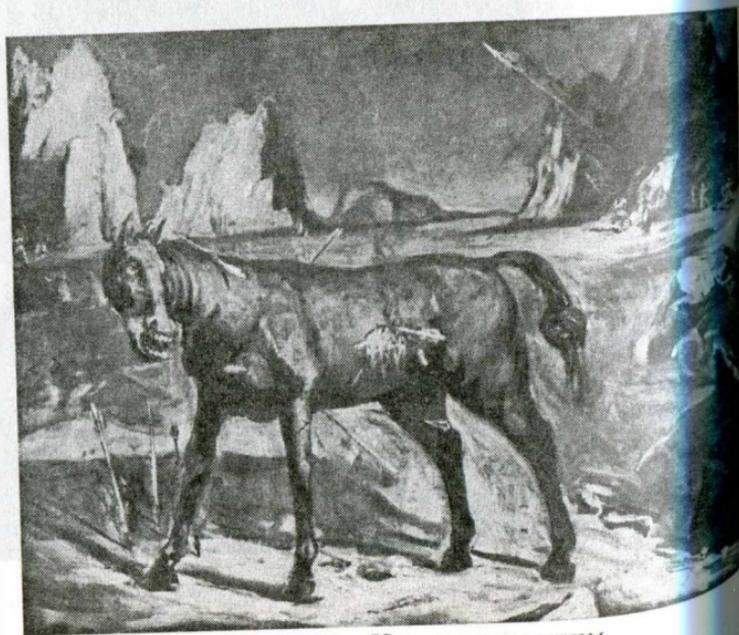
Дөхсәргәзгән.

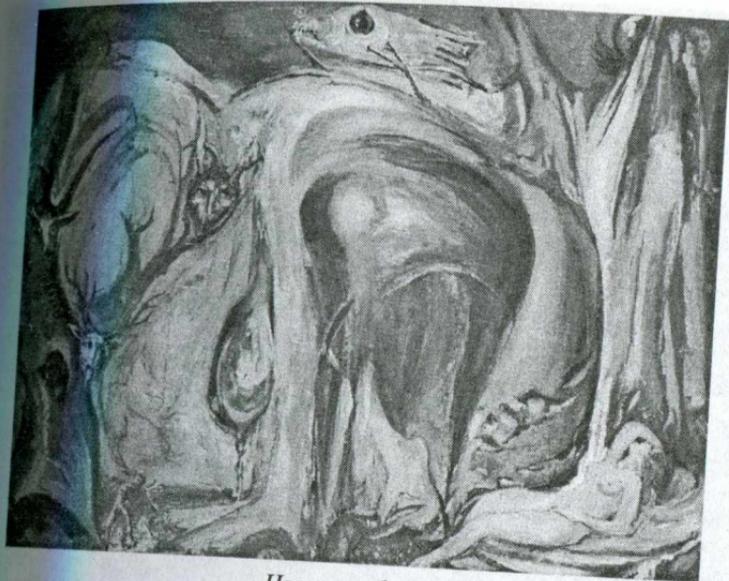
Зындон. Нарты каджытам гасга.

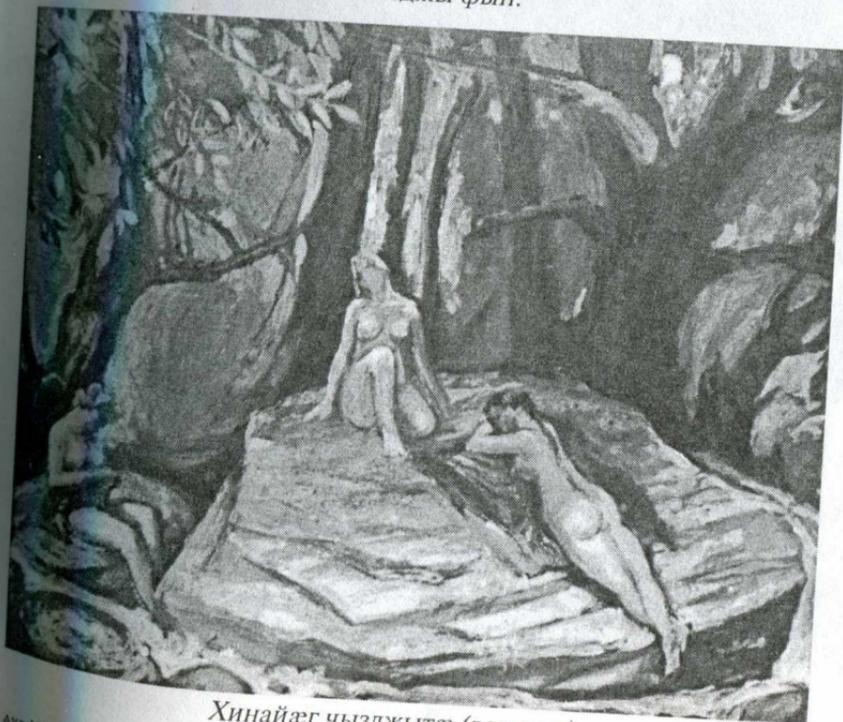
Дыкѣахыг бирагътѣ.

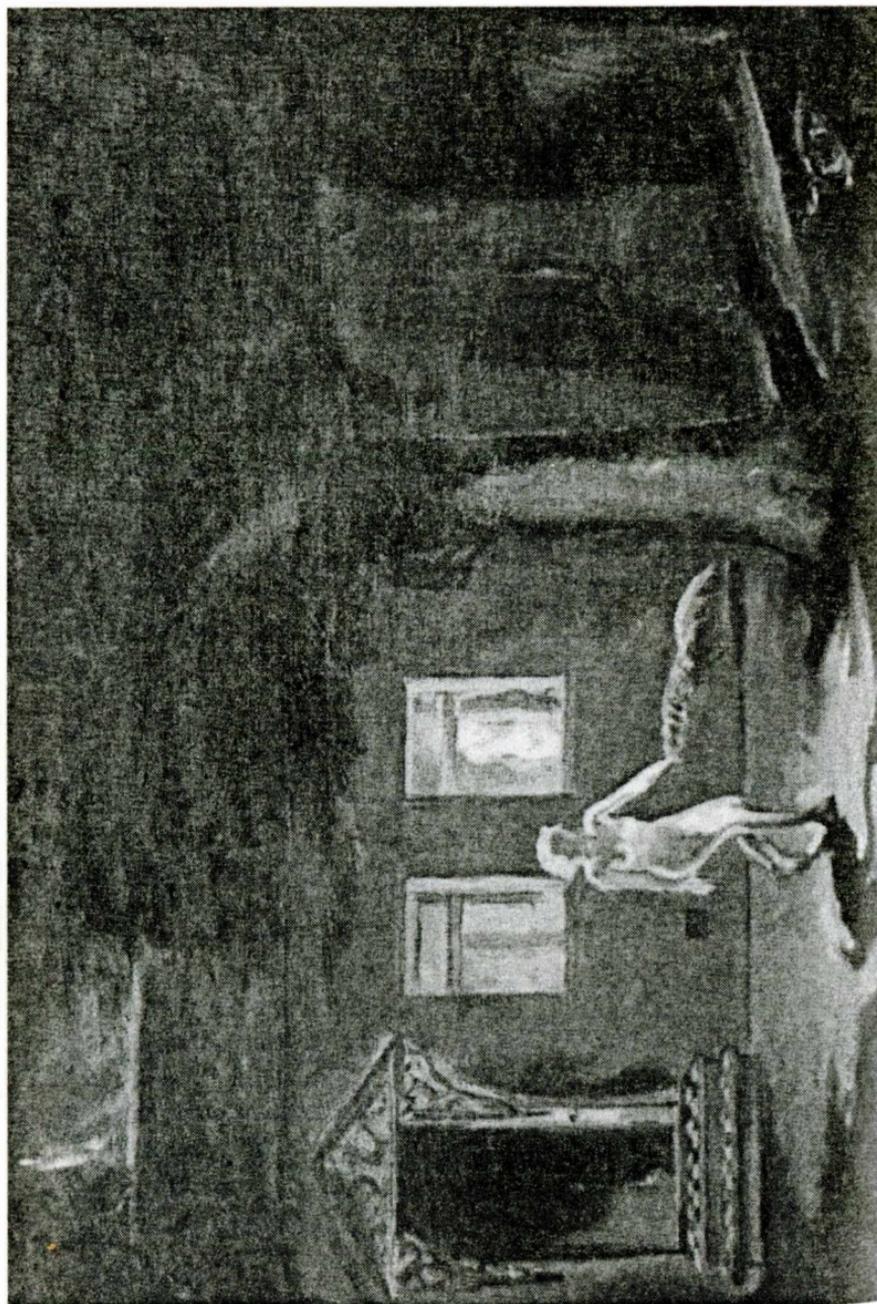
Иллюстраци Нарты кадджытѣм.

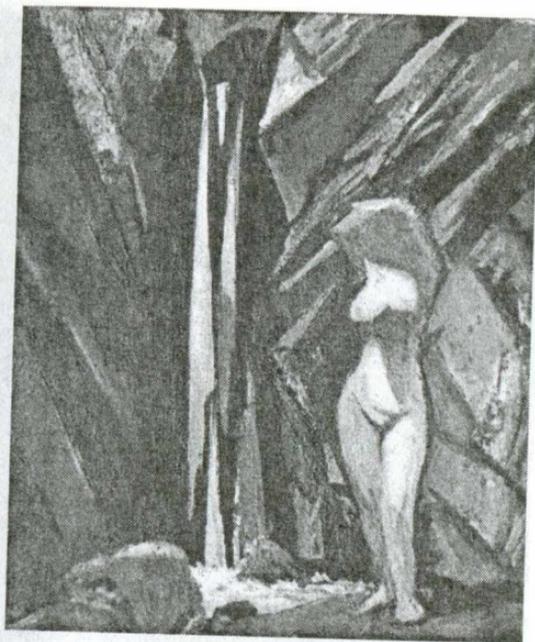
Чыздгы фын.

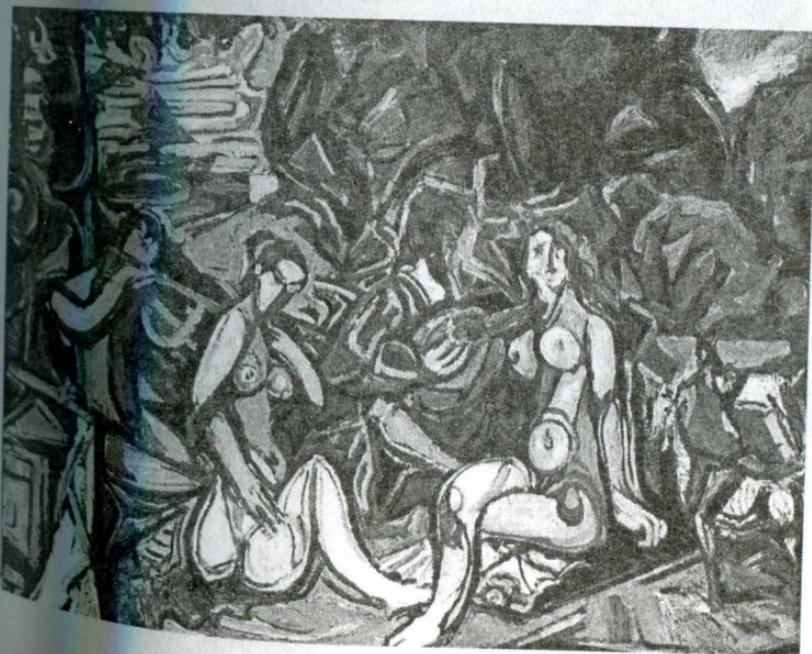
Хинайæг чызджытæ (вариант).

Изарон рухе.

Чызг ама ахсардзән.

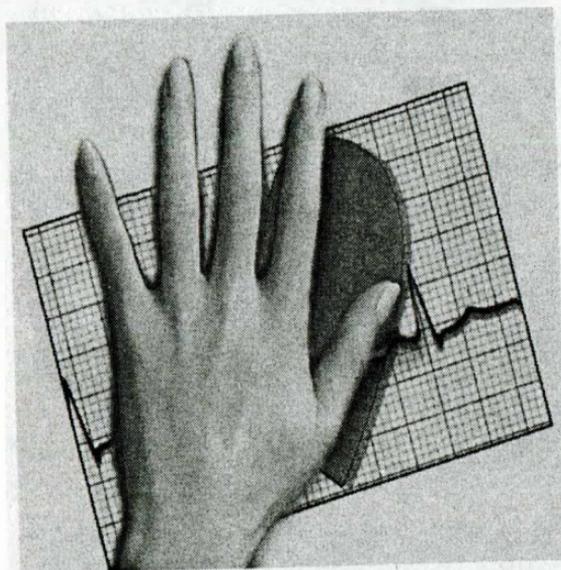
Хинайæг чызджытæ.

Хъалдаг хуыгта.

«ЗЕРДАЙЫ» АНГУЫЛДЗТÆ

ты кардиологтæм цæуын бахъæудзæни, 45 азы съл куы рацауа, уæд

Ливерпулы университеты ахуыргæндтæ раиртæстæн нæлгоймагæн йæ армæ арæзтмæ гæсгæ сбæртæ кæнæн ис, зæрдæйы низтæ йæм цас æмхиц сты, уый. Йæ зæрдæйæ чи тыхсы, уыцы нæлгоймагтæй иу 800 рæзæрстой — уыдысты алы кары адæм, æмæ базыдтæ нæлгоймагæн йæ амонан æнгуылдз йæ астæуккагæй 10 проценты цыбырдæр куы уа, уæд ын 70 азмæ зæрдæйы низтæй ницы тас у. Фæлæ уыцы æнгуылдзтæ æмиастæ кæмæн сты, уыцы нæлгоймаг

МÆЛÆТ МИКРОБТÆН!

Уæрæсейы тагъд уадзын райдайдзысты, микробтæн цыфыддæр зындæуы чи у, ахæм уæладарæс. Хъуыды та йæ æркодтой Медицинон бæллæхты æппæтуæрæсеон центр «Защита»-йы кусджытæ. Се 'рхъуыды стыр ахъаз фæуыдзæн геологтæн, нефтыкуыстгæнджытæн, — цæвиттон цивилизацийæ дард рæтты чи фыдæбон кæны, уыдонæн — алы низтæй сын афтæ тæссаг нал уыдзæн. Уæвгæ бæстæйы иннæ цæрджытæ дард æвæццæгæн, стырзæрдæ нæ уыдзысты бæмбæгæй уæфт мидæггæттыл, къуымбилæй конд æрмкъухтæ æмæ æндæр ахæмтыл.

Ног дзауматы сусæгдзинад ахæм у: хъуымацы ауадзынц ахæм тисептикон тæнгъæд æмæ йæм микробтæ æмгæрон нал фæцæуынынц, адæймаджы буарæн та ницы зиан хæссы.

ЦИВИЛИЗАЦИЙЫ ЗНÆГТÆ

Алы бон дæр уырыты нымæцыл бафты æртæ милуаны æмæ æрдæг. Се 'ппæт, кæй загъын æй хъæуы, цалдæргай мæйтæ дæр нæ фæцæрынц фæла иннæтæ... Æрæджы Канберрайы цы Æппæтдунеон конференци уыд, уым ахуыргæндтæ æрцыдысты æнкъард хатдзæгтæм: ныртæккæ дæр уырытæ адæмыл æфтауынц 70 инфекцион низæй фылдæр, фæла фидæнмæ сæ бон уызæни, цæйау фæзæгъынц, бæстыл былар бафтауын. Уæлдай тæссаг у, бырæттæ фылдæр кæм и, уыцы сахартæн — уым уырытæ цардæй хъулау хъазынц.

Ноджы стыр дæр зиан та скæндзысты уырытæ, сæ фыд сын цы бæстæты хæрынц, уымыты. Алы аз дæр ацы цæрагойтæй 35 милуаны бæрц æлханынц æмæ уæй канынц, Меконгы цæугæдонны был цы базартæ ис, уым (Азийы). Уæхстытыл сæ баканынц æмæ сæ физонджытау фыцынц цæхæрыл. Гъемæ, загъæм, адæймагмæ истæмæй рынчын уырийы æрдæгфых физонæг куы бахауа, уæд уый æбуалгъ хабар нæу!

ФЫССЫНАДЫ РАЙГУЫРÆН БÆСТÆ — КИТАЙ

Америкаг æмæ китаийаг археологты экспедици Ныгуылæн Китайы ссардта дунейы рагондæр фыстытæ. Хенаны провинцийы рагон адæмылæууæнбынаты ахуыргæндтæ ауыдтой уæртджынхæфсы айчы хъуызг. Уыдис ыл пиктограммæтæ — тæккæ рагондæр иероглифтæ. Кæд фыст æрцыдысты, загъгæ, куы бафæрсат, уæд уын мæнæ дзуапп: нæ эрæйы агъоммæ 8600 азы.

Пиктограммæтæ сты, рагон китаийæгтæ цы иероглифтæй пайда кодтой, уыдон æнгæс. Уæдæ афтæ: фыссынады райгуырæн бæстæ у Китай. Нырмæ та нымадæуыди, фыссынад фыццаджы-фыццаг Месопотамийы фæзынди, загъгæ.

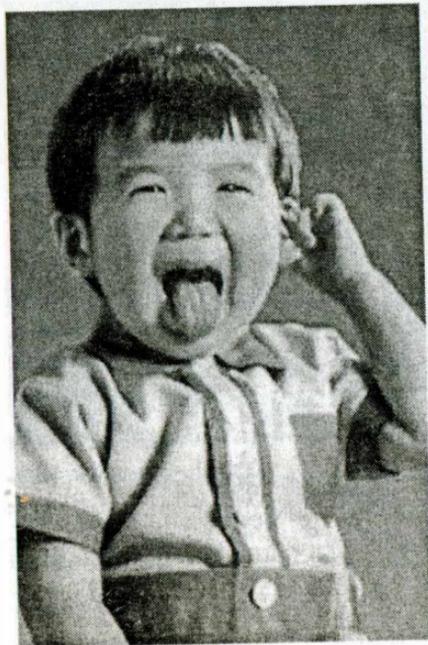
НОГ ТЕЛЕФОН

Япойнагтæ сарæзтой мобилон телефоны дзыхъхъынног хуыз. Сæрмагонд цонгдарæн сигнал райсы æмæ адаймаджы æнгуылдзтыл адæтты мыртæ. Цæмай искæмæ адзурай, уыттыххæй де 'нгуылдзтæ истæуыл æркъуыр, стæй дæ амонæн æнгуылдз дæ хъусмæ бахæсс æмæ ныхас кæн.

ÆВÆГÆСÆГ САБИТÆ ЦАС ИС УÆРÆСЕЙЫ

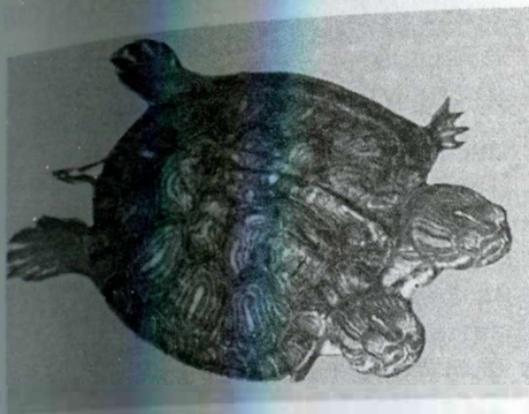
Алы кусæндæттæ кæнынц алы ныхас. Ахуырады министрады нымадмæ гæсгæ скъоламæ нæ цæуы 368 мин сываллоны. Фаллоны æмæ социалон рæзты министрад зæгъы: æвæгæсæг сабиты нымæц у 1 милуан, Генералон прокуратурæмæ гæсгæ та сты 2 милуаны. Фæйнæ-фæйнæхуызон нымæцтæ дзурынц Мидхъуыддæгты министрад — 2,5 милуаны, Федерацийы совет — 3 милуаны, хæдбар эксперттæ — 4 милуаны. Цæвиттон, Уæрæсейы алы хъуыддæг дæр куыд æмтъеры у, ацы бæрæггæнæнтæ дæр — афтæ.

МЕ 'ВЗАГ — МЕ ЗНАГ

Китайаг Ксиан Ши-Хуа куы райгуырды, уæд йе 'мбæлттæй ницæмæй хицæн кодта. Фалæ куыд рæзыд афтæ йын уыди зындæр дзураг æмæ ныхъуыраг. Æртындæс азы йыл куы сæххæст, уæд æй бынтондæр рахизын бахъуыди тæнгæд хæринæгтæм, йæ ныхас та йын бамбарæн нал уыди. Дохтыртæ йæ куы фæдтой, уæд рабæрæг: дзыуы æвзаджы йын ис. Уымæ дыккаг æвзаг рæзыд ахсæнырдæм æмæ сæ 32 сантиметры. Шанхайы хæстон рынчындоны йын операци скодтой. Лæппу йæ дыккаг æвзагæй фæрæст æмæ йæхи æмбары иттæг хорз. Дохтыртæ йын дарддæр иртасындæр буар, уымæн æмæ ахæм хабар дæ нейыл никуыма уыди.

ДЫУУÆ СÆРЫ ХИЦАУ

Хуссар Африкæйы цæрæг Ноэль Дэниэлс дары уæртджынхæфсытæ. Иуахæмы сын кæртмæ хæринаг куы рахаста, уæд æм айчы хъузджы сæстæгты 'хсæнæй разынди... дыууæ сæрон лæппын уæртджынхæфс.

— Уæртджынхæфсы лæппын йæхи хаты хорз. Йæ дыууæ сæры та æмрæстæг хæрынц, — зæгъы Ноэль. —

Æрмæст цæрагой истæмæй куы фæтæрсы, уæд йæ сæртæ фырадаргæй фæйнардæм азилы.

Ахуыргæндты нымадмæ гæстæ, ахæм хабæрттæ æрдзы тынг стæм хатт æрцæуы. Лæппынæн, дам, йæ хъул сах абадти, хицауын кæй ис, уымæй. Искуы, дам, æрдзы хъæбысы куы рантыстаид дунемæ, уæд зынтæй фæцардаид.

МАХ — ДÆЛÆМÆ, УЙЙ — УÆЛÆМÆ

Китайы цæгат-ныгуылæн хайы, Синьцзян-Уйгуры районы ссарæуыд æнахуыр цæугæдон: фахсыл дæлæмæ нæ кæлы, фæлæ уалæмæ.

Цæвиттон, дыууæ туристы иу тæрфмæ машинæйы бацыдысты æмæ йæ лæгъз ран баурæдтой, ома, ам ничердæм атулдзæни. Рахызтысты. Уалынджы дын кæсынц æмæ машинæ уæртæ рагъмæ фæхилы, йæ матор хуыст, афтæмæй. Куыдуæлæмæ тылди тагъдæй-тагъддæр. Бæлццæттæ йæ цъуппыл байæфтой æмæ фæдтой диссаг: фахсыл цæугæдон бынмæ нæ калди, фæлæ хæрамæ, рындзмæ.

Ахуыргæндтæ раздæр дæр хъуыстой, сæхигъдауæй чи тулы, стæй сьдзмьдзы чи кæлы, ахæм дæтты кой, фæлæ ацы диссагъы сусæгдзинад нæма раиртæстой. Æрмæст иу хабар бæлвырд у: уыцы æнахъинон рæттæм чи бахауы, уыдонæн сæ уавæр хорз нæ рауайы: кæмæн йæ сæрызонд фæкуыддæр вæййы, чи рынчынтæ кæнын райдайы, иуæй-иутæ та дзы адзалы фæндагыл дæр ацæуынд.

Сергей ДОВАЛТОВ

ФЫССÆДЖЫ БЛОКНОТÆЙ

* * *

Советон композитор Покрассæн уыди хæрз хæстæг — америкаг композитор Томкин. Покрасс фыста бæхæфсæддонты марштæ, Темкин та — голливудаг фильмтæм музыка.

Сталин кино бирæ уарзта. Иуахæмы Кремльмæ бахуыдтой аивады кусджыты, æмæ Сталин фæрсы Дмитри Покрассы:

— Дæ хæстæг æцæг фæсарæнты цæры?

Покрасс фæтарсти, фæлæ фæтæгæн æнæ раст дзуапп раттæ цы уыди:

— О, æмбал Сталин.

— «Æртæ мушкетер»-æн зарджытæ уый ныффыста?

— О, æмбал Сталин.

— «Вар-вар-вар-вара» дæр уый фыст у?

— О, æмбал Сталин.

Сталин ахъуыды кодта, стæй загъта:

— Фалтау уый ам куы цæрид. Ды та — уым.

* * *

Поэт Юннæ Мориц уыди Гуырдзыстоны. Буфеты сæны агуывзæ райста. Уым та бындзытæ ленк кодтой. Юннæ гуырдзиаг буфетгæсмæ дзуры:

— Æмæ дæ сæны бындзытæ куы и...

Гуырдзиаг ыл йæ къухтæ сцагъта:

— Бындзытæ кæм и, цард дæр уым и!

* * *

Нью-Йорчы уазæгуаты уыди поэт Соснорæ. Æз ын хъæст кодтон америкаг цардæй:

— Ам ис хæрд дæр, дарæс дæр, алы хиирхæфсæнтæ дæр. Фæлæ дзы хъуыдыйы мыггагæй ницы ис! Сагъæстæнæг дзы не ссардзынæ.

Соснорæ мын афтæ:

— Уæрæсейы та бынтон æндæрхуызон у: хъуыдытæ æмæ дзы сагъæстæн ныккæнæн нæй, æмæ иууылдæр сты хæрд, дарæс æмæ алы хиирхæфсæнтыл.

* * *

Калачы сарæзтой конференци ахæм темæйыл: «Советон литературæйы оптимизм». Уыди дзы бирæ ныхасгæнджытæ, уыдонимæ — Наровчатов: дзырдта советон литературæйы оптимизмы тыххæй. Йæ фæстæ трибунамаæ схызти гуырздиаг литературæиртасæг Кемоклидзе:

- Мæ хæдразмæ чи дзырдта, уый бафæрсынаг дæн.
- Табуафси.
- Байронæй дæ фæрсын. Æрыгон уыди?
- Цы? — бадис кодта Наровчатов. — Байрон? Джордж Байрон? О, æрыгонæй фæмард.
- Ноджы ма иу фарст. Рæсугъд уыди Байрон?
- Байрон? О, хæрзконд æмæ рæсугъд уыди. Фæлæ ма цæмæн фæрсыс?
- Афтæ æнæуи. Иу фарст ма. Цæрæг лæг уыди?
- Чи? Байрон? Ай-гъай. Лорд уыди. Стыр фидары хицау. Цæрæг лæг нæ, фæлæ суанг хъæздыг дæр. Уыдæттæ зындгонд хабæрттæ сты.
- Фæстаг фарст ма дæм. Курдиатджын лæг уыд?
- Байрон? Джордж Байрон? Байрон нымад у Англисы стырдæр поэтыл!
- Гъемæ ма, ме 'фсымæр, кæс. Джордж Байрон! Уыд æрыгон, рæсугъд, хъæздыг æмæ курдиатджын. Афтæмæй та пессимист! Ды та зæронд, мæгуыр, фыдынд æмæ курдиатæй цух! Афтæмæй — оптимист дæ!

* * *

Дыууынаем азты ма мадыхо куыста редакторæй. Иуахæмы асинтыл сцæйзгъордта æмæ æнæнхъæлæджы Алексей Толстойы гуыбын йæ сæрæй сцафта.

— Уæу-уа, — загъта Толстой, — ныр ацы ран цæст куы уыдаид, уæд мын æй нæ сæппæрстаис!

* * *

Амард Алексей Толстой. Йе 'мкусджытæ сæхи срæвдз кодтой зиан бавæрынмæ. Мæ мадыхо фæрсы фыссæг Чумандрины:

- Мишæ, ды нæ цæуыс мардмæ?
- Чумандрин ын дзуапп радта:
- Мæхинымæры ахъуыды кодтон. Зæгъæм, Толстой нæ амарди, фæлæ æз, Чумандрин. Уæд, цымæ, Толстой æрбацыдаид мæ зианмæ? Æвæццæгæн, нæ. Уымæ гæстæ æз дæр цæуынвæнд нæ кæнын.

* * *

Иуахæмы маæ мад уынгмæ рацыд. Къæвда сæх-сæх кæны. Маæ мадæй зонтыкк ферох, цыфдзæстыты йæ цауын бахъæуы. Йæ размаæ иу расыг лæг фæци, уымæ дæр зонтыкк нæй. Хъæр кæны, адæммæ амонгæйæ:

— Нæ мады хай, адон хъæддæгтæ сты æви зонтыччыты бын цы бабырыдысты?!

* * *

Нæ гыццыл чызг мын загъта:

— Дæ «бибиси» дын рудзынгыл сæвæрдтон.

* * *

Нæ гыццыл чызг афтæ загъта:

— Тетя Женяймæ Мæскуымæ ацæудзынæн. Мавзолей бабæрæг кæндзыстæм. Æмæ æппынфæстаг удæгас Ленины фендзынæн!

* * *

Лев Никулин, дымысдæр, цæстмæмитæгæнаг лæг, куыста хæстон уацхæссæгæй. Кæнæ та политкусæгæй. Герман оккупацигонд куы 'рцыд, уæд æй æрфæндыд исты дзауматæ самад кæнын, уæлдайдæр бронзæ, фарфор æмæ къухылдаргæ сахæттæм дардта йæ хъус. Фæлæ, фæсарæйнаг фыссæн машинкæ йæ къухы куы бафтыдаид, уымæй тынгдæр ницæмæ бæллыд.

Гъемæ иуахæмы иу дæрæн къантормæ бафтыди. Бакасти мидаемæ. Зæххы ауыдта замманай «Ундервуд». Уæззау — джиппыуагъдæ цæнгæтай. Никулин æй бæрæзент голладжы хъавгæ нывæрдта. Хъуыды кæны латинаг дамгъæтæ уырыссæгтæй баивдзынæн Мæскуыйы.

Цæвиттон, иу æртæ майы дæргъы йемæ фæудхар кодта, æхсæвыгæтты дæр æй хъахъхъæдта. Афтамæйты йæ Мæскуымæ æрбаласта. Механикæ йæ бавдыста. Уый йын афтæ:

— Ацы машинкæйæн дзуттаг дамгъæтæ ис. Рахизырдыгæй галиуырдаем мыхуыр кæны.

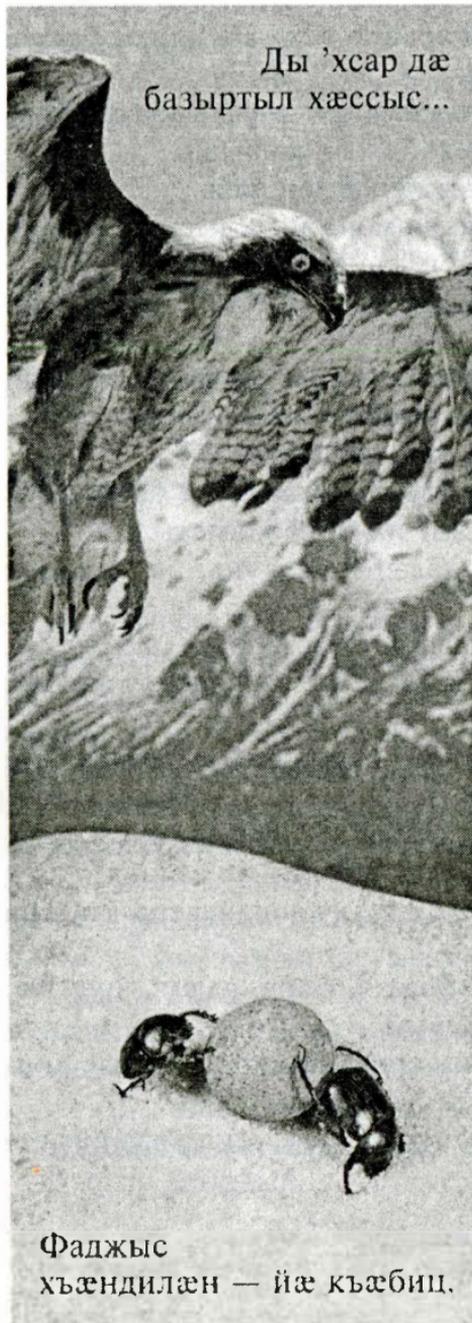
Цыбыр дзырдæй, политкусæджы дзуттаг Хуыцау бафхæрдта.

ФРАНСУА ДЕ ЛАРОШФУКОЙЫ ЗОНДЫ НЫХÆСТÆЙ

- Нæ монцты царæнбон махæй аразгæ нæу, нæ царды бонтæ куыд не сты махæй аразгæ, афтæ.
- Монцтæ хатгай зондджын адæймагæй æдылдызæф саразынц, æррайы та арæх зондæй фæхайджын кæнынц.
- Мæлæтмæ æмæ хурмæ комкоммæ кæсæн нæй.
- Адæймагæн йæ амонд æмæ йе 'намонд йæ хъысмæтæй уый бæрц аразгæ не сты, йæ удыхъæдæй цас аразгæ сты.
- Æцæг уарзт æндæргæй уæлдай нæу: йæ кой иууылдæр кæнынц, цæстæй та йын хай нæй.
- Дæ нæргæ ном нывыл хæссынхъом куы нæ уай, уæд дын кады хос нæу, фæлæ дæ æдзытмæ тæры.
- Зæрдæ зондыл кæддæриддæр сайдæй цæуы.
- Æппындæр никуы никæй сайдзыстæм, зæгъгæ, ахæм зондыл куы ацæуæм, уæд нын иудадзыг нæхи сайдзысты.
- Зондджын лæг-иу арæх зын уавæры бахауид, йæ алыварс æдылытæ куы нæ уайд, уæд.
- Æцæг уæздан адæймаг йæхицæй никуы раппæлдзæни.
- Йæ æдылдызнадтæ хорз чи зоны, æмæ сæ арæхстджынæй чи пайда кæны, ахæмтæ дæр ис.
- Æппæтæй зондджындæр уæвынмæ тырнынæй æдылыдæр ми нæй.
- Адæймаг цыфæнды дардуынаг зонды хицау куы уа, уæддæр, цас æвзæр митæ кæны, уыдон раиртасынхъом нæ вæййы.
- Æрра митæй фервæзæн ис, фæлæ галиу зондæн срастгæнæн нæй.
- Æппæтæй стырдæр сгуйхтдзинад у, бирæ адæмы цур нæ, фæлæ хæрзиунагæй кæй саразай, уый.
- Ис ахæм рæучи, рогзонд адæймæгтæ: нæдæр сæм стыр аиппытæ вæййы, нæдæр æцæг, цæстыахадгæ æнтыстытæ.
- Хæлæг ахæм æлгъаг æмæ тæшпуд монц у, æмæ йыл басæттын ничи уæнды.

ЦӘРГӘС ҖМӘ ХЪӘНДИЛ

Эзон

Ды 'хсар да
базыргыл хәсссы...

Фаджыс

хъәндилян — йә къәбиц.

Цәргәс сырдат тәрхъусы
Бамбарста тәрхъус, ници йә
баххуыс кәндзән, уый. Уаль
дгы йә размә фәци фаджыс
хъәндиц, әмә тәрхъус уы
әрхатыди. Хъәндиц ын зәрда
авәрдат, стәй цәргәсы ку
ауыдат, уәд дзы куры, тәрхъус
батәригъәд кән, зәгъгә. Ту
дзы маргъ ахәм ницәйәг фә
хәцәджы хъуыды дәр не 'рко
та әмә тәрхъусы бахордт.
Хъәндилай уыцы әфхәрд на
фәрох: иудадзыг ын йә ахстон
йә хъус дардта, әмә-иу куыдәр
цәргәс әйчытә әрәфтыдт,
афтә-иу сәм хъәндиц ста
әмә-иу сә раппәрста. Әйчыт
иу ныццәхх сты, уәдә цы уы
ид. Цәргәс йә сәрән нал уы
әнцой нал зыдта әмә йәхи Зев
сы уазәг бакодта, куырдта дз
цәмай йын йе 'йчытыл кьуырт
бадынән хибар бынат радта. Зев
дәр ын йе 'йчытә йә роны
сәвәрдат. Хъәндиц уый куы
зыдта, уәд фаджысәй бага ско
та, Зевсмә стахт әмә йын уы
бага йә роны ныппәрста. Зев
фәстади, фаджысы тула аппара
зәгъгә, әмә дын цәргәс
әйчытә әнәнхәләдгы йә
ронәй куы 'рхауиккой.

Дзурынц, уәдәй ардәм, дз
цәргәстәм ахәм әгъдау
фаджысы хъәндицән сә фә
нын афон ахстәттә нә кәни

* * *

Ис бынтон ницаѣяг, фәлә хәстмаст адәймаггәндтә, фаджысы хъәндилтау сау, әлгъаг, зәрдаә сә бамәгуыр вәййы, цәрәгудтән мисхалы бәрц дәр ницы пайда хәссынц, фәлә сә кьәйных, әнаәсәттон, хәрам митәй арәх бәлләхтә саразынц стыр, хәрзуд адәймагән дәр. Уыдон тас әфтауынц сә сау мылазон әнгасәй, хьустә кьуырма кәнынц сә дыв-дывәй әмә гуыз-гуызәй, се 'мбыды тәфәй сәрызонд сдзәгъәлтә вәййы, дә фәдыл бафтдзысты, сагъуыйдзысты дыл, цәлхдуртә дын әвәрдысты, әмә зәгъдзынә; фәлтау стыр ләгтә уәнт ме знәгтә, ацы фаджысхор хъәбызаты мәстәй марыны бәсты. Ахәмтыл фәуәлахиз уай, уымәй дәр ләг әфсәрмы кәны, худинаг әм кәсы семә тох кәнын, атәрән дәр сә нәй, уәдә семә куы схәцай, уәд та дыл әнәмәнг сә хьылма-марг бакалдзысты, фаджысәй дә самәнтдзысты.

Эразм Роттердамаг

Ницаѣяг әмә әлгъаг ләг уый у, цьаммартә хьуаг чи вәййы.

Араббаг әмбисонд

Ницаѣяг әдзухдәр хиуарзон вәййы.

Цәцәйнаг әмбисонд

Фыдләг әвзальйә уәлдай нәу: куынә дә судза, уәд та дә чьизи скәндзәни.

Анахарсис

Ницаѣяджы миниджытәй иу у, йәхимә стыр ләг кәй фәкәсы, уый.

Бернард Шоу

Хәрамзәрдаә адәймагтәй иу дәр амондджын нәу.

Ницаѣяг, гәвзыкк удән маст исынәй әхцондәр ницы вәййы.

Ювенал

Фыдләгтә бындзытәй уәлдай не сты: адәймаджы буарыл фәрахил-бахил кәнынц, стәй йын йә хъәдгом ссарынц әмә йә агайын райдайынц.

Жан Ламбрюйер

Искәй фәдыл зылыны манийә тәссагдәр мани нәй.

Юзеф Кусьмерек

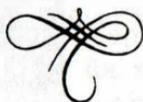
Цæуынд æрвылбон ничитæ нæ рæзты,
Тыхсæм, цыма къæм бахауы нæ цæсты.
Дæхи сæ хиз, кæсгæ дæр-иу сæм ма кæн:
Сæ цæстæнгас дæр емынæ у махæн¹.

Джамн

ЭПИГРАММÆ КÆНÆ ГАМСЫРТЫ МÆСЫГ КУЫД БАБЫН

Гамсыры цот, куыннæ калут уæ цæссыг! —
Уæ сау бындар, уæ фыдты фыд Тылатт
Уæ мæсыгæн йæ тæккæ сæр ныббадт.
Æмæ уæ кад фæдæллæх и æд мæсыг!

Тæккумарты Цæуæйна

2004: МАЙМУЛИЙЫ АЗ

• Адæмæн сæ 15 проценты маймулийæ
равзæрдысты. Иннæтæ та сты равзæрынæввонг.

• Кæддæр Елбыздыхъо загъта: «Маймули —
рухсаг, æгас цæуæд ирон театр!»

Маймули раджы райгас. Бир-бирæ рæстæг
хъазы ирон театры сценæйыл. 2004 йæ аз у.
Дзурынц: маймулийæн ратдзысты адæмон ар-
тисты ном.

Къогъодзи

¹ Эзопы æмбисонд, стай Эразм æмæ иннæты зондджын ныхæстæ нын нæ зæр
æрлаууын кодтой нæ иу зонгæ МММы.

ИРОН
ПОЭЗИЙЫ
АНТОЛОГИ

НИГЕР

(1896 — 1947)

Нигер (Дзанайты Иван) райгуырди Цагат Ирыстони чысыл хохаг хъæу Сындзысары рæстæмбисцæрæг зæхкусæджы хæдзары. Ахуыр кодта сæ хъæуы аргъуаны скъолайы, стæй та Дзæуджыхъæуы дины скъолайы. 1913 азы бацыд Арыдоны семинарæ. Кæронмæ йæ каст нæ фæци — сси Саратовы университеты студент, фæлæ йын уый дæр фæуын нæ бантысти — мидхæст йæ тæккæ тынгыл уыд æмæ фæндæгтæ æхгæд æрцыдысты. 1919 азы йæ акодтой урс æфсадмæ. Уырдыгæй фондз майы фæстæ ралыгъд æмæ æмбæхст Уæлладжыры комы. Ам баиу, деникионты ныхмæ чи хæцыд, ахæм отрядимæ.

1930 азы Нигер каст фæци Хæххон пединституты ирон æвзаг æмæ культурæйы хайад, стæй та аспирантурæ. Уый фæстæ кусын райдыдта ацы институты ахуыргæнæгæй. Ноджы уыди Цагат Ирыстони након-иртасæг институты литхайады хицау.

Литературон куыстыл фæцалх 1913 азы. Йе сфæлдыстады тыххæй бирæ фыст ис. Аппæтæй объективондæр аргъ ын скодта Дзуццаты Хадзы-Мурат («Рæстдзинад», 1996, №№ 40, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50). Бирæ радзур-бадзуртæ фæчынди, поэты æрхæндæг мотивты аххоссæгтæ цы сты, уый тыххæй æмæ алы æфсæнттæ мысыдысты. Мысын та ницы хъуыд — æппæт аххостæ дæр цардæй цыдысты.

Ой, цы мыртæ уыд мæ риуы!..

Ой, цы хæзна уыд мæ сæры!..

Фæлæ арв зымæг нæ нæры,

Булæмæргъ хъызты нæ цæры,

Уæд æрмæст ыстонг сырд ниуы!..

Ацы рæнхъытæ Нигер ныффыста 1938 азы. Уæд æцæгæй дæр «хъызт» замантæ уыд æнæхъæн Советон

Цæдзисы дæр: ахстой æмæ сæфтой адæмы хуыздæрты, пацитæ буц æмæ сæрыстыр кæмæй уыдысты, уыдоны. Нигеры алыварс дæр сæвзæрди маргайдзаг атмосферæ. «Æбуалгъ æмæ æнæбауромгæ тохы бацæуынц курдиатæй цух адæм, сæхицæй уæлдæр, намысджындæр чи у, уыдонимæ», — фыста Бальзак. Нигеры дæр, йæ ронбастмæ дæр чи не 'ххæссыд, уыцы литературон дзиглотæ сагъуыдысты, фыстой йыл алы хахуыртæ, хуыдтой йæ, советон фыссæджы номы аккаг чи нæу, ахæм. Бирæ цæмайдæрты фæфыдæнхъæл кодта поэты ног дуг. Æлгъаг æдзæсгæмттæ, цæмартæ уынаффæгæнæг систы æмæ социализмы идеалтæ цæсты бафтыдтой, бабын кодтой. Ахæм заман поэт хъуамæ хъæлдзæг зарджытæ куыд кæна? Иран се 'взаг, сæ фарн сæфты къахыл ныллæууыдысты, адæмы хуызæн нал сты, цагъартæ сæ рауади. Фæлæ дæ уыдæттыл фыссын нæ уадзынц, дæ зæрдæйыл — гуыдыр, мыхуыр — дæ былтыл (Нигерæн йæхи ныхас). Ахæм рæстæг хъуамæ булæмæргъ басгуыха поэт?

Мæнмæ гæсгæ, Нигер йæ мидуавæр, йæ дунеуынынад, йæ уды хъуырдухæнтæ æппатæй хуыздæр равдыста, уырыссагау кæй ныффыста, уыцы æмдзæвгæ «Исповедь»-ы (джиппы уагъд æрцыди поэты амардæй 41 азы фæстæдæр «Литературная Осетия»-йы; МАК-ы кусджытæ йын æй йæ удæгасæй куы базыдтаиккой, уæд Нигер дæр æнæмæнг 37-æм азы амæддæгты хал ахордтаид). Ахæм ныхæстæ дзы ис: «Мне слышатся стоны и горестный плач и жертвы на плаху влекущий палач... Веселые песни неведомы мне». Æмæ ноджы: «Тоска мое сердце и душу гнетет за мой изболевший осколок-народ: великий в минувшем, он завтра готов исчезнуть в бездонной пучине веков...»

Уыцы бæллæхтæ аразæг системæйы ныхмæ лæууын Нигеры бон иудадзыг нæ уыди (зæггæм, Малиты Геуæргийæн куыд баци йæ бон, афтæ) æмæ-иу барæнæбары рахызт, идеологи цы зарджытæ домдта, ахæмтæ фыссынмæ. Уый уыд йæ трагеди. Уæвгæ

уырысы номдыд поэттæ Мандельштам, Ахматова æмæ Пастернакы дæр басыгъта уыцы бæллæхы азар: æнæбары стауæн æмдзæвгæтæ ныффыстой æппæт адæмты фæтæгыл. Маяковский йæ зарæджы хурхыл кæй лæууыд, уый йæ хорзмæ не 'ркодта. Афтæ рауади Нигеры хабар дæр: «рæстæджы домæнтæм гæсгæ» кæй ныффыста, уыцы уацмыстæ абон нал ахадынц. Фæлæ йæ уды æмæ адæмы ристæ, утæхсæн кæм равдыста, уыдонæн ис æнусы цард.

Фыссæджы уацмысты æппæты æххæстдæр æмбырдгонд рацыд æртæ томæй 1966 — 1969 азты чиныгуадзæн «Ир»-ы.

МÆ НОМ

Æфхæрд ирон,
Фæсхохбæстаг,
Фыдцъылысбын,
Æнæмыггаг.

Нæ бæсты гакк —
Мæгуырдынад.
Нæ царды уаг —
Æппын æнад.

Нæ царæнтæ —
Цъыф ыскъæттæ,
Уæд не скъæттæ —
Хæрз лæгæттæ.

Æгъдауæй дæр,
Куы йæ загъон,
Нæ адæмæй
Цы раппæлон:

Æнæнамыс,
Гуылæвзæгтæ,
Æнкъард, фæлмаст —
Сывæллæттæ.

Фыдæлтæй сын
Бегарайæн
Рад баззади
Зæйы сæфтæн.

Кæд мæ фæрсыс
Бæстондæрæй,
Зæгъон дын æз
Уæд ме 'цæг ном:

Хæмпæлзачъе
Туаллаг лæг,
Дзæкъулæргъом,
Сæмпæрчъиджын.

1914

ÆХСÆВ

Арв æмæ мигътæ,
Миттæ 'мæ ихтæ
 Зæххыл куыдтой.
Хæхтæ 'мæ рæгътæ,
Уазал къæдзæхтæ
 Кæмтты хыгътой!
Хъæдтæ 'мæ цæгъдтæ,
Сырртæ 'мæ мæргътæ
 Рæстæг зыдтой.
Фыййæутты дарæн
Хъомгæсты зарæн, —
 Дæлдзæх йæ кой, —
Донæй ысцад и.
Лыстæнмæ калди
 Къæвдайы дон.
Фыййау ыстæлфыд:
Хуыссæг ыстæлфыд...
 Гъæй-джиди, бон!

Рахъил и размæ:
Нæл сæгъ йæ фарсмæ
Дурыл лæууыд.
Фыййау æй федта,
Багæпп æм кодта:
Ахуыр ыл уыд!
Балæст йæ быны.
Раст цыма фыны,
Бахъарм, æрцард...
Мæй дæр ыстулы,
Ферттыфта кулы...
Уый дæр уын цард!

1919

МÆ МАДМÆ

Мæ уæнгтæ нытгътызынц, куы скæсын дæ сæрма,
Мæ уарзон, мæ ныййарæг мад.
Тæхуды фæкæнын æз уыцы фæлтæрма,
Куы уыдтæ ды кадджын, нымад,

Куы кастæ æдæрсгæ фæйнæрдæм хъæлдзæгæй,
Куы уыдтæ дахæдæг æфсин
Дæ исæн, дæ бонæн зымæгæй, фæззæгæй,
Дæ ном та куы уыдис «æхсин».

Уый раджы уыд, раджы... Ныр къуымы æфхæрдæй,
Фæсдзæуинау бадыс, кæуыс.
Дæ иунаг хъæбул дæ, фæбадай йæ мæрдæй,
Куыд ашпæрста 'мбойны, уыныс?!

Дæ къæбицы дæгъæл дын радта хæдзумæ,
Æфсинад кæны уый дзæбæх.
Нырмæ дын дæ рæбынтæ рахæсдзæн хурмæ,
Фæстæдæр ныууæй кæндзæн зæхх...

1919

ЗÆРВАТЫКК

Ратæх, зæрватыкк, ныллæгдæр.
Азар фисынай дæ зарæг.
Уалдзæг нæм фæци хæстæгдæр.
Зæрдæ нал агуры хъарæг.

Ды куы фæзыныс нæ бæсты,
Уæд мæ тыхст зæрдæ ныххуды.
Ратæх, ратæх-иу мæ рæзты,
Азар, барæвдау рыст уды.

Ды мæ тыхдæттæг дæ хохы:
Æз куы фехъусын дæ зарæг,
Уæд уæлахиз кæнын тохы
Цардимæ, мæ ныфс, мæ дарæг...

Арвæй мæм æрцу ныллæгдæр,
Акæн фисынай дæ зарæг.
Демæ ком вæййы уæрæхдæр.
Зæрдæ нал фæкуры хъарæг.

1920

ФÆЛЛОЙГÆНÆГ

Сонты бонты дæр æз хъалты нæ фæзмыдтон.
Царды рохтæ-иу фæлывдмæ нæ фæзылдтон.

Бадымæ, хъазынмæ,
Мад, фыды азыммæ
Никуы бахастон мæ сæр.

Комбын — уæлыгæсæй, радфыййау — рагъсæрты,
Афтæмæй цардтæн-иу рагуалдзæг, даргъ сæрды.

Хъæуты-иу фæззæджы
Хъыг кодтон фæздæджы..
Гъей-джиди, афтæ ма цæр!

Уый фæстæ срæвдз кодтон, гъæйтт-мардзæ, схъæл цæвæг.

Цæй-ма, цы фæдæ, цы, хъæстыты схъæлдзæуæг!

Хорз-иу æй байдаудтон,

Фæтæн-иу адастон —

Хуртыуанæн-иу бæззыд.

Алы аз уалдзæгмæ ифтонгæй бафснайын

Даргъ адæг, хорз дзыбыр; цъæх хосæй бафсадын

Сау хъила уæнгуыты,

Цкуруайы фæрдгуыты,

Арвы фатау та — сæ цыд.

Саумæр зæхх базмæнтæм, байтауын тауинаг.

Цæлуарзаг, мах куыст ды ма рахон фауинаг.

Фæззæджы тæмæны,

Куыст хынцæн заманы

Фендзыстæм мусы нæ куыст...

Гъей-джиди, бафæраз дзурын, хъæрæй сидын:

Иу бон æз дæр уæд ысфæнд кæнин хæс фидын.

Байгæрдин кæритæ.

Дунейы хæлдриутæ

Айрох кæниккой сæ рыст.

1922

* * *

Цæй, цы ми кæнут, цы ам,

Чи уæм бадзырдта, цы дам?

Къултыл аууæтты хуызæн,

Нæй уæ рæгъытæн хынцæн.

Цæй, Пифагор, ды фыццаг

Радзур, куыд, цы у дæ уаг.

Рагæй хъусын æз дæ ном,

Фæлæ ракæн ныр æргом

Ацы къорд лæгæн дæхи,

Уæвгæ бамбарæг кæм и!

Цæй, уæд та, Сократ, ды зæгъ,

Ныр дæумæ æрхæццæ рæгъ.

Ма тæрс, нал у 'гас дæ ус,
Раджы саумæры ныхъхъус.
Кæд Платонмæ у дæ каст,
Аиш ма уæд уæд мæ фарст.
Цæй, цытджын зæронд Платон,
(Хатын — нæу дæуæн æнцон
Мемæ баныхас: дæ зонд
Хонынд махмæ ныр зæронд)
Ракæс, байгом кæн дæ дзых,
Зæгъ, — цæмæй уыди дæ тых.
Аристотелæй дæ тас
Ма уæд: ацыди йæ аз.
Махмæ логикæйæ ныр
Кадджындæр куы у цъæх фыр.
Гъæй, Руссо, ды ма у 'нкъард:
Æрдзæй нал лæууæм мах дард.
Мадардæй цæуæм, цæрæм.
Исæй, бонæй дæр — гæрæм...
Цæй, нæ дзурут уæдæ, нæ?
Фесæфут уæдæ, цæугæ!
Нал хъæуы...

1928

* * *

Æнкъард дæн æз,
тыхст у мæнæн мæ зæрдæ...
Мæ риуы судзы арт,
æддæмæ тоны, тоны.
Æмæ йын нæй фæндаг.
Мæ риуы — арт, æндон мыртæ — мæ хъуыры.
Мæ сæры та... Цæй, ма мæ фæрс фæлтау.
Нæй, нæй гæнæн:
æрцыд æмбисонд, зон —
цъаммар, æдых цыдæр
Гефесты къухæй мæн
Кавказы сау хохмæ
ныббаста фидар.

Мæ цæнгтыл ис рæхыс.
Рæхыс — мæ къæхтыл,
мæ зæрдæйыл — гуыдыр,
мышуыр — мæ былтыл..
Æнкъард дæн æз,

тыхст у мæнæн мæ зæрдæ.

Цæмæй зыдта, уæд Байрон
æмæ ардæм
Кавказы хохи цъасмæ
Гаролды пæлæз
æвæндонæй æрхаудзæн,
æмæ хæххон фыййау
уый йе уæнтыл æркæндзæн.
Æнкъард дæн æз...

Тыхст у мæнæн мæ зæрдæ...

Нæ уырны мæн æппындæр ницы, ницы.
Хуыцау, зæгъгæ, фæкæнынц.
Зæронд хъахбай... Кæй хъæуы уый та!
Фæзæгъынц «уарзон...»
Зæронд Вакхы фæдон —
хæтæд йæхицæн
Куы мæ хъæуа мыййаг —
мæхæдæг æм зындзынæн.
Лымæн... Нæй, нæй лымæн!
Фæлывд, бийын — гъе уыдон
ысты хуыцау зæххыл.
Куы дæм дзура дæ фыд,
дæ къухмæ дын куы дæтта
уый хъазынæн бæндæн, —
ма, ма йæ райс —
уый калм у, калм, æдылы.
Куы дын дара дæ мад
дæ авдæны йæ дзидзи, —
ысом æй тагъд фæстæмæ —
уый марг уадзы дæ риумæ.
Куы дæм худа дæ хо,
куы дыл узæла искæд, —

Фæлидз йæ разæй тагъд.
Ызнон, йе дысон, зон,
уый узæлыд раст афтæ
дæ карз фыдгулыл, о!
Дæ карз фыдгулæн уый
куы кодта пъа æмæ хъæбыстæ.
Кæсы дæм уæртæ чидæр,
фæхоныс де 'фсымæр ды уый,
ома, дам, иу пецы
ысфыхтыстæм кæддæр.
Бецау дæ бон, цæй магуыр дæ,
уæвгæ дæр!
Цыргъ кодта абон кард
дæ марынмæ уый дурыл.
Уынын — рæвдауыс ды
дæ хъæбулы дæ зæнгтыл,
дæ дзыхæй йын
куы исыс ды дæ комдзаг.
Дзæгъæл у уый, —
уынын, куыд абон,
йæ къух дыл сисдзæн сом,
куыддæр фæтыхсай, афтæ.
Ды бадтæ дысон уартæ уым,
дæ цуры бадти чызг.
Дæ сонт туг хъазыд уæнгты,
рысти дæ риу фырцинæй.
Хуыдтай ды амондджын дæхи,
дæ къайы бæсты ды
уыдтæ рæвдз раттыныл дæ уд.
Магуыр дæ бон! —
Æндæрахсæв
æз раст гъе уым куы федтон бадгæ уый
æндæримæ.
Хъæбыстæ кодтой. Чызг
дзырдта, дæуæн цы дзуры, уыдон.
Нæ, нæ! Фæлывд у цард, фæлывд.
Нæй ницы 'нæ сайдæй йæ мидæг!..

Дыууæ Титаны ис æрмæст:

Тыгъд æмæ Афон.

Æцæг ысты гъе уыдон, гъе уыдонæй мын зæгъ!

Канопус¹ зилы тыгъды.

У буц йæхицæй.

Уадз уæд. Æз зонын —

уый Тыгъд нынныхъуырдзæни искæд.

Тыгъды хуылфы фæцæудзæнис йæ хъуыртт!

Тæрсын æз Афонæй, тæрсын —

Кронос у дурзæрдæ бынтон.

Кæны цæуæт, цæмæй сæ

фæстæмæ бахæра, гъе, уымæн.

Æлгъыст фæуæд, æлгъыст.

Ысцыргъ та кодта, зонын,

йæ дæндагтæ мæнмæ дæр...

Уынын, куыд дамгъæтæ, сымах:

мæ цæсты хуынкъæй уаллон

æддæмæ рахылди сæтæйдзаг.

Ныфсæста сæры уый йæхи

мæ сæры магъзæй фаг,

фæхъазыд дзы йæхицæн.

Ныр рахылди...

Æрлæсы дзыхмæ.

Ныххиздзæн риумæ уый,

мæ зæрдæйыл æртыхсдзæни,

фæцъирдзæн æй дзæбæх.

Ыстæй ныммæлдзæн уым.

Гъе, уый дын цард!.

Æнкъард дæн æз...

Тыхст у мæнæн мæ зæрдæ.

Цæрæд, кæй фæнды, уый.

Мæнæн нæу хъауджыдæр —

цæрон æви мæлон.

Æрмæст ма уый зæгъын:

кæдмæ кæса мæ цæст,

¹ Канопус — стъалыйы ном стъалыбардз Аргойы, фæстæдæр та Килы арттивагдæр стъалы. Канопусы тыххæй кæс 144 фарсыл.

ингәны сыджыт мә
нылхъива цалымә бынтон,
уәдмә әз дзурдзынән әргом
рәстдзинад дунетыл хъәрәй.
Әмә сәрәй
әз не 'ркувдзынән никәд, нә,
ләджы фыртән.
Әлдармә макуы ратт дә бар,
сәргуыбырәй
дәхицән адджын ма кә цард,
фәлтау — мәләт!
Гъе уый фәдзәхсын әз,
кәд мәм ис хъусәг, уәд.
Әмә хъуамә уа —
мәнг хъәргәнәг нә дән.
Дән уацхәссәг!
О, о, дән уацхәссәг
әрцәуинаг дугәй!..

1930

* * *

Иуәй иннә бон уырыддәр —
Афтә, гъе, мә цард әрвитын.
Тайын, 'руайын әмә джитын.
Бон, әхсәв — мәләтмә сидын.
Зилы сагъәсәй мә рыст сәр..

Әрдз мын ракодта ләвәрттә.
Цардмә рауадтән ныфсджынай.
Рууы арт сыгъди цырынай.
Загътон хиздзынән фыдрынай
Әз сымах — нә митәвәрдтә..

Фәлә нукуы әмә ницы:
Хъуыры сцәнд ысты мә фәндтә.
Нәй, нә сын фәци цәуәнтә
Цардмә, афтәмәй мә уәнтә
Дудынц, утәхсән фыднизы..

Ой, цы мыртæ уыд мæ риуы!..
Ой, цы хæзна уыд мæ сæры!..
Фæлæ арв зымæг нæ нæры,
Буламæргъ хъызты нæ цæры —
Уæд æрмæст ыстонг сырд ниуы!..

Бонтæ уайынц æмæ згъорынц,
Мæн мæ сау ингæнмæ хонынц...
Цæй, хæрзбон, хæрзбон, мæ сæнттæ!..
Цæй, хæрзбон, хæрзбон, мæ фæндтæ!..

Цом, цом ингæнмæ, мæ тыхст сæр!..
Цом, цом ингæнмæ, мæ зардæ!
Ам ныл аудæг нæ уыди,
Ам нæ зард бæсты нæ цыди, —
Уым ныл саудалынг æртыхсдзæн!..

1938

ЫЗНОН ЦЫМА УЫД УЙЙ...

Коцойты Арсены номыл

Ызнон цыма уыд уйй...

Æз хъазыдтæн сырх хъултæй,
Фырай-иу тæу фæцæйарæзтон хатгай,
Æмæ-иу мын уæд ме 'мбæлттæ мæ къухтæй
Мæ сырх хъултæ куы акъахтой, куы, радгай,
Кæнæ-иу мæ мæ тæрттæй хорз ныууыгътой.
Бæргæ-иу сæм хъæбæрдзыхæй ысдзырдтон,
Фæлæ-иу мæ гъеуæд сæ быны 'ртыхтой.
Æркуыдтон-иу, уæддæр хатыр нæ куырдатон,
Хылгондæй-иу фæпырх ыстæм уæд уынды,
Дыууæ-иу нæ карæдзи фæдыл н' ацыд;
Кæс, æмæ алчи дæр йæхæдæг рыджы
Йæхиимæ гæпп-гæппгæнгæйæ хъазы.
Фæлæ йæ маст кæм хæссы сонтæн бирæ!

Ахситт... къуыззитт... Ама та, кас, амбырдэй
Кал-кал, чыр-чыр, авзыгъдэй хулта улам...
Фаци нэ хъазт... Аз ацыдтэн амбылдэй...
Ызнон цыма уыд уый...

Аз хъазыдтэн фæдæгъдэй;
Цыдтэн уалгас, хылдтэн уаламæ тигътæм,
Ысдæн фыййау, зæйтæ-иу уагътон рагътæй,
Ыскъæрдтон дугъ чысбын лæбырдты сæгътæй,
Ыстæй та-иу фæзарыдтэн фаг мигътæм.
Ызнон цыма уыд уый...

Фæлæ ныр кас: мæ рустæ —
Уырынгтæ, 'мпылд; æрæмбæрзта сæ халас;
Мæ сæр — гæмæх, зæл нал ахсынц мæ хъустæ,
Цы гæнæн и — ысхос мын кæн, цу, марадз.
Мæ фæззæг мыл æрцыд, æрцыд æваст!..
Цыбыр у цард — ыскаст æмæ ныккаст!..
Цыбыр у цард! Фæлæ йæ бонтæй ма бар —
Уый бонтæй баргæ нæу, фæлæ фаллойæ
Дæхи йæ цырынмæ, йæ арфмæ бахъар,
Ама дæ фæззæджы уыдзынæ хызт фæсмонай.
Дæхи йын ратт, æмæ дын уый дæр ратдзæн
Дæ бæсты фарн, дæ адæмæн йæ хорзæх,
Мæрдон рæстæг уæлауыл бонтыл бафтдзæн,
Ама дæ цард сæдæ уыдзæни, хорзæй!

1943

* * *

Цыма, ныр та кæй рад у,
Кæмæ бауасыд халон?..
Цы уынын, цы, мæ цæстæй,
Ама цы уыдтон фарон!

.....
Агъгъæд у, цæй, агъгъæд у
Хæрдты касынæн. Цардмæ
Лæмбынагдæр æркæсут
Ама йæ хатут дардмæ...

Нæ дуг заман у махæн,
Заман, заман, нæртон дуг!
Чи бахаудзæни цардмæ,
Чи сисдзæни йæ сонт уд...
Мæ Ир, мæ уарзон бæстæ,
Дæ ном, дæ фарнмæ дзурын —
Бындурон уæнт дæ риуыл
Дæ байзæддаг, дæ хъæстæ!

1944

ХЪОДЗАТЫ Ахсар

«КОНОРУС» АВИ «КАНОПУС»?

1966 азы Цæгат Ирыстоны чиныгуадзæн джиппы рауагъта Нигеры уацмысты æххæст æмбырдгонды фыццаг том. Уым 177 — 180 фæрстыл ис æмдзæвгæ «Æнкъард дæн æз, тыхст у манæн мæ зæрдæ». Уымæй размæ мыхуыргонд никуы уыд. Æмдзæвгæйы æмбæлæм ахæм рæнхъыл: «Конорус зилы тыгъды». «Конорус» цы амонь, уый фиппаинагты не 'мбарынчындауы. Стæй йын бамбарын кæнæн дæр нæ уыд, уымæн æмæ ахæм дзырд нæй.

1981 азы мæскуыйаг чиныгуадзæн «Советская Россия»-йы рацыдысты поэты уацмыстæ уырыссагау. Чиныгаразæг мæхæдæг уыдтæн, æмæ цы æмдзæвгæйы кой кæнын, уый тæлмацгонд куы 'рцыд, уæд та «Конорус»-æн комментари раттын нæ бон не сси — ничи йæ зыдта. Уымæй цыппар азы фæстæдæр Хуыгаты Сергей, Æлборты Хадзы-Умар æмæ æз арæзтам ирон поэзийы антологи уырыссаг æвзагыл (рацыди 1984 азы Дзæуджыхъæуы). Бахастам æм «Æнкъард дæн æз...» дæр. Антологийы редактор уыди Калерия Бойцова. Уый мын афтæ, аив, дам, нæ уыдзæни, «Конорус»-æн йæ нысаниуæг куына бамбарын кæнæм, уæд. Æмæ æмдзæвгæйы бын зæрдæаивæй ныффыстам: «Конорус — название планеты». Фæлæ дзырдмæ иудадзыг æхсайдта зæрдæ: цымæ цы амонь уæддæр?

Куырмæлхынцъ райхалынæн мын феххуыс номдзыд америкаг фыссæг, бирæ наукон-фантастикон романты автор Айзек Азимовы чиныг «Слова и мифы» (Мæскуы, Б.С.Г-ПРЕСС, 2002). Уым 187 фарсыл фыст и, грекъаг мифтæ, дам, куыд дзурынц, афтæмæй, Спартæйы паддзах Менелайы науыскъæрæг Каноп (Канопус) куы амард, уæд ын йæ ном сæвæрдтой Аргойы стъалыбардзы тæккæ æрттивагдæр стъалыйыл. Уæрæсейы зæххæй нæ зыны, стæй Америкæй дæр. Йе 'ртгывдмæ гæсгæ арвы стъалыты 'хсæн ахсы дыккаг бынат, фенæн та йын и Мысыры (Египеты) зæххæй — вæййы хуссарырдыгæй, арвгæронмæ хæстæг. Уæвгæ, фыссы дарддæр Азимов, Рагон Мысыры уыди сахар Каноп дæр, æмæ, чи зоны, стъалыйыл дæр уый ном сæвæрдтой.

Азимовы ныхæстæ куы бакастæн, уæд мæ зæрдæ фæкъæпп кодта: кæд мыййаг Нигеры æмдзæвгæйы ацы стъалыйы кой ис? Æмæ нæ фæрæдыдтæн — йæ къух-фыстмæ йын æркастæн (ЦИГСИИ-йы архивы) æмæ базыдтон: поэтмæ «Конорус» нæу, фæлæ «Конопус». Æмдзæвгæ фыст у латинаг дамгъæтæй, — æртынаем азы ма нам уыцы алфавит уыд, — æмæ дзы бæлвырдæй зыны «р» нæ, фæлæ «п». Латинаг «р» (п) æмæ уырыссаг «р» æмхуызон кæй сты, уый фæрæдийын кодта Нигеры текстæ цæттæгæнаг Гуытъиаты Хъазыбеджы, æмæ «Конопус»-æй рауади «Конорус». Рæдыд и поэты тексты дæр — «К»-йы фæстæ «а» нæ ныффыста, фæлæ «о».

Нигеры уацмысты чиныг ма сарæзта Æлборты Хадзы-Умар дæр, «Ирон аив дзырды хæзнатæ», зæгъгæ, уыцы серийы рацыди Цхинвалы 1988 азы. Хадзы-Умар сраст кодта поэты æртæтомоны рæдыдтæ, бафтыдта, æмдзæвгæйы астауай цы 13 рæнхы аппæрстæуыд, уыдон, фæлæ та «Æнкъард дæн æз»-ы тексты Конорус Конорусæй баззади.

Ныр куырмæлхынцъ куы райхæлдтам, уæд нæ ныхас та хъуамæ æлхынцъ бакæнæм: Нигеры уацмыстæ ногæй уадзгæйæ, ацы дзырд раст ныффыссын хъæудзæни («Конопус»), стæй йын хъуамæ йæ нысаниуæг бамбарынчындæуа чиныгкæсæгæн.

ДЕГЪУАТЫ СОНЯ

2003 азы 15 декабры амарди нә раздæры æмкусæг, йæ царды фылдæр хай — æнусы æмбид — «Мах дуг»-æн чи снывонд кодта, уыцы хæрзæгъдау, намысджын сылгоймаг Дегъуаты Мæхæмæты чызг Соня.

Соня, диссаджы дзырдифтонгæй дæхæдæг амæй-ай дæсныдæр хъарæггæнæг куы уыдтæ не 'дзæрд куыстæмбал æмæ цардæмгæрттыл, уæд дын ныр дæ фæстагæттæ де 'нусон рухс фæндаджы сæрыл дæхицæн та цы хуыздæр ныхæстæ зæгъой æмæ дыл цы судзагдæр цæссыг ныккалой?..

Кæд Хуыцауы нымадæй æмкусæг адæмы цард æмæ архайдæн уд ис, уæд ды, нæ хорз Соня, бирæ азты дæргъы «Мах дуг»-æн йæ дзæбæх, йæ фæлмæн, йæ цардфенæг æмæ цардбавзарæг зондджын уд уыдтæ. Æмæ дæ фарн мæрдтыбæстæм демæ ма ахæсс, хæрзаудæн кæн дæ уарзон ирон адæмы аив дзырдыл — фыдæлты ныхас цæрæццаг кæм у, уым дзыллæ дæр адæмы номимæ цæрыныц.

Рухс дзæнæты дæ бынат, Соня.

Журнал «Мах дуджы» кусджытæ

РÆСУГЪД ФÆД

«Мах дуджы» къæсæрыл фыццаг хатт куы бахызтæн, уæдæй фæстæмæ мæ цæстыгъыл уайынц йæ кусджытæ — Бесаты Тазе, Дарчиты Дауыт, Саламты Алихан, Баситы Мишæ, Дегъуаты Соня, Хъæрæцаты Зæирæ..

Уæлдай лымæндæр рахастон Алихан æмæ Сонямæ. 1962 азы Мæскуымæ Литературон институтмæ куы ацъдтæн, уæд мæ-иу, цыма мын хионтæ уыдысты, уыйау сæ фыстæджыты лæмбынæг фарстой мæ ахуырай, мæ цард æмæ сфæлдыстадæй.

Уый фæстæ дæр мæм Соня, цыма йæ кæстæр хо уыдтæн, ахам цæстæй каст.

Фæстаг рæстæг нæфæразгæ хаста, зынаей «уæлахиз» кодта компьютерыл, йæ рагон машинкæ уымæй куы раивта, уæд Æз ын-иу хъазгæйæ загътон, цыма дæ хъал бæхыл сбадын кодтой, афтæ мæм кæсы, зæгъгæ. Æмæ уый æцæг тох уыдис, азтæ сæ уæз кæуыл æруагътой, уыцы адæймагæн Мæ зæрдæйæ æмбæрстон, рæхджы мæм, ардæм æрбацаугæйæ, Соня нал раикæдзæни, нал мын зæгъдзæни ныфсдæттæн ныхас, истæуыл куы тыхсон, уæд..

Рухсаг у, Соня, хорз ныхас нæ рох кæны, æмæ мæ зæрдæйæ никуы ферох уыдзынæ. Цы рæсугъд фæд ныууагътай царды, уый дæр никуы фесæфдзæн.

Томайты Мисурхан

Цъары фæрстыл:

1,3 Иллюстрацитæ Нарты кадджытæм..

4. Прометей.

* * *

Технический редактор	Виктория БОРАЕВА
Корректор	Заира КАРАЦЕВА
Компьютерный набор	Альбина ДАТИЕВА
Компьютерная верстка	Ирида КОДЗАТИ
Дизайн	Залина ГУРИЕВА

* * *

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132*

*Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.*

*Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

**Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Союз писателей РСО-Алания**

Подписано к печати 19.01.04. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура шрифта МузI. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,6. Учетно-изд. л. 7,01. Тираж 2050 экз. Заказ №1512.

*Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.
Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.*

Журнал отпечатан на Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

